

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

137. évfolyam, 2. szám
2013

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő
MICHALKÓ GÁBOR

Szerkesztők
EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő), HORVÁTH GERGELY, PAPP SÁNDOR

Szerkesztőbizottság
FÁBIÁN SZABOLCS, GYŐRI RÓBERT, ILLÉS SÁNDOR, KOZMA GÁBOR,
LÓCZY DÉNES, MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMÁR JUDIT

Tudományos Tanácsadó Testület
BELUSZKY PÁL, FRISNYÁK SÁNDOR, KERÉNYI ATTILA, KOCSIS KÁROLY,
KOVÁCS ZOLTÁN, MEZŐSI GÁBOR,
PROBÁLD FERENC, SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon, fax: (06-1) 309-2683
E-mail: kozlemenyek@foldrajzitasasag.hu. Honlap: www.foldrajzitasasag.hu
Az EBSCO által indexált és az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba
sorolt folyóirat.

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

LÓCZY DÉNES: Az árterek geomorfológiai osztályozásai a nemzetközi szakirodalomban / Geomorphological classifications of floodplains in the international literature	105
SZEBERÉNYI JÓZSEF – SCHWEITZER FERENC – FÁBIÁN SZABOLCS ÁKOS – BALOGH JÁNOS – KIS ÉVA – VARGA GYÖRGY – VICZIÁN ISTVÁN: Recens édesvízi mészkőképződés a Nacsagromi-patak (Szokolyai-medence, Börzsöny) völgyében / Travertine deposits in the valley of Nacsagromi stream (Szokolya basin, Börzsöny mountains)	121
BOTTLIK ZSOLT: A lengyel etnikai törzsterület földrajzi vizsgálata / Geographical research of the Polish ethnic core territory	133
IRIMIÁS ANNA: A katonai emlékhelyek turisztikai potenciáljának vizsgálata Észak-Olaszországban / The analysis of the tourism potential of war heritage sites in North-Italy	153
KÁTAY ÁKOS – SZALAI KATALIN – HINEK MÁTYÁS: A folyóvíz mint veszélyforrás, avagy az árvízi kockázat a hazai szálláshelykínálat és a belföldi turisták szemszögéből / Rivers as risk elements; flood risk assessment from the aspect of accommodation facilities and domestic tourists	164
TÖRZSÖK ANDRÁS – GALAMBOS ISTVÁN: A kempingturizmus virágkora – adalékok a keszthelyi kempingturizmus történetéhez / The golden age of camping tourism – contributions to the history of camping tourism in Keszthely	182

Kiseb tanulmányok

SERES HUSZÁRIK ERIKA: A komáromi hipermarketek versenye a fogyasztókért / Struggle for consumers between hypermarkets in Komárno	201
---	-----

AZ ÁRTEREK GEOMORFOLÓGIAI OSZTÁLYOZÁSAI A NEMZETKÖZI SZAKIRODALOMBAN

LÓCZY DÉNES

GEOMORPHOLOGICAL CLASSIFICATIONS OF FLOODPLAINS
IN THE INTERNATIONAL LITERATURE

Abstract

Floodplains are interpreted in different ways in the different disciplines (hydrology, natural risk assessment, cartography, geomorphology, geology-sedimentology), but a hydrogeomorphological definition appears to be the most common. A river floodplain is a land form built of generally horizontally bedded alluvial deposits transported by the present-day flow-regime; it is adjacent to a channel, but separated from that by banks. Floodplain classifications are closely related to river channel typologies, but the publications in the former topic count by far less in number. Nevertheless, worldwide various systems have been elaborated based on fluvial landforms, geomorphological processes or for practical purposes. The widest accepted genetic classification is presented in detail. Classifications serving practical purposes have been proposed – among others – in Australia, Austria and Germany and they are imparted special emphasis as the recognition of flood and drought hazard in the floodplains of channelized rivers increasingly calls for floodplain rehabilitation measures, for which a detailed hydromorphological survey is inevitable.

Keywords: floodplain definitions, geomorphological floodplain, geomorphometry, genetic classification, floodplain rehabilitation

Bevezetés

Folyó és ártér szoros kölcsönkapcsolatára már nagyon korán felfigyeltek a geográfusok. JAMES DWIGHT DANA és CHARLES LYELL korai megjegyzései után az amerikai GILBERT, G. K. (1877) a Henry-hegység geológiájáról írt jelentésében már egyértelműen kifejti az *ártérostályozás alap gondolatát*: mivel az ártér a folyómeder folyamatos áthelyeződése, vándorlása során épül, az ártér alakja a folyómeder változásaihoz idomul. A folyóvízi geomorfológusok előbb a horizontális akkréciót hangsúlyozták mint fő felhalmozó folyamatot, később az ártér vertikális épülését emelték ki (SCHUMM, S. A. 1963, 1973), majd a többi fontos akkumulációs (illetve helyenként eróziós – KOCHER, R. C. 1988; ZWOLIŃSKI, Z. 1992) folyamatot is felismerték (BRIERLEY, G. J. – FRYIRS, K. A. 2005).

Nyilvánvalónak tűnik tehát, hogy az árterek osztályozásakor a folyómedrek tipológiájából (LÓCZY D. 2012) kell kiindulni. Ugyanakkor még a természetes állapotú árterek is bizonyos mértékig függetlenednek a folyóvízi folyamatoktól, fajtáik talán még nagyobb változatosságot mutatnak, mint a folyómedrek (BREMER, H. 1960). Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Föld sűrűbben lakott, gazdaságilag fejlettebb tájain a folyómedrek mind szabályozottak, lecsapolt és művelésbe fogott árterükkel csupán nagyon laza kapcsolatban állnak, ezért az ártereken a természeteseektől jelentősen eltérő folyamatokkal kell számolnunk (pl. DISTER, E. 1991; STEIGER, L. et al. 1998; LÓCZY D. 2011).

Ártér-definíciók

Mielőtt a különböző osztályozási rendszereket taglalnánk, vizsgáljuk meg, mit is takar az *ártér fogalma*. Ezt a – nem túlságosan bonyolultnak tűnő – fogalmat a nemzetközi szak-

irodalomban számtalan megközelítésben igyekeznek megragadni (KELLERHALS, R. et al. 1976; LEWIN, J. 1978; MARRIOTT, S. B. 2004; LÓCZY, D. 2010a, b; LÓCZY, D. et al. 2011). Mivel az áradás elsősorban hidrológiai jelenség, a vízügyi definíció a leggyakoribb, de – mint látni fogjuk – az egyéb megközelítéseknek is van létjogosultságuk – legalább elméleti, nem ritkán pedig gyakorlati megfontolásból is. A szakirodalmi források az ártér több színvonalát is említik, természetesen rendszerint kissé eltérő (gyakran szűkebb vagy tágabb) jelentéssel.

Hidrológiai szempontból az ártér azt a parti sávot jelenti, ahol a folyó mentén bizonyos gyakorisággal jelenleg is elöntés várható (BREN, L. J. 1993; WARD, R. C.–ROBINSON, M. 2000). A magyar jogalkotásban alkalmazott, nem igazán pontos kifejezéssel ez a „*nagyvízi meder*”. A 21/2006. sz. kormányrendelet ugyanis így nevezi a mértékadó árvízszinthez tartozó területsávokat, amelyek beépíthetőségét szabályozza (korlátozza). A vízügyi szakemberek számára a *mértékadó árvíz*nek az árvízvédelem tervezésekor figyelembe veendő szintjét az elöntés-gyakoriság (visszatérési idő) szabja meg, ami azonban a sérülékenység mértéke szerint változó (HANKÓ Z. et al. 2003):

- a fő védvonalak mentén rendszerint: 100 év;
- városi és ipari területeken: 120–150 év;
- kiemelt fontosságú térségekben (pl. a főváros körzetében): 1000 év;
- a nemzetgazdaság számára kevésbé értékes ártérszakaszokon: 60–80 év.

A nagyvízkor megemelkedett talajvízszint azonban – kiöntéstől függetlenül is – a mentesített ártér széles sávjában is belvízelöntést okoz (MERTES, L. A. K. 1997).

A *természeti veszélyforrások* listáját világszerte az árvizek vezetik. A katasztrófák *kockázata* szempontjából az ártér általában száraz állapotban levő, de legalább 1%-os valószínűséggel víz alá kerülő terület, ahol kimutathatók a korábbi árvizek nyomai (HUDSON, P. F. 2003). (Ezért ártereknek szokás nevezni azokat a *tengerparti* sávokat is, amelyek a tengerszint megemelkedésekor – például hurrikán miatt, mint New Orleans alacsonyan fekvő részei a Katrina idején, 2005 augusztusában – átmenetileg víz alá kerülnek. Sőt, a nagyobb tavaknak is van ártere.) A továbbiakban ártérnek szűkebb értelemben csak a folyók mentén húzódó sávot tekintjük, amelyre a folyómeder folyamatainak valaha hatása volt, és amelyet a nemzetközi (főleg olasz és spanyol) szakirodalom néha „*perifluviális zónának*” nevez (pl. PIÉGAY, H. et al. 2000).

A felszínalaktani meghatározás felé az első lépés, ha csupán *domborzata* alapján igyekszünk megragadni az ártér fogalmának lényegét. (Mivel az árterek azonosítása ilyenkor a *topográfiai* térkép elemzésével történik, akár *térképészeti* definícióról is beszélhetünk.) Domborzatilag az árterek vízfolyások menti sík felszínek. Ezt a korábbi, az R. W. FAIRBRIDGE által szerkesztett geomorfológiai enciklopédiában olvasható meghatározást (SCHMUDE, T. H. 1968) az új kiadás (MARRIOTT, S. B. 2004) is változatlanul megismétli. Az árterek felszíne ritkán tökéletesen lapos, gyakran enyhén domború (BUTZER, K. W. 1986), a mikrodomborzatban éles szintkülönbségek mutathatók ki. Mivel a természetföldrajzi elemzésekben mostanában döntő szerepe van a *földrajzi információs rendszerek*nek, érdemes egy ilyen célra szolgáló ártér-definíciót is kidolgozni. A GIS-ben értelmezhető ártér morfológiai paraméterek (görbültség, tengerszint feletti magasság) alkalmazásával, automatizált módszerrel kijelölhető sík felszín a folyó mentén (LÓCZY, D. 2010b).

A szűkebb értelemben vett *geomorfológiai* ártér-definíció alapja nem egyedül a domborzat, hiszen a felszínalaktan dinamikus jelenségnek tekinti az árteret, felszínfejlődésének jellegzetességeit is figyelembe veszi. Az így elhatárolt ártér jóval nagyobb kiterjedésű, mint a hidrológiai – bár a hidrológiai és a geomorfológiai ismérveket újabban együtt szokás említeni (GREGORY, K. J. 1979), ekkor *hidromorfológiai* ártér-definícióról beszélhetünk,

mint az az Európai Unió Víz Keretirányelvében (European Commission 2000) is szerepel. Geomorfológiai megközelítésben az ártér az alluviális folyók felszínalakító munkájának terméke (CARLING, P.–PETTS, G. E. 1992; JAIN, V. et al. 2008). Az ártér sík felszín a folyómeder szomszédságában, amely kritikus vízálláskor elöntés alá kerül, a jelenlegi éghajlati viszonyok mellett a folyó építi hordalékának lerakásával (LEOPOLD, L. B. 1994). Egy általánosan elfogadott *genetikus* definíció szerint (amely már üledéktani ismerveket is tartalmaz): a genetikus ártér „nagyreszt vízszintesen rétegzett alluviális felszínforma meder szomszédságában, attól partok által elválasztva, amelyet a folyó jelenlegi hidrológiai rendszerében lerakott üledékek építenek fel” – NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992, p. 460). Az utolsó kitétel azért szükséges, hogy az egy korábbi hidrológiai rendszerhez tartozó folyóteraszoktól is elhatárolja a jelenlegi árteret. A geomorfológiai ismérvet egyszerűbben megfogalmazva: az ártér alluviális felszínformák együttese, amely a partokon túl kíséri a folyó medrét (LÓCZY D. 2005). Minden olyan területet hozzá kell sorolnunk, ahol jellegzetes folyóvízi eredetű formaegyüttes található (övezatok, folyóhátak, elhagyott medrek, ártéri lapályok stb. – KNIGHTON, A. D. 1998; BRIERLEY, G. J.–FRYIRS, K. A. 2005). A stabil vagy lassan vándorló folyómedrek mentén, a medertől távolabb gyakran megtalálhatók a korábbi hidrológiai rendszerek üledékei is, ezért az ilyen sík *többszörösen ártér* (NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992). A korábbi hidrológiai viszonyok (pl. jégolvadékvíz táplálta vízjárás) hatása sokáig érvényesülhet, és tartósan egyensúlytalan állapotban tarthatja az árteret (mint pl. a Lengyel-Kárpátokban – FROELICH, W. et al. 1977). Mások (MARRIOTT, S. B. 2004) viszont minden olyan árteret *poligenetikusnak* neveznek, amelynek felépüléséhez a korábbi földtörténeti korokban fennállt hidrológiai rendszerek is hozzájárultak. (Ez számunkra félreérthető lehet, hiszen a magyar geomorfológiai szakirodalomban a poligenetikus felszínformák azok, amelyeket többféle felszínalakító folyamat hozott létre.) Amerikai természetvédők a folyó medrét és árterét *aktív folyami terület* (*active river area*) néven fogják egybe (SMITH, M. P. et al. 2008).

Az ártér elöntéssel leginkább (leg hamarabb) fenyegetett helyeit a felszínformák részletes térképezésével és értékelésével lehet a legegyszerűbben meghatározni (KIS É.–LÓCZY D. 1985). Ilyen módon információt nyerhetünk az ártér „alapszerkezetéről”, amely az ártér tájökölógiai mintázatát is meghatározza.

A geomorfológiai definícióhoz hasonlóan, a *geológiai-szedimentológiai* értelemben vett ártér addig terjed, ameddig a meder két oldalán folyóvízi üledékek fordulnak elő, illetve ahol hordalék áttelepítése folyik (ALLEN, J. R. L. 1965, 2001). Tehát az ártér a folyó által lerakott üledékkel borított terület a meder közvetlen közelében (HUDSON, P. F. 2003). A felhalmozódó üledék vastagsága befolyásolja az ártér alatt kialakuló talajvízáramlást (azaz a hiporheális zóna kiterjedését). A vízgyűjtő lejtős területeiről lepusztuló hordalékot a folyó – részleges völgyi korlátozottság mellett – teljes aktív ártere mentén továbbítja a felhalmozódási szakaszára (ez a „vízgyűjtő méretű hordalék-szállítószalag” – KONDOLF, G. M. 1995). A szállítószalag működési sebessége a táj szerkezetének (konnektivitásának) függvénye, amit pedig az szab meg, hogy a folyó milyen módon és ütemben alkalmazkodik a környezet változásaihoz. Az elképzelésnek gyakorlati jelentősége van például a folyómederből történő anyagkitermelés környezeti hatásainak feltárásában. Az ártér fogalom fenti, statikus földtani megközelítésének is van egy dinamikusabb párja, amit főként az ártér funkcióinak értékelésekor alkalmaznak. Eszerint „az ártér a folyórendszer olyan földrajzi területeként határozható meg, amely földtani időskálán együtt fejlődött a folyórendszerrel, ökoszisztémáinak működésére pedig az időszakos elöntés jellemző” (GREN, I. M. et al. 1995; p. 334).

A fentiekén kívül az ártér értelmezhető még számos egyéb (biogeográfiai, tájökölógiai vagy akár jogi) szempontból is (LÓCZY D. 2011). Alapvető különbség van a szabályozott

folyók árterének kétféle felfogása között: szűkebb értelemben egyesek csak a jelenleg is folyóvízi hatásra aktívan fejlődő hullámteret, míg mások a teljes egykori árteret tekintik ártérnek (pl. HOHENSINNER, S. et al. 2004).

Osztályozási rendszerek

A különböző ártérosztályozások történeti áttekintéséből (NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992) háromféle alapvető megközelítés határozható meg:

1. A különböző ártéri felszínformák épülésére, esetleg összetételére összpontosítanak a *morfológiai* osztályozások.
2. A folyó energiája és az üledéket felhalmozó/áttelepítő folyóvízi folyamatok viszonya szerint tipizál a *genetikus* megközelítés.
3. Ugyanakkor számos más tudományág és a *gyakorlati* élet különböző területei is igényelték az árterek csoportosítását. Így keletkeztek az ártéri gazdálkodást segítő műszaki, vízgazdálkodási, rekreációs, biológiai (pl. MOSELEY, M. P. 1987) vagy rehabilitációs szempontú rendszerezések, amelyek azonban nem használnak egységes ismérveket.

Morfológiai alapú osztályozások

A *morfológiai osztályozások* jelentős részben felszínformáik szerint különböztetik meg az ártérfajtákat. Az egyes felszínformákat lajstromozza PETTS, G. E.–FOSTER, I. D. L. (1985), akik típusaikat az alapján különítik el, hogy az árteret meanderező, fonatos vagy elágazó folyómeder építette-e fel. LEWIN, J. (1978) is a megfigyelhető formaegyüttesekből kiindulva állapítja meg ártértípusait, ezért rendszere meglehetősen *statikus*.

A *dinamikusabb* tipológiával kísérletező geomorfológusok az ártérfejlődést két, egymástól nagyrészt független folyamat, a *feltöltődés* és a *lepusztulás* egyenlegeként fogják fel (MOODY, J. A.–TROUTMAN, B. M. 2000). Kevésbé köztudott, hogy az ártérfejlődéshez az erózió ugyanúgy hozzátartozik, mint az akkumuláció. Erózió az áradás két szakaszában léphet fel: amikor a vízállás hirtelen megemelkedik, illetve amikor hirtelen lecsökken (ZWOLIŃSKI, Z. 1992). A feltöltődő árterek szintje tehát egy-egy árvíz során (napi, heti időskálán) pozitív és negatív irányban egyaránt változhat, ugyanakkor összességében, több egymást követő árvíz sorozatában (tehát évtizedes időskálán) a lerakódás dominál, szintjük monoton nő. A katasztrófális árvizek ugyan több hordalékot raknak le, ugyanakkor erősebben is pusztítják az árteret, ezért ilyenkor a tiszta ártéri felhalmozódás nem arányos a levonuló vízhozammal (MOODY, J. A.–TROUTMAN, B. M. 2000). (Ez volt a helyzet a Mississippin 1993. évi nagy árvizekor is, amikor csupán minimális mértékű akkumulációt tapasztaltak – GOMEZ, B. et al. 1997).

Egyfajta morfológiai megközelítésű osztályozás az, amely a hordalék-felhalmozódás két alapvető módja, a *laterális* és a *vertikális akkréció* (COLLINSON, J. D. 1978) *aránya* szerint két alaptípust különböztet meg:

- A legtöbb kisebb és közepes vízhozamú folyó, elsősorban a nedves mérsékelt övben, felszínformákban szegényebb, *lapos árteret* épít. Ezek elsősorban övzátöny-képződéssel, vízszintes irányban terjeszkednek (laterális akkréció). Legkorábban, a daviszi geomorfológián alapuló művekben (pl. COTTON, C. A. 1941) felszín-elegyengetéssel („lateral corrosion” vagy „lateral planation”) magyarázták a lapos ártér keletkezését. Később a folyami hordalékszállítás behatóbb tanulmányozásával kimutatták, hogy a lapos árterek elsősorban fonatos medrek durva fenékhordalékából épülnek fel (BUTZER, K. W. 1986).

- Az igazán nagy, főként szubtrópusi-trópusi folyamok többségének (de a mérsékelt övieknek is) kis esésű *ártère* enyhén, alig észrevehetően „*domború*” (*konvex*) keresztmetszetű, a meder mentén felmagasított. Az üledékképződés üteme a mederben (ahol a fenékhordalék halmozódik fel) és annak közvetlen szomszédságában (ahol a legdurvább lebegtetett hordalék kerül nyugalomba) a leggyorsabb (BUTZER, K. W. 1986). A jellegzetes ártéri formakincset jórészt az árvízkor, vertikális akkréció során lerakódott hordalék alkotja. Klasszikus példájuk a Tigris–Eufrátesz alföldje vagy nálunk a Szatmári- és a Beregi-síkság.

Hasonló megközelítést alkalmaz SCHIRMER, W. (1995) is, amikor a közép-európai holocén folyóteraszok (azaz tulajdonképpen ártéri szintek) két típusát különbözteti meg:

- a vertikális akkrécióval képződött *V-szinteket* (a hordalék-felhalmozódás közben a folyómeder egyre magasabb helyzetbe kerül) és
- a laterális akkrécióval épülő *L-szinteket* (a folyómeder azonos szintben marad).

A folyó mechanizmusa, a mederfejlődés módja, az ártéri üledékek átdolgozásának mértéke szerint a holocén ártéri szintek (amelyeket a német nyelvű szakirodalom félreérthető módon teraszoknak nevez) a következő mintázattípusokban települhetnek egymásra (SCHIRMER, W. 1995):

- *egyöntetű ártér* (Monoauen-Muster) – kis folyók függőlegesen alig tagolt ártère;
- *szegélyterasz*-mintázat (Saum-Terrassenmuster) – a meder partjával nagyjából párhuzamos peremek nagy esésű folyók mentén vagy neotektonikus hatást mutató völgyekben;
- *mozaikos* teraszmintázat (Mosaik-Terrassenmuster) – hegyvidéki és síksági szakaszokon egyaránt a leggyakoribb, összetett mintázat;
- *hurkos terasz*mintázat (Schlingen-Terrassenmuster) – lapos völgytágulatok meanderező medrek által kialakított mintázata, gyakran völgyszűkületek feletti szakaszon.

Ez a közép-európai viszonyokra kidolgozott ártér-osztályozási rendszer jól alkalmazható a magyarországi folyókra is.

Más megközelítésben az osztályozás fő ismérve az *ártéri üledékek* minősége. Egy amerikai elképzelés szerint az ártéren lerakódó hordalék gyakran azért viszonylag egynemű, mert a folyóban szállított *hordalékmennyiségnek* az árvíz előrehaladottabb szakaszában csak a legfelső, *homogén eloszlású* hányada jut ki az ártérre (MOODY, J. A.–TROUTMAN, B. M. 2000). Ez a Montana államból származó megfigyelés – az örvényesség függvényében – feltehetően a Föld más vidékeinek olyan nagy folyóira is kiterjeszhető, ahol a fenékhordalék a lebegtetett hordalék mennyiségének 10%-át sem teszi ki. Ennek ellenére az üledék-felhalmozódás különböző módjai felhasználhatók az árterek tipizálására. KNIGHTON, A. D. (1998) a folyószakaszok helyzetéből, hegyvidéki vagy alföldi jellegéből kiinduló rendszerében például a folyó energiájával kapcsolja össze az ártéren lerakódott üledékeket:

- a hegyvidéki folyók, amelyek nagy vagy közepes energiával rendelkeznek, főleg görgeteget, kavicsot és/vagy homokot szállítanak, ezért *nem kohézív* anyagú árteret építenek;
- a finomabb (iszapos, agyagos) hordalékot szállító, kis energiájú, alluviális medrek ártère *kohézív* anyagú.

Sajátos megközelítés a *CM-módszer*, amely *szedimentológiai* alapon osztályozza az ártereket. Az elsősorban árvizek idején épülő ártereken már régen kimutatták, hogy az árvízi üledéksor alul durvább lerakódásokkal kezdődik, és felfelé finomodik. Az ártéri üledékeket a legdurvább frakció (a szemcseeloszlásban a felső 1%, jele: C) és a szemcse-

méret mediánja (M) aránya jellemzi, amelyet logaritmikus eloszlásgörbén szokás ábrázolni (BRAVARD, J.-P. – PEIRY, J.-L. 1999). Az üledék osztályozottságából következtetni lehet arra, hogy milyen arányban szállított lebegtetett hordalékot az árteret felépítő folyó (ha ez a szállításmód uralkodott, a jele: RS), illetve az ugráltatás (QR) dominált-e, esetleg vegyesen fenék- és ugráltatott (PQ) vagy inkább csak fenékhordalék (NO vagy OP típus) szállítódott túlnyomó részben (MARRIOTT, S. A. – ALEXANDER, J. 1999). Ártértípusok állapíthatók meg az árterek fejlődéstörténetének (felhalmozódási és eróziós szakaszainak, a nagy árvizek hatásainak, az üledékek áttelepítési ciklusainak) elemzésével is (pl. GÖLZ, E. – DRÖGE, B. 1989; GAUTIER, E. et al. 2009).

Az 1980-as években keletkezett az az elképzelés, hogy az ártérfajtákat hatás-ellenhatás alapon, azaz a folyók felszínalakító hatása és az *ártéri „ellenállás”* viszonya szerint kellene elkülöníteni egymástól (RICHARDS, K. S. 1982; CARSON, M. A. 1984). A változatos ártérformáló folyamatokat, különös tekintettel a vízáramlások összetettségéből fakadó hatásokra, részletesen tárgyalják az ANDERSON, M. G., WALLING D. E. és BATES, P. D. által szerkesztett ártér-monográfia (1996) egyes fejezetei. A legújabb kutatások részleteikben is igazolták azt az ellenállást, amelyet árvízkor az ártér formakincse (BRUNSDEN, D. – THORNES, J. B. 1979), csakúgy, mint növényzete (OSTERKAMP, W. R. – HUPP, C. R. 2010; ABERLE, J. – JÄRVELÄ, J. 2013) fejt ki a vízáramlás ellenében. A folyóvízi eredetű felszínformák és a növényzet dinamikája között szoros, kétirányú kölcsönhatások működnek (STEIGER, J. et al. 2005; CORENBLIT, D. et al. 2007; 2009).

Genetikus ártérosztályozás

A valódi geomorfológiai, *genetikus ártérosztályozáshoz* még ennek az irányzatnak az úttörője, MELTON, F. A. (1936) sem rendelkezett megfelelő szedimentológiai és hidraulikai adatokkal. Az ilyen empirikus osztályozási rendszerre csak a 20. század legvégén ért meg a helyzet. Részletes kidolgozása NANSON, G. C. és CROKE, J. C. (1992) nevéhez fűződik. Az Ausztráliában és az amerikai kontinensen, többé-kevésbé természetes állapotú folyók árterének több évtizedes vizsgálatán alapuló, logikus ártérosztályozás valamennyi korszerű geomorfológia tankönyvbe bekerült, gyakran kizárólagos megoldásként – Magyarországon azonban csak mostanában válik ismertté (LÓCZY D. 2005).

Az osztályozás alapja a *folyó energiája* és a parton lerakott folyóvízi *üledék szemcsemérete* közötti egyensúly megléte vagy hiánya. A folyó energiáját – teljesen CHOLNOKY szellemében – „munkavégző képességének” („the stream’s ability to do work” – NANSON, G. C. – CROKE, J. C. 1992, p. 460) tekintik. Hétféle ártéralakító folyamatot különböztetnek meg:

1. laterális akkréció a mederben (amely övzátonyok sorozatát építi fel);
2. vertikális akkréció részben korlátozott völgyben;
3. vertikális akkréció széles ártéren;
4. fonatos meder akkréciója (mederközepi zátonyokból szigetek, régi medrek feltöltődésével az ártérhez kapcsolódnak);
5. ferde akkréció (a meder szegélyén, dőléssel);
6. „átellenes” akkréció (angolul: counterpoint accretion, üledéklerakódás a folyás-szétválási zóna holtvizében, a meanderek pusztuló oldalán);
7. holtág-akkréció (régii medrek feltöltődése).

A folyó felszínalakító tevékenységének fizikai alapja a mederfenéken tapasztalható nyírófeszültség. A helyzeti energia mozgási energiává alakul, ezért – a nyírófeszültség bizonyos küszöbértéke felett – a folyó képessé válik bizonyos szemcseméretű hordalék elragadására, szállítására, majd pedig lerakásakor az ártér felépítésére (KNIGHTON, A. D.

1998). A nyírófeszültség a folyó specifikus energiájával, tehát az egységnyi keresztmetszetre jutó energiával arányos.

Korábban a folyó energiáját csak a vízmércék helyeire lehetett kiszámítani, manapság azonban a centiméteres felbontású lézeres távérzékeléses (pl. Light Detection And Ranging, LiDAR) adatok, földrajzi információs rendszerek segítségével kisebb-nagyobb vízgyűjtőkre (REINFELDS, I. V. et al. 2004; JAIN, V. et al. 2008), pontról pontra meghatározható. A folyó fajlagos energiájának (ω , $W \cdot m^{-2}$) kiszámítási módja (BULL, W. B. 1979):

$$\omega = \gamma \cdot Q \cdot S \cdot w^{-1},$$

ahol γ = a víz sűrűsége ($= 9810 N \cdot m^{-3}$); Q = a folyó mederkitöltő vízhozama ($m^3 \cdot s^{-1}$); S = a folyómeder esése ($m \cdot m^{-1}$); w = a meder szélessége mederkitöltő vízhozam esetén (m).

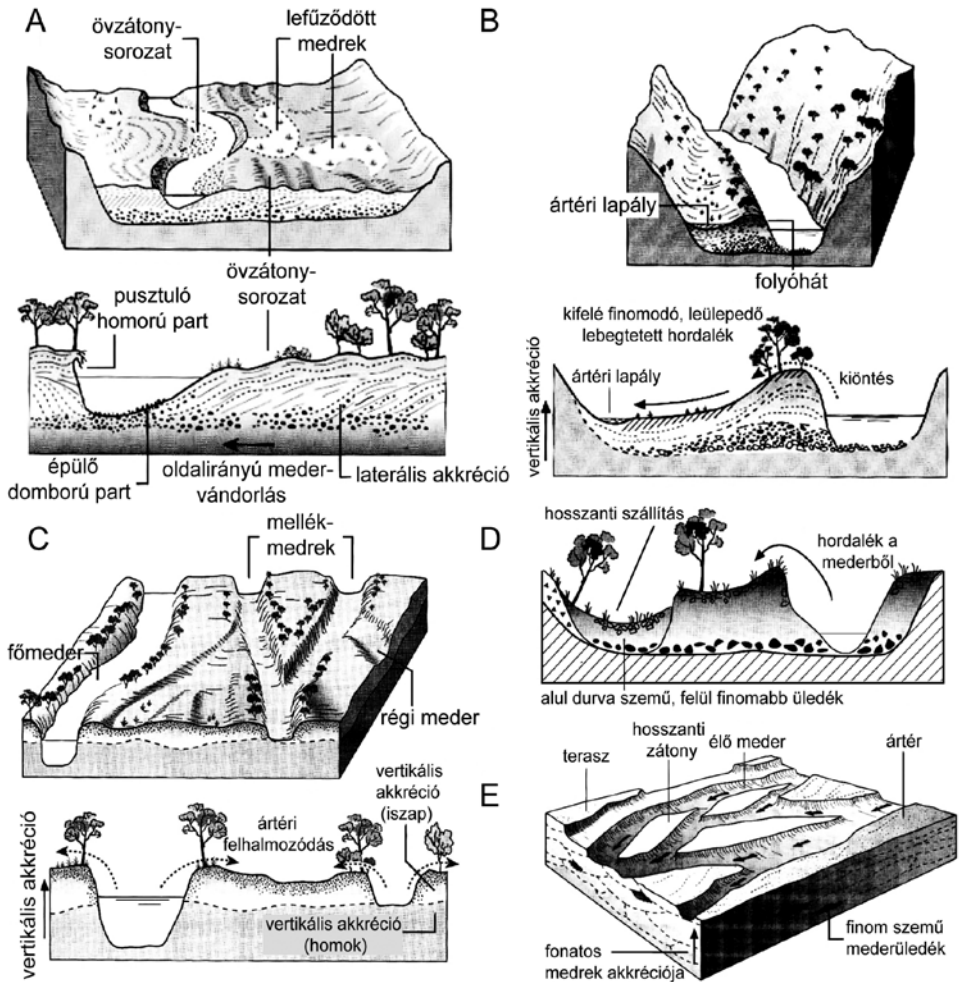
A folyó teljes energiája helyett azért célszerű a specifikus energiával számolni, mert ez jellemzi az energia eloszlását (disszipációját) a mederben. A specifikus energia szoros összefüggésben áll a medervándorlás mértékével (HICKIN, E. J.–NANSON, G. C. 1984), a hordalékszállítással (BAGNOLD, R. A. 1977), a mederfenék alakzataival (LEWIN, J. 1976) és egyéb geomorfológiai jellemzőkkel. A folyó energiájából fakadó erózióval szemben az ellenállást a szállított hordalék és a folyópart anyaga jelenti, amelyet az uralkodó szemcsemérettel lehet kifejezni (KNIGHTON, A. D. 1998).

A három főttípuson belül a folyómeder mintázata és az ártéri üledékek fajtája differenciál (NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992 – *1. táblázat*). A feltöltődési folyamatok szerint pedig öt főttípus különíthető el – az előző genetikus osztályozás kategóriáinak megfelelően (*1. ábra*).

1. táblázat – Table 1

Az árterek rendszerezése a folyó energiája szerint
(NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992 nyomán, kiegészítve)
Typology of floodplains by stream power
(modified after NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992)

Sorszám	Típus	A folyó fajlagos energiája	Üledéktípus
1.	Nagy energiájú (hegyvidéki) árterek		nem kohézív (laza) üledék
1. a.	Bevágódó/feltöltődő, viszonylag szabadon fejlődő árterek	$\omega \approx 300 W \cdot m^{-2}$	változatos üledék (homok, kavics)
1. b.	Korlátozott szélességű árterek	$\omega \geq 1000 W \cdot m^{-2}$	durva hordalék (kavics, görgeteg)
2.	Közepes energiájú árterek		nem kohézív üledékek (homok, iszap)
2. a.	Szétágazó medreket kísérő árterek	$\omega = 50-300 W \cdot m^{-2}$	nem kohézív üledékek (homok, iszap)
2. b.	Meanderező, oldalirányban vándorló medreket kísérő árterek	$\omega = 10-60 W \cdot m^{-2}$	nem kohézív üledékek (homok, iszap)
3.	Kis energiájú árterek	$\omega \leq 10 W \cdot m^{-2}$	
3. a.	Egyszerű medreket kísérő árterek		kohézív (agyagos) üledékek
3. b.	Többágú medreket kísérő árterek		szerves üledékek (tőzeg)
3. c.	Többágú medreket kísérő árterek		szervetlen üledékek (finom homok, iszap)

1. ábra Az árterek fő típusai eredetük szerint (NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992 és BRIERLEY, G. J.–FRYIRS, K. A. 2005 nyomán) – A – közepes energiájú árterek (laterális akkréció jellemző; 2. b típus).
 B – nagy energiájú (hegyvidéki) árterek (vertikális akkréció részleges völgyi korlátozottság mellett; 1. típus).
 C – kis energiájú (alföldi) ártér (vertikális akkréció széles síkságon; 3. c típus). D – kis energiájú ártér feltöltődő elhagyott medrekkel (3. b típus). E – kis energiájú ártér feltöltődő fonatos medrekkel (3. a típus)
 Figure 1 Main genetic floodplain types (after NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992 and BRIERLEY, G. J.–FRYIRS, K. A. 2005).
 – A – medium-energy floodplains (typically with lateral accretion; type 2. b).
 B – high-energy (upland) floodplains (vertical accretion in partially confined valleys; type 1). C – low-energy (lowland) floodplains (vertical accretion in broad lowland; type 3. c). D – low-energy floodplain with upfilling abandoned channels (type 3. b). E – low-energy floodplain with upfilling braided channels (type 3. a)

Az ausztrál rendszer a fő típusokat további 13 rendre, illetve alrendre osztja 9 ismérv szerint (2. táblázat). Az egyik alapvető ismérv a völgyi korlátozottság, a többi mind valamilyen felszínalakító (laterális vagy vertikális akkréciós) folyamat. Az akkréció sajátos fajtájának tekintik a fonatos medrek feltöltődését, ami adott esetben szintén hatékonyan hozzájárul az ártér felépüléséhez. Ez háromféle folyamat eredménye: a fonatos medrek

eltolódnak, mederközepi zátonyaik stabilizálódnak; a helyi feltöltés-kimélyítés hatására az inaktív zátonyok tartósan szárazra kerülnek; a nagy árvizek új, kiterjedt zátonyokat építenek, amelyeket alacsonyabb vízálláskor már nem önt el a folyó.

A keletkező ártéri felszínformákat rendekbe/alrendekbe sorolják (3. táblázat). Magyarországi példákat elsősorban a 2. (egyensúlyi) és a 3. főtípusra tudunk hozni, hiszen nagy esésű vízfolyásaink vízhozama túl kicsi ahhoz, hogy nem kohézív anyagú, nagy energiájú árterek jöhessenek létre.

2. táblázat – Table 2

Az ártéri főtípusokat differenciáló, a rendeket és az alrendeket megadó felszínalakító folyamatok (NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992 nyomán).

A táblázat nem tartalmazza azokat a típusokat, amelyek Magyarország éghajlati viszonyai között nem fordulnak elő

Geomorphic processes differentiating between main floodplain types and defining orders and suborders (after NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992), excluding types not occurring under the climate of Hungary

<i>Megkülönböztető felszínalakító folyamatok</i>							
<i>Rend/ alrend</i>	Helyi kimélyítés, feltöltés	Fonatos medrek feltöltődése	Övzátonyok épülése	Ártér vertikális akkréciója	Meder- elágazás, avulzió	Gyűrűs zátonysor képződése	Szerves feltöltődés
A1	+	–	+	++	+	–	–
A2	+	–	+	++	–	–	–
A3	–	+	+	++	+	–	–
A4	++	–	+	+	–	–	–
B1	–	++	+	+	+	–	+
B2	–	+	++	+	+	+	+
B3a	–	–	+	+	–	++	–
B3b	–	–	++	–	–	+	–
B3c	–	–	+	+	–	+	+
C1	–	–	–	++	–	–	++
C2a	–	–	–	+	++	–	+
C2b	–	+	–	+	++	–	+

Ha végigkövetjük NANSON és CROKE gondolatmenetét, világossá válik, hogy az általuk választott megoldás korántsem tökéletes. Elismerten nem közvetlenül az ártérrel foglalkozik, hanem a meder hidraulikai (a mederkitöltő vízhozamra vonatkozó) paramétereiből indul ki azon az alapon, hogy a folyómeder és az ártér szoros kölcsönhatásban fejlődik. A rendeket és alrendeket meghatározó tényezők kiválasztása kissé önkényes (természet-szerűleg erősen támaszkodik a szerzők ausztráliai kutatási tapasztalataira). A genetikus ártér-osztályozási rendszer nem vesz figyelembe olyan tényezőket, amelyek ugyan kétségkívül befolyásolják egyes ártértípusok kialakulását, de hatásuk nehezen számszerűsíthető (folyóparti növényzet, emberi beavatkozások, tömegmozgások, eolikus módosító hatások).

Az ártér fő típusainak további osztályozása jellegzetes felszínformák szerint
(NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992 nyomán)
Further subdivisions of floodplain types according to characteristic landforms
(after NANSON, G. C.–CROKE, J. C. 1992)

<i>Rend/ alrend</i>	<i>Jellegzetes felszínformák</i>								
	Üstök	Folyó- hátak	Homok- (kavics-) foltok	Elhagyott, feltöltődő medrek	Övzá- tonyok	Gyűrűs zátony- sor	Morot- vák	Tavak	Ártéri lapályok
A1	+	++	+	+	–	–	–	–	–
A2	+	++	–	+	–	–	–	–	–
A3	–	–	–	++	–	–	–	–	–
A4	++	–	–	+	–	–	–	–	+
B1	–	–	–	++	+	+	–	–	+
B2	–	–	–	++	+	+	+	–	–
B3a	–	–	–	–	+	+	++	–	+
B3b	–	–	–	–	+	++	+	–	+
B3c	–	–	–	–	+	++	+	+	+
C1	–	+	–	–	–	–	–	+	++
C2a	–	+	+	–	+	+	+	++	+
C2b	–	++	+	–	+	+	+	+	+

Osztályozások ártér-helyreállítási céllal

Többféle meder- és ártérosztályozás készült gyakorlati célból, ahol az ártér *természetes „helyreállási”* képessége (recovery potential), illetve *helyreállításának lehetőségei* (restoration potential) egyaránt fontos értékelési szempontok. Ausztráliában BRIERLEY, G. J. és FRYIRS, K. A. (1997, 2005) egymásba ágyazott, hierarchikus jelenségeknek, folyamatoknak tekinti a folyó geomorfológiai típusát, mechanizmusát és dinamikusságát (a meder/ártér összekapcsoltságot, az ártér „helyreállási” képességét – KELLERHALS, R. et al. 1976). A *folyóstílusok (River Styles)* módszer kidolgozója a folyóstílusokat nem mérhető paraméter-értékekkel osztályozza, nem mennyiségi alapon, inkább csak iránymutatásként tipizálnak. A módszer folyóknak a változó környezeti viszonyokra adott reakcióját (alkalmazkodóképességét) és medrük, árterük helyreállíthatóságát minősíti (BRIERLEY, G. J.–FRYIRS, K. A. 1997, 2005), ezzel a rehabilitáció legcélszerűbb megoldásait igyekszik megtalálni. Az osztályozás egyik fő ismérve a medrek *völgyi korlátozottsága* (valley confinement), hiszen ez szabja meg a meder alkalmazkodásának mértékét. További ismérvek: a völgy keresztmetszélyének alakja; a meder esése, mintázata; az ártér szélessége, folytonossága, formakincse; az ártéri felhalmozódások anyagának szemcsemérete stb. A folyóstílusok jól összehangba hozhatók az Európai Unió Víz Keretirányelvével (European Commission 2000) (pl. referencia-szakaszokhoz viszonyított jó, közepes vagy gyenge hidromorfológiai állapot). A módszer nem csupán leíró jellegű, a meder és az ártér alakulásának okait is feltárja.

Újabbán Németországban a Szövetségi Természetvédelmi Hivatal (Bundesamt für Naturschutz) megbízásából, a *németországi* folyami árterek típusok szerinti referencia-viszonyainak feltárására irányuló projekt keretében, vízgyűjtőrendezési céllal *ártértipológiát* dolgoztak ki (KOENZEN, U. 2006). Ennek a rendszernek közvetlen előzménye a Bajorországra

vonatkozó osztályozás volt (BRIEM, E. 2002), amely a domborzat (tengerszint feletti magasság) és a földtani viszonyok (felszínközeli kőzetek) alapján általános „folyóvízi tájakat” (Gewässergrößlandschaften) határozott meg, amelyeket ökológiai szempontból is lehet értékelni (NIEHOFF, N. 1996). A nagyobb folyók (mint a Weser, amelynek árterére a tipológiát először alkalmazták) a saját maguk által feltöltött völgyekben futnak, saját maguk alakítják ki a „folyóvízi tájat” (FOLLNER, K. et al. 2010), tehát külön kategóriába sorolandók.

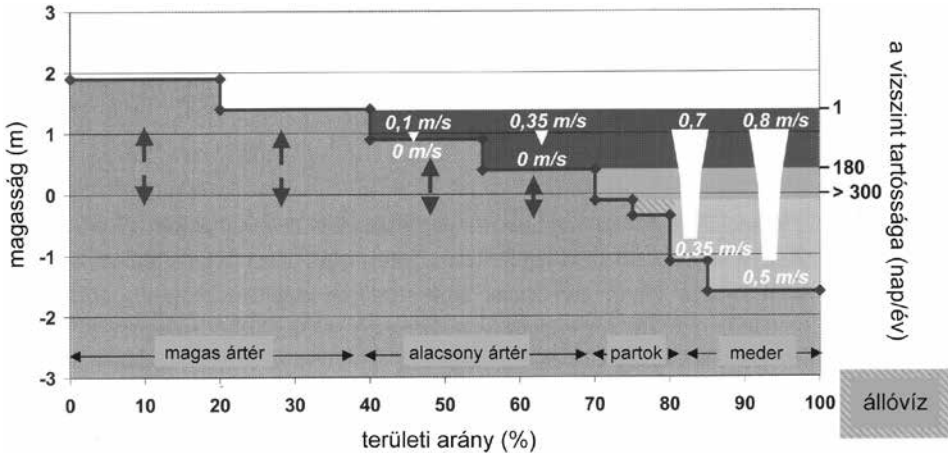
KOENZEN, U. (2006) a tervezési célként kijelölt állapotokat (Leitbilder) a Víz Keretirányelvben meghatározott referencia-állapotokkal azonosnak tekinti. Ezek nem csupán az ártér-rehabilitáció elérendő eredményének felelnek meg, hanem még fontosabb, hogy segítségükkel annak sikerességét értékelni lehet. Ebben a rendszerben az *ártértípusok* elkülönítésének ismérvei a „folyóvízi táj” jellegén kívül a folyó vízjárása és az ártér esése. Az ártértípusokon belül pedig a felépítő üledékek, a folyómeder kanyargóssága és mintázati típusa, a vízjárás jellege, az árvízi elöntés időtartama, a talajvíztükör átlagos helyzete és ingadozása, valamint összesített indikátorként az általános hidromorfológiai dinamika alapján lehet *ártérszakaszokat* meghatározni (4. táblázat). Az ártérszakaszok

4. táblázat – Table 4

A német ártér-tipológia mutatói (KOENZEN, U. 2006 nyomán)
Indicators in the German floodplain typology (after KOENZEN, U. 2006)

<i>Ártértípus</i>	<i>Osztályok</i>
„folyami táj” típus	alföld/dombvidék; mezozoikumai üledékes és vulkáni hegységek; magmás és metamorf kőzetekből álló hegységek; Alpok/alpi előtér
lefolrásrendszer	pluviális; nivopluviális; nivális
az ártér esése	<0,00001; 0,00001–0,00005; 0,00005–0,0001; 0,0001–0,0002; >0,0002
<i>Ártérszakasz típusa</i>	
az ártér alapja	szerves anyag; homok; kavics; durva kavics; görgeteg
az ártér fedőüledékei	szerves anyag; agyag/vályog; homok; kavics; durva kavics
kanyargósság	egyenes; enyhén kanyargó; kanyargó; meanderező; erősen meanderező
a folyómeder mintázata	egyetlen meder; mellékágak; anasztomizáló; fonatos
a lefolrás dinamikája	kiegyenlített (≤ 10 -szer a közepes kisvíz); dinamikus (10–25); szélsőségesen dinamikus (> 25)
a fajlagos lefolrás mértéke	kicsi ($\leq 10 \text{ L s}^{-1} \text{ km}^{-2}$); közepes ($10\text{--}25 \text{ L s}^{-1} \text{ km}^{-2}$); nagy ($> 25 \text{ L s}^{-1} \text{ km}^{-2}$)
az ártérelöntés időtartama	nagyon hosszú (évente > 150 nap); hosszú (50–150 nap); közepes (5–50 nap); rövid (< 5 nap)
a talajvíztükör mélysége	nagyon magas helyzet ($< 0,2$ m mélyen); magas helyzet (0,2–0,4 m); közepes helyzet (0,4–0,8 m); mély helyzet (0,8–1,6 m); nagyon mély helyzet ($> 1,6$ m)
a talajvíztükör ingadozása	kis ingadozás ($\leq \pm 0,2$ m); mérsékelt ingadozás ($\pm 0,2\text{--}0,4$ m); közepes ingadozás ($\pm 0,4\text{--}0,8$ m); nagy ingadozás ($\pm 0,8\text{--}1,6$ m); nagyon nagy ingadozás ($> 1,6$ m)
hidromorfológiai állapot	állandó; dinamikus; szélsőségesen dinamikus

jellemzésére, összehasonlítására ún. *hidromorfogram*okat is használnak (2. ábra). Ezek az ártéri szintek kiterjedéséről, viszonylagos magasságáról, elöntésük időtartamáról, az egyes szinteken a talajvíztükör helyzetéről és ingadozásáról, valamint a vízáramlás közepes sebességéről is tájékoztatnak.

2. ábra Kis esésű ártérszakasz hidromorfogramja téli és nyári magas vízállással, a Duna Ulm–Passau közötti szakasza mentén (forrás: KOENZEN, U. 2005), a talajvíztükör ingadozásának és a vízáramlás sebességének feltüntetésével

Figure 2 Hydromorphogram of a low-gradient floodplain segment with winter and summer high water stages, along the Danube from Ulm to Passau (source: KOENZEN, U. 2006), showing groundwater table fluctuation and current velocities

Az *osztrák PRO FLOODPLAIN* az árvízi kockázat kezelésére indított CRUE projekt terméke. Olyan ártérvértékelő eljárás, amelyben hidromorfológiai (hidraulikai), ökológiai és társadalmi tényezőcsoportokat együtt mérlegetnek. Az egyes tényezőket folyószakaszonként jelentőségük szerint rangsorolják: a legnagyobb prioritást 5-ös, a közepeset 3-as, a legalacsonyabbat 1-es értékkel szokás ellátni. Az összefoglalás az ún. *ártér-értékelő mátrix* formájában jelenik meg. A szerzők hangsúlyozzák a széleskörű összefüggérendszer: ha a folyók menti vizes élőhelyek (árvízvédelmi, ökológiai) funkcióinak megőrzése, illetve helyreállítása nem kap kellő figyelmet, a társadalom fenntartható fejlődésének lehetőségét is kockára tesszük (CRUE 2008).

A hidromorfológiai tényezők arra vonatkoznak, hogy az egyes ártérszakaszok milyen mértékben járulnak hozzá az árvízkor tapasztalható vízvisszatartáshoz (5. táblázat). Ebben a mellékfolyók és az ártér pereme felől érkező vízbevételek (pl. a köztés lefolyás) is szerepelnek. Az *árvízi vízhozam mérséklése* paraméter azt fejezi ki, hogyan módosítja az ártér az árvízcsúcs nagyságát. Egy- vagy kétdimenziós hidrodinamikai numerikus modelleléssel egykilométeres folyószakaszokra kiszámítják, hogyan aránylik az ártér bevonásával elérhető vízhozam-csökkentés az adott folyószakaszon mérhető összvízhozamhoz.

Hasonló paraméter az ártérnek az *árhullám tartósságára* gyakorolt hatása, amelyet az árhullám levonulási idejének mérséklésével jellemeznek. Helyreállítási szempontból lényeges, hogy a mentesített ártér (ún. polderek, helyesebben árapasztó tározók) megnyitásával milyen mértékben növelhető a vízvisszatartás (a *tényleges és a potenciális vízvisszatartás* aránya). Az *ártér esése, érdessége* befolyásolja, hogy milyen mértékben csökken a *vízáramlás sebessége* az ártéren a mederhez képest.

Az ökológiai értékelés hét tényezője arra vonatkozik, hogyan befolyásolja az ártér rehabilitációja az élőhelyek jövőbeli állapotát. A kérdőíves szociológiai felmérés (percep-

ció-vizsgálat) pedig mindezt azzal kívánja kiegészíteni, milyen módon tudatosul a lakosságban a célként kitűzött állapot és a beavatkozások kockázata.

5. táblázat – Table 5

Az árterek osztrák értékelésében figyelembe vett tényezők (forrás: CRUE 2009)
Factors included in the Austrian floodplain assessment system (source: CRUE 2009)

<i>Hidromorfológia</i>	<i>Ökológia</i>	<i>Társadalom</i>
árvízi vízhozam mérséklése	földhasználat	az ökoszisztéma állapotának észlelése
árhullám levonulási ideje	a vízjárás dinamikája	a strukturális és a nem strukturális beavatkozások kockázatának becslése
tényleges/potenciális vízviasszatartás	a vízáramlás mintázata, az elöntés mélysége	a területi identitás észlelése
az ártér esése, érdessége	ártéri domborzat átalakulása	az árvízvédelmi helyzet észlelése
a vízáramlás sebessége az ártéren és a mederben	a víztestek konnektivitása	
<i>Hidraulika</i>	az ártéri élőhelyek változatossága	
vízállás, áramlási sebesség, vízhozam	az élőhelyek veszélyeztetettsége	
nyírófeszültség a mederfenéken		
ásványi hordalékszállítás, feltöltés/erózió		
uszadékfa		
jégtorlaszok képződése		

Összefoglalás

A fentiekben bemutatott ártérosztályozások kiindulópontjai hidromorfológiai paraméterek voltak, amelyekről azonban bebizonyosodott, hogy önmagukban nem elegendők az árterek teljes körű jellemzésére. Az osztályozási eljárások áttekintéséből az a tanulság szűrhető le, hogy még nem sikerült ugyan általánosan elfogadott ártértipizálást kidolgozni, de az erre irányuló kísérletek számos új kutatási irányt nyitottak a folyóvízi geomorfológiában / ökológiában, a szedimentológiában, a biogeomorfológiában és egyéb tudományterületeken. Az ártér-rehabilitációt megalapozó, az Európai Unió által támogatott újabb projektek is nyilvánvalóvá teszik, hogy – nagy gyakorlati jelentősége miatt – az árterek tipizálására érdemes ugyanolyan figyelmet fordítani, mint a folyómedrekére.

LÓCZY DÉNES
PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs
loczyd@gamma.ttk.pte.hu

- ABERLE, J.–JÄRVELÄ, J. 2013: Flow resistance of emergent rigid and flexible floodplain vegetation. – *Journal of Hydraulic Research* 51.1. 33–45.
- ALLEN, J. R. L. 1965: A review of the origin and characteristics of recent alluvial sediments. – *Sedimentology* 5. 89–191.
- ALLEN, J. R. L. 2001: *Principles of Physical Sedimentology*. – Reprint of First Edition (1985), with corrections. Blackburn Press, Caldwell, NJ. 272 p.
- ANDERSON, M. G.–WALLING, D. E.–BATES, P. D. (eds) 1996: *Floodplain Processes*. – John Wiley and Sons, Chichester, UK. 658 p.
- BAGNOLD, R. A. 1977: Bed load transport by natural rivers. – *Water Resources Research* 13. 2. pp. 303–312.
- BRAVARD, J.–PEIRY, J.–L. 1999: The CM pattern as a tool for the classification of alluvial suites and floodplains along the river continuum. – In: MARRIOTT, S. B.–ALEXANDER, J. (eds): *Floodplains: interdisciplinary approaches*. Geological Society Special Publication, 163. pp. 259–268.
- BREMER, H. 1960: Neuere flüßmorphologische Forschungen in Deutschland und ausgewählte Probleme der Flußmorphologie deutscher Ströme. – *Berichte zur deutschen Landeskunde*, 25. 2. pp. 283–299.
- BREN, L. J. 1993: Riparian zone, stream, and floodplain issues: a review. – *Journal of Hydrology*, 150. pp. 277–299.
- BRIEM, E. 2002: *Fließgewässerlandschaften in Bayern*. – Bayerisches Landesamt für Wasserwirtschaft, München. 178 p.
- BRIERLEY, G. J.–FRYIRS, K. A. 1997: River Styles in Bega catchment: Implications for management. – LWRDRC Project MQU1, Workshop and Field Days, October 1–3, 1997. 24 p.
- BRIERLEY, G. J.–FRYIRS, K. A. 2005: *Geomorphology and River Management*. Blackwell, Malden, MA. 398 p.
- BRUNSDEN, D.–THORNES, J. B. 1979: Landscape sensitivity and change. – *Transactions, Institute of British Geographers*, 4. pp. 463–484.
- BULL, W. B. 1979: Threshold of critical power in streams. – *Geological Society of America Bulletin*, 90. pp. 453–464.
- BUTZER, K. W. 1986: A földfelszín formakincse. – Gondolat Kiadó, Budapest. pp. 147–222.
- CARLING, P.–PETTS, G. E. (eds) 1992: *Floodplain Lowland Rivers*. – John Wiley and Sons, Chichester, UK. 302 p.
- CARSON, M. A. 1984: The meandering-braided river threshold: A reappraisal. – *Journal of Hydrology*, 73. pp. 315–334.
- COLLINSON, J. D. 1978: Alluvial sediments. – In: READING, H. G. (ed.): *Sedimentary environments and facies*. Elsevier, New York–Amsterdam. pp. 15–60.
- CORENBLIT, D.–TABACCHI, E.–STEIGER, J.–GURNELL, A. M. 2007: Reciprocal interactions and adjustments between fluvial landforms and vegetation dynamics in river corridors: A review of complementary approaches. – *Earth-Science Reviews*, 84. pp. 56–86.
- CORENBLIT, D.–STEIGER, J. 2009: Vegetation as a major conductor of geomorphic changes on the Earth surface: toward evolutionary geomorphology. – *Earth Surface Processes and Landform*, 34. 6. pp. 891–896.
- COTTON, C. A. 1941: *Landscape as developed by the processes of normal erosion*. – Cambridge University Press, Cambridge, UK. 301 p.
- CRUE 2008: Flood risk reduction by PReserving and RestOring river Floodplains (PRO_Floodplain). CRUE Research Report No 1-3. 151 p. http://www.crue-eranet.net/Calls/Final_Report_PRO_Floodplain.pdf
- DISTER, E. 1991: Folgen des Oberrheinausbaus und Möglichkeiten der Auen-Renaturierung. – *Laufener Seminarbeiträge*, 4. Laufen. pp. 8–16.
- EHLERT, T. 2005: Typologie und Leitbilder für Flussauen in Deutschland. – *Natur und Landschaft*, 80., 2. pp. 69–70.
- European Commission 2000: Directive 2000/60/EEC. Establishing a framework for community action in the field of water policy. – *Official Journal of the European Communities*, Luxembourg. L327. 1–71.
- FOLLNER, K.–EHLERT, T.–NEUKIRCHEN, B. 2010: The status report on German floodplains. – 38th International Association for Danube Research Conference, 22–25 June 2010, Dresden, Germany. 5 p. http://www.bfn.de/fileadmin/MDb/documents/themen/wasser/Follner_et_al_Abstract_IAD_conference.pdf
- FRISSELL, C. A. 1986: A hierarchical framework for stream classification: viewing streams in a watershed context. – *Environmental Management*, 10. pp. 199–214.
- FROEHLICH, W.–KASZOWSKI, L.–STARKEL, L. 1977: Studies of present day and past river activity in the Polish Carpathians. – In: GREGORY, K. J. (ed.): *River Channel Changes*. John Wiley and Sons, Chichester, UK. pp. 411–422.
- GAUTIER, E.–CORBONNOIS, J.–PETIT, F.–ARNAUD-FASSETTA, G.–BRUNSTEIN, D.–GRIVEL, S.–HOUBRECHTS, G.–BECK, T. 2009. Multi-disciplinary approach for sediment dynamics study of active floodplains. – *Géomorphologie: relief, processus, environnement*, 2009/1. pp. 65–78.
- GÁBRIS GY.–LÓCZY D. 2013: A felszínen lefolyó víz munkája. – In: GÁBRIS GY. (szerk.): *Általános természetföldrajz*, II. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 142–178.

- GILBERT, G. K. 1877: Report on the Geology of the Henry Mountains. – Department of the Interior, US Geographical and Geological Survey of the Rocky Mountain Region. 170 p.
- GOMEZ, B. – PHILLIPS, J. D. – MAGILLIGAN, F. J. – JAMES, L. A. 1997: Floodplain sedimentation and sensitivity: Summer 1993 flood, upper Mississippi valley. – *Earth Surface Processes and Landforms*, 22. pp. 923–936.
- GÖLZ, E. – DRÖGE, B. 1989: Zur morphologischen und sedimentologischen Charakteristik des Rheins. – *Deutsche Gewässerkundliche Mitteilug*, 33. 3–4. pp. 85–91.
- GREGORY, K. J. 1979: Hydrogeomorphology: how applied should we become? – *Progress in Physical Geography*, 3. pp. 84–101.
- GREN, I. M. – GROTH, K.-H. – SYLVÉN, M. 1995: Economic values of Danube floodplains. – *Journal of Environmental Management*, 45. pp. 333–345.
- HANKÓ Z. – BAUER M. – KISS Z. 2003: A mértékadó árvíz: múlt és jövő. – *Vízügyi Közlemények. Különszám*, IV. pp. 117–132.
- HICKIN, E. J. – NANSON, G. C. 1984: Lateral migration rates of river bends. – *Journal of Hydraulic Engineering*, 110/111. pp. 1557–1567.
- HOHENSINNER, S. – HABERSACK, H. – JUNGWIRTH, M. – ZAUNER, G. 2004: Reconstruction of the characteristics of a natural alluvial river-floodplain system and hydromorphological changes following human modifications: the Danube river (1812–1991). – *River Research and Applications*, 20. pp. 25–41.
- HUDSON, P. F. 2003: Floodplains: environment and process. – *Geomorphology*, 56. 3–4. pp. 225–352.
- JAIN, V. – FRYIRS, K. – BRIERLEY, G. 2008: Where do floodplains begin? The role of total stream power and longitudinal profile form on floodplain initiation processes. – *Geological Society of America Bulletin*, 120. pp. 127–141.
- KELLERHALS, R. – CHURCH, M. – BRAY, D. I. 1976: Classification and Analysis of River Processes. – American Society of Civil Engineers, New York. pp. 813–829. (Report 102 [HY7])
- KERN, K. 1994: Grundlagen naturnahen Gewässergestaltung – geomorphologische Entwicklung von Fließgewässern. – Springer Verlag, Berlin–Heidelberg. 272 p.
- KIS É. – LÓCZY D. 1985: Geomorfológiai térképezés környezetminősítési céllal. – *Földrajzi Értesítő*, 34. 4. pp. 475–482.
- KNIGHTON, A. D. 1998: *Fluvial Forms and Processes*. – 2nd edition. Edward Arnold, London. 218 p.
- KOCHEL, R. C. 1988: Geomorphic impact of large floods: review and new perspectives on magnitude and frequency. – In: BAKER, V. R. – KOACHEL, R. C. – PATTON, P. C. (eds): *Flood Geomorphology*. John Wiley and Sons, New York. pp. 169–187.
- KOENZEN, U. 2006: Fluss- und Stromauen in Deutschland – Typologie und Leitbilder. – Bundesamt für Naturschutz, Bonn–Bad Godesberg. 327 p.
- KONDOLF, G. M. 1995: Geomorphological stream channel classification in aquatic habitat restoration: Uses and limitations. – *Aquatic conservation: Marine and Freshwater Ecosystems*, 5. pp. 127–141.
- LAZOWSKI, W. 1996: Auen in Österreich – Vegetation, Landschaft und Naturschutz. – Monographien des Umweltbundesamt, 81. Wien.
- LEOPOLD, L. B. 1994: *A View of the River*. – Harvard University Press, Cambridge, MA. 290 p.
- LEWIN, J. 1976: Initiation of bed forms and meanders in coarse-grained sediment. – *Geological Society of America Bulletin*, 87. pp. 281–285.
- LEWIN, J. 1978: Floodplain geomorphology. – *Progress in Physical Geography*, 2. pp. 408–437.
- LÓCZY D. 2005: Folyóvízi felszínformálás. – In: LÓCZY D. – VERESS M.: *Geomorfológia, I. Földfelszíni folyamatok és formák*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. pp. 17–130.
- LÓCZY D. 2010a: Az árterek tájökölógiai jelentősége. – In: KERTÉSZ Á. (szerk.): *Tájökölógiai kutatások 2010. IV. Magyar Tájökölógiai Konferencia, Kerekegyháza, 2010. május 13–15. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet*, Budapest. pp. 147–154.
- LÓCZY, D. 2010b: Flood hazard in Hungary: a re-assessment. – *Central European Journal of Geosciences*, 2. 4. pp. 537–547. <http://www.springerlink.com/index/V278623108647T07.pdf>
- LÓCZY D. 2011: A Kapos árterének hidromorfológiai és tájökölógiai értékelése. – MTA doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 166 p.
- LÓCZY, D. – PIRKHOFFER, E. – GYENIZSE, P. 2011: Geomorphometric floodplain classification in a hill region of Hungary. – *Geomorphology*, 147–148. pp. 61–72.
- LÓCZY D. 2012: A folyómedrek morfológiai tipizálásának hierarchiája a nemzetközi irodalomban. – *Földrajzi Közlemények*, 136. 2. pp. 124–137.
- LÓCZY, D. 2013: *Hydromorphological-geoecological foundations of floodplain management*. – Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, Germany. 392 p.
- MARRIOTT, S. B. 2004: Floodplain. – In: GOUDIE, A. S. (editor-in-chief): *Encyclopedia of Geomorphology*, I. Routledge, London. pp. 381–384.
- MARRIOTT, S. B. – ALEXANDER, J. (eds) 1999: *Floodplains: Interdisciplinary Approaches*. – Geological Society London, Special Publications, 163. pp. 330 p.

- MELTON, F. A. 1936: An empirical classification of flood-plain streams. – *Geographical Review*, 26, pp. 593–609.
- MERTES, L. A. K. 1997: Documentation and significance of the perirheic zone on inundated floodplains. – *Water Resources Research*, 33, pp. 1749–1762.
- MOODY, J. A. – TROUTMAN, B. M. 2000: Quantitative model of the growth of floodplains by vertical accretion. – *Earth Surface Processes and Landforms*, 25, pp. 115–133.
- MOSELEY, M. P. 1987: The classification and characterization of rivers. – In: RICHARDS, K. (ed.): *Rivers – Environment and Process*. Blackwell Publishing, Oxford, pp. 295–320.
- NANSON, G. C. – CROKE, J. C. 1992: A genetic classification of floodplains. – *Geomorphology*, 4, pp. 459–486.
- NIEHOFF, N. 1996: *Ökologische Bewertung von Fließgewässerlandschaften*. – Springer Verlag, Heidelberg–Berlin, 330 p.
- OSTERKAMP, W. R. – HUPP, C. R. 2010: Fluvial processes and vegetation — Glimpses of the past, the present, and perhaps the future. – *Geomorphology*, 116, pp. 274–285.
- OTTO, A. 1991: Grundlagen einer morphologischen Typologie der Bäche. – *Mitteilungen des Institutes für Wasserbau und Kulturtechnik der Universität Karlsruhe*, 180, Karlsruhe.
- PETTS, G. E. – FOSTER, I. D. L. 1985: *Rivers and Landscape*. – Edward Arnold, London, 274 p.
- PIÉGAY, H. – BORNETTE, G. – CITTERIO, A. – HEROUIN, E. – MOULIN, B. 2000: Channel instability as a control on silting dynamics and vegetation patterns within the perfluvial aquatic zones. – *Hydrological Processes*, 14, 16–17, pp. 3011–3029.
- RICHARD, N. – BRUNOTTE, E. – KOENZEN, U. 2003: Geomorphologische Leiboldentwicklung eines Fließgewässers mittels Geographischer Informationssysteme (GIS) am Beispiel der nordrhein-westfälischen Ems. – *Naturschutz und Landschaftsplanung*, 36, 6, pp. 165–170.
- RICHARDS, K. S. 1982: *Rivers: Form and process in alluvial channels*. – Methuen, London, 357 p.
- SCHIRMER, W. 1995: Valley bottoms in the late Quaternary. – In: HAGEDORN, J. (ed.): *Late Quaternary and present-day fluvial processes in Central Europe*. *Zeitschrift für Geomorphologie Supplement*, 100, pp. 27–51.
- SCHMUDDE, T. H. 1968: Floodplain. – In: FAIRBRIDGE, R. W. (ed.): *The Encyclopedia of Geomorphology*. Reinhold, New York, pp. 359–362.
- SCHUMM, S. A. 1963: *A Tentative Classification of Alluvial River Channels*. – U. S. Geological Survey Circular, 477, Washington D. C. 10 p.
- SCHUMM, S. A. 1973: *River Morphology*. – In: *Benchmark Papers in Geology*. Dowden, Hutchinson, and Ross, Stroudsburg, PA, 429 p.
- SMITH, M. P. – SCHIFF, R. – OLIVERO, A. – MACBROOM, J. 2008: *The Active River Area: A Conservation Framework for Protecting Rivers and Streams*. – The Nature Conservancy, Boston, MA, 64 p. http://www.floods.org/PDF/ASFPM_TNC_Active_River_Area.pdf
- SOMMERWERK, N. – HEIN, T. – SCHNEIDER-JACOBY, M. – BAUMGARTNER, CH. – OSTOJIĆ, A. – SIBER, R. – BLOESCH, J. – PAUNOVIĆ, M. – TOCKNER, K. 2009: The Danube River Basin. – In: TOCKNER, K. – UEHLINGER, U. – ROBINSON, CH. T. (eds): *Rivers of Europe*. Elsevier, London, pp. 59–112.
- STEIGER, J. – JAMES, M. – GAZELLE, F. 1998: Channelization and consequences on floodplain system functioning on the Garonne River, SW France. – *Regulated Rivers Research and Management*, 14, pp. 13–23.
- STEIGER, J. – TABACCHI, E. – DUFOUR, S. – CORENBLIT, D. – PEIRY, J.-L. 2005: Hydrogeomorphic processes affecting riparian habitat within alluvial channel–floodplain river systems: a review for the temperate zone. – *River Research and Applications*, 21, pp. 719–737.
- TOCKNER, K. – SCHIEMER, F. 1997: Ecological aspects of the restoration strategy for a river–floodplain system on the Danube River in Austria. – *Global Ecology and Biogeography Letters*, 6, pp. 321–329.
- WARD, R. C. – ROBINSON, M. 2000: *Principles of Hydrology*. – 4th edition. McGraw Hill, New York, 365 p.
- ZWOLIŃSKI, Z. 1992: Sedimentology and geomorphology of overbank flows on meandering river floodplains. – *Geomorphology*, 4, pp. 367–379.

RECENS ÉDESVÍZI MÉSZKŐKÉPZŐDÉS A NACSAGROMI-PATAK (SZOKOLYAI-MEDENCE, BÖRZSÖNY) VÖLGYÉBEN

SZEBERÉNYI JÓZSEF – SCHWEITZER FERENC – FÁBIÁN SZABOLCS ÁKOS
– BALOGH JÁNOS – KIS ÉVA – VARGA GYÖRGY – VICZIÁN ISTVÁN

TRAVERTINE DEPOSITS IN THE VALLEY OF NACSAGROMI STREAM
(SZOKOLYA BASIN, BÖRZSÖNY MOUNTAINS)

Abstract

In the Szokolya Basin we can recognize a special type of recent travertine deposition, which can be explained by the geologic, geomorphologic and hidrologic conditions of the research area (measurement of water hardness, drillings, XRD, measurement of speed of travertine development).

The bedrocks of travertines were identified by measuring the calcium carbonate concentration. The development of travertine deposits occurs in streambeds and in the environment of springs. The oscillations in calcareous content of streams can be determined by water hardness analysis. The geology and geomorphology of springs characterise the underground waterflows. The speed of the process of travertine development was measured over a one-year period by a self-produced tool.

Keywords: Recent travertine deposit, Szokolya Basin, Börzsöny Mts., Calcareous crust

Bevezetés

A karsztos területekhez köthető édesvízi mészkőképződés előfordulásainak jelentős részével már foglalkoztak neves hazai kutatók. A patak völgyekben képződött édesvízi mészkövek egyes típusait HEVESI A.-nak a Bükkben és VERESS M.-nak a Bakony területén végzett kutatásaiból ismerhetjük meg (HEVESI A. 1972; VERESS M. 2002). A Szokolyai-medence felszabdalt felszínének völgyeiben is megjelennek mészképző források. Ezek az előbbiekkal ellentétben nem középidői mészkőhegységben keletkeznek, hanem a Börzsöny peremén képződött, miocén meszes üledékek kioldott anyagát rakják le. GAÁL I. (1920) kioldódás során keletkezett barlangokat, üregeket valószínűsít a Szokolyától ÉK-re levő lajtamészkő-összletben, de ezeket napjainkig nem tárták fel.

A vízben oldott mészanyag kicsapódását hideg vizek esetében élőlények, mohák okozhatják (VERESS M. 2005), de élő szervezetek közreműködése nélkül is megindulhat az édesvízi mészkőképződés. Ennek oka lehet: felgyorsuló vízmozgás (CHOLNOKY J. 1944), turbulenssé váló áramlás (ROGLIĆ, J. 1981), nyomáscsökkenés (BALOGH A. 1982) vagy a víz túltelítettségét válása Ca-ionokkal (ROGLIĆ, J. 1981).

Az édesvízi mészkövek számos paraméter alapján jellemezhetők: kiválási körülményeik (CHOLNOKY J. 1940; SCHEUER GY. – SCHWEITZER F. 1983a; FÜGEDI U. – NÁDOR Á. – SÁSDI L. 1990), szerkezetük és formájuk (SCHEUER GY. – SCHWEITZER F. 1970; SCHEUER GY. – SCHWEITZER F. 1983a; FÜGEDI U. – NÁDOR Á. – SÁSDI L. 1990; VERESS M. 1998), valamint a képződési ütemüket és kifejlődésüket befolyásoló tényezők alapján (SCHEUER GY. – SCHWEITZER F. 1983a). A lerakódott édesvízi mészkövek között megkülönböztetünk összletszerű és lokális formákat (SCHRÉTER Z. 1951). Ez utóbbiak megjelenhetnek a vízszint közelében faágakon, bevonatként kötömbökön (SCHEUER GY. – SCHWEITZER F. 1983a), medence oldalain vagy lassú áramlású helyeken, gallérok formájában (VERESS M. et al. 2002), teraszos mésztufagátként (KRIVÁN P. 1964; ROGLIĆ, J. 1981; FORD, D. C. – WILLIAMS, P. W. 2007, CHOLNOKY J. 1944), mésztufakúpként (SCHEUER GY. – SCHWEITZER

F. 1970), forráskúpként (SCHEUER GY.–SCHWEITZER F. 1988), illetve mésztufaplató vagy mésztufabarlang (JAKUCS L. 1977) formájában.

Jelen tanulmányban a Nacsagromi-patak völgyének édesvízi mészköveit és képződésük körülményeit kívánjuk bemutatni. A tanulmány célja a miocén üledékekből felszín alatti vizek által kioldódó és a völgyoldalokban, völgytalpakon felhalmozódó édesvízi mészkövek anyagának és formáinak megismerése, illetve képződésük kapcsolatának feltárása a forrásműködéshez szükséges felszín alatti vízáramlások jellemzőivel.

Módszerek

A Nacsagromi-patak teljes hosszán vízkeménységi mérést végeztünk, a patak felső szakaszától a torkolat felé haladva összesen 13-at. Ehhez az összes vízkeménység kimutatására használható „*gesamtharte Titrelösung*” folyadékot alkalmaztuk. A méréseket egymás után háromszor ismételtük meg. Az eredmények alapján a patakot szakaszokra osztottuk.

Az édesvízi mészkövek anyaközetek elterjedéséről az ide vonatkozó földtani térképek (KORPÁS L.–CSILLAGNÉ TEPLÁNSZKY E. 1999) és a környéken mélyített térképező fúrások (Szk-2, Szk-3 és Szk-11 PENTELENYI L. 1972) adnak felvilágosítást. Az édesvízi mészkövek képződési helyeinek megismeréséhez sekély fúrásokat mélyítettünk mintavételre is alkalmas *Eijklkamp* talajfúróval, ezek segítségével felvázoltuk a mészkőképződés földtani paramétereit.

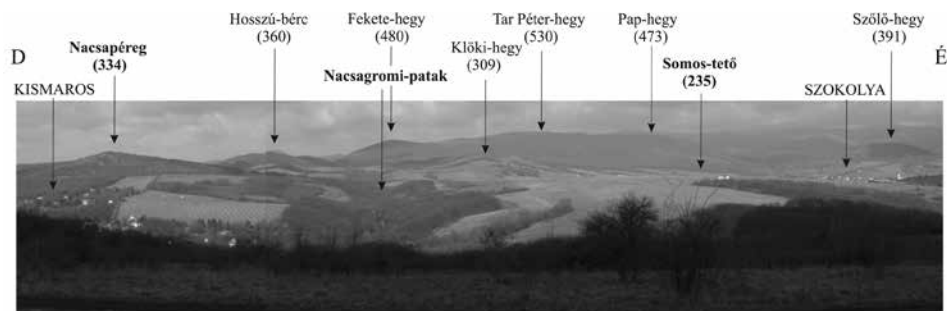
A lerakódott édesvízi mészkövek és az anyaközetek mésztartalmának vizsgálatát az MTA CSFK Földrajztudományi Intézetének laboratóriumában BALOGHNÉ DI GLÉRIA MÁRIA, az édesvízi mészszipa röntgendiffrakciós (XRD) vizsgálatát az MTA CSFK Geokémiai Intézetében TÓTH MÁRIA végezte 2009-ben.

A mészkövek képződési sebességét „mészcsapdák” kihelyezésével mértük. A mészképződés helyén 2011. augusztus és 2012. augusztus között végzett mérésekkel a képződés egy éves ciklusára nézve kaptunk adatokat. Ezeket összevetettük a terepen található bekérgeződésekkel. Ha a kicsapódás változatlan sebességű, az egyes tereptárgyakon képződött mészkövek vastagságából megadhatjuk azok képződési ütemét. A csapdák elkészítésekor különösen vigyázni kellett arra, hogy a gyufaszálak felülete ne zsirosodjon el, mert ez gátolhatja a mészképződést; hogy a gyufaszálak kézzel vagy más bőrfelülettel ne érintkezzenek, e művelethez orvosi gumikesztyűt használtunk. Az eszközök kihelyezésekor arra figyeltünk, hogy olyan helyre kerüljenek, ahol állandó vízáram van. A hely kiválasztását ezért másfél éves megfigyelés előzte meg, aminek során két-háromhetente regisztráltuk a csatornák víztartalmát. Megállapítottuk, hogy a forrás még a legszárazabb időszakokban is működik, s meghatároztuk, hogy a kis csatornák mely részei a legalkalmasabbak a mérés elvégzéséhez.

A kutatási terület

A középsőmiocén végén a Szokolyai-medencében megszűnt a tengeri üledék képződése, ezután már csak az anyag helyben történő áthalmozódására került sor. A korai pliocén idején a Kárpát-medencében meginduló tektonikai mozgások (HORVÁTH, F. 1993) hatására a kutatási terület együtt emelkedett a Déli-Börzsöny környező hegységi részeivel. Az emelkedést az eróziós tevékenység is igazolja, ugyanis a Magas-Börzsönyből a Duna irányába futó patakok az eredeti felszínbe 50–100 m mély, teraszos völgyeket vágtak. Így alakult ki a kutatási terület medencedomsági térszíne (MAROSI S.–SOMOGYI S. [szerk.] 1990).

A jelenlegi vízhalózat kialakulása előtti medencefelszín maradványai 250–260 m tszf-i magasságúak. Tipikus példa erre a medence K-i oldalán emelkedő, andezitből kifaragott dombhát (Társas-hegy–Isten-lejtő-hegy–Király-kő–Csattogó–Kálló), illetve a medence felszínéből kiemelkedő Nacsapéreg (334 m), amelynek oldallejtője 250–260 m tszf. felett válik meredekké ($>35^\circ$), alatta jóval lankásabb ($<20^\circ$). Ugyanilyen lankás lejtésviszonyokkal jellemezhető a medence közepén található, miocén tengeri üledékekből felépülő, illetve abból kifaragott Somos-tető (235 m) kerekded dombja. Kutatásunk tárgyai, az édesvízi mészköveket lerakó források a Nacsapéreg és a Somos-tető között húzódó Nacsagromi-árokban fakadnak (1. kép).

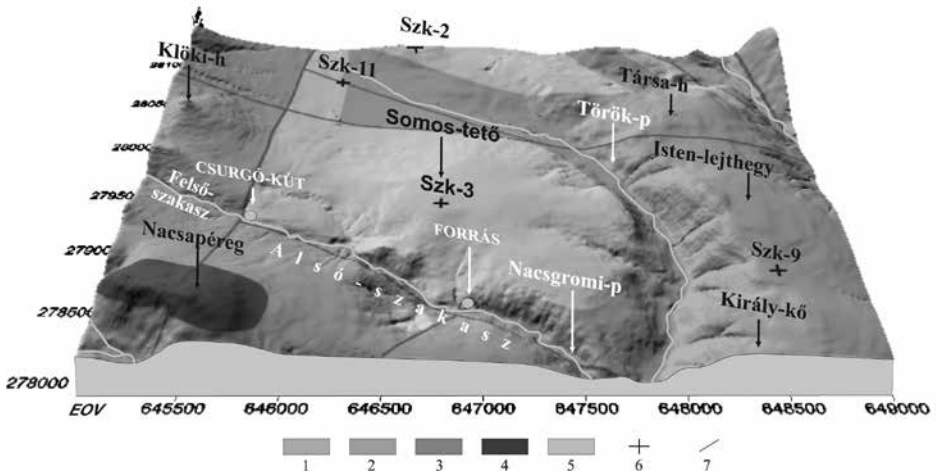

1. kép A Szokolyai-medence látképe a Király-kőről.
Picture 1 Landscape of Szokolya Basin from Király-kő.

Vízkeménységi vizsgálatok a Nacsagromi-patak mentén

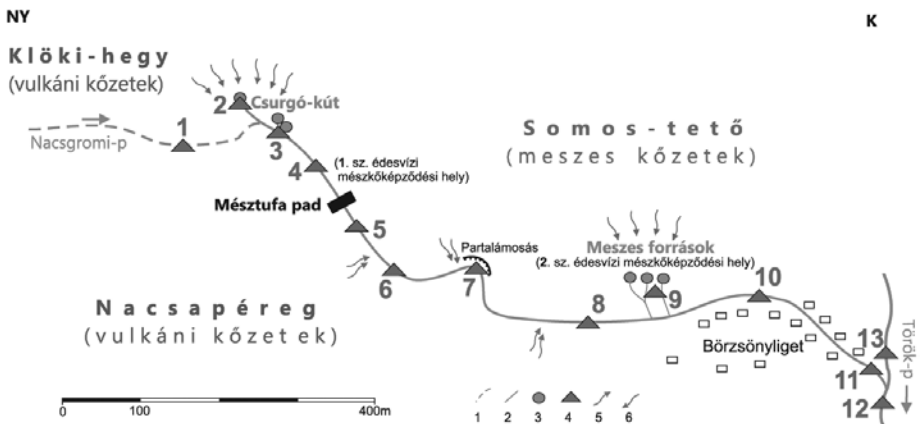
A Szokolyai-medence felszíni vízrendszere viszonylag egyszerűnek mondható. Fő vízfolyása, így elsődleges lecsapolója a Török- (régi nevén Morgó-) patak, amelynek a kutatás szempontjából legfontosabb jobb oldali mellékvíze a Nacsagromi-patak. A Szokolyai-medence ÉNy-i peremhegyeinek (Fekete-hegy és Tar Péter-hegy) oldalában, négy forrásából induló patak vízhozam-változás alapján két szakaszra osztható. A felső, 3 km hosszú szakasz időszakos vízfolyásnak minősül, amelynek vulkáni kőzetekből kilépő forrásai a szárazabb időszakokban inaktívak. A kb. 1,5 km hosszú, állandó vízfolyásnak minősülő alsó szakasz közethatáron folyik: jobb oldalán vulkáni kőzetek, bal oldalán pedig a meszes üledékek találhatóak (1. ábra).

A Nacsagromi-patak alsó szakaszán az oldott mészanyag jelenlétét és mennyiségének változásait mérésekkel mutattuk ki (2. ábra). Az 1. mérőhelyen a patak vulkáni kőzetek felől érkező vizének keménységi értékét határoztuk meg, a mérés eredménye 12 nk° volt. A 2. és a 3. mérőhely a meszes üledékek megjelenésénél található, konkrétan, a patak alsó szakaszának három vízkilépési helyből álló források csoportjánál (Csurgó-kút). Itt a mérések minden esetben 18 nk° értéket mutattak, ami nagyon jól jellemzi a vízfolyás bal oldala felől belépő meszes vizek kemizmusát. A kétféle víz keveredése kiegyenlítően hat egymásra, amit jól mutat a 4. mérőhelyen észlelt 16 és 17 nk° közötti érték. A vulkáni kőzetek felől érkező víz mennyisége jóval kevesebb, ezért csak kis mértékben tudja hígítani a meszes források vizét. A megnövekedett mésztartalom hatására a patakából édesvízi mészkő válik ki (1. később: 1. sz. édesvízi mészkőképződési hely). Az 5. mérőhelyen a víz 15 – 16 nk° -osnak bizonyult, 100 m -rel lejjebb, a 6. mérőhelyen pedig nem ment 15 nk° fölé, ami hígulást jelent. A patakmeder kőzetdarabjain nem látható mészkiválás, ezért a vízkeménységi érték

1. ábra A Nacsagromi-patak földtani környezete. Készült KÖRPÁS L.–CSILLAGNÉ TELPÁNSZKY E. (1999) alapján. Jelmagyarázat: 1 – Egyházasgergei Formáció; 2 – Biotit-Amfiból andezit; 3 – Piroxénes biotit-amfiból andezit; 4 – Amfiból-piroxénandezit; 5 – Szilágyi Agyagmárga Formáció; 6 – Fúráspontok; 7 – Szerkezeti vonalak.
 Figure 1 Geological environment of the Nacsagromi stream. Based on KÖRPÁS L.–CSILLAGNÉ TELPÁNSZKY E. (1999) researches. Legend: 1 – Egyházasgergei Formation, 2 – Biotite-amphibole andesite, 3 – Piroxene biotite-amphibol andesite, 4 – Szilágyi Formation, 5 – Drilling sites, 6 – Tectonic lines

csökkenése a vulkáni kőzetekből feltételezett beszivárgásoknak tulajdonítható. A 7. mérőhelyen újabb változást tapasztaltunk. A patak a bal oldalon a meszes üledékek felé bevágódva egy 8–10 m magas alámosott partfalat alakított ki, ahol újra 18 nk° értéket mértünk. Ez mindenképpen meszes vizek beszivárgását jelzi, ennek ellenére a környéken nem találunk sem forrásokat, sem mészkiválásokat. Valószínűleg mederfenékre történő beszivárgásról van szó. A 8. mérőhelyen 15 nk° értéket mértünk, ami ismét a jobb parti vulkáni kőzetekből történő beszivárgást feltételez, s itt sem találtunk konkrét vízki-lépési helyekkel. A 9. mérőhelyen, egy patakterazon fakadó forrás vizének keménységét

2. ábra A Nacsagromi-patak völgyében mért vízkeménységi értékek mintavételi helyei. Jelmagyarázat: 1 – Időszakos vízfolyás, 2 – Állandó vízfolyás, 3 – Forrás, 4 – Vízmintavételi hely, 5 – Feltételezett beszivárgás a vulkáni kőzetekből, 6 – Valószínűsített beszivárgás a meszes üledékekől.
 Figure 2 Sampling sites in the Nacsagromi valley. Legend: 1 – Ephemeral stream, 2 – Stream, 3 – Spring, 4 – Sampling sites, 5 – Supposed infiltration from volcanic rocks, 6 – Supposed infiltration from calcareous sediments.

mértük meg. Ennek értéke 22 nk°, s a forrás környezetében nagymértékű édesvízi mészkőképződés tapasztalható (1. később: 2. sz. *édesvízi mészkőképződési hely*). A forrás állandó vízű, de nem produkál jelentős vízmennyiséget. Átlagos vízhozama 5–10 l/p, ezért a patakvíz keménységi értékét nem emeli számottevően. Ezt mutatja a 10. mérőhelyen észlelt 15–16 nk° is. A patakvíz keménységi értéke a torkolatig már nem változott (11. mérőhely). A Nacsagromi-patak mésztartalma megemeli a befogadó Török-patak vízének keménységi értékét, ami a torkolat után (12. mérőhely) 13–14 nk°, míg a torkolat előtt (13. hely) csak 12 nk° volt.

Az édesvízi mészkövek képződése

A Nacsagromi-patak mentén két helyen rakódik le édesvízi mészkő. Mindkettő vízkilépési helyhez köthető, de a képződés formái és körülményei különbözőek.

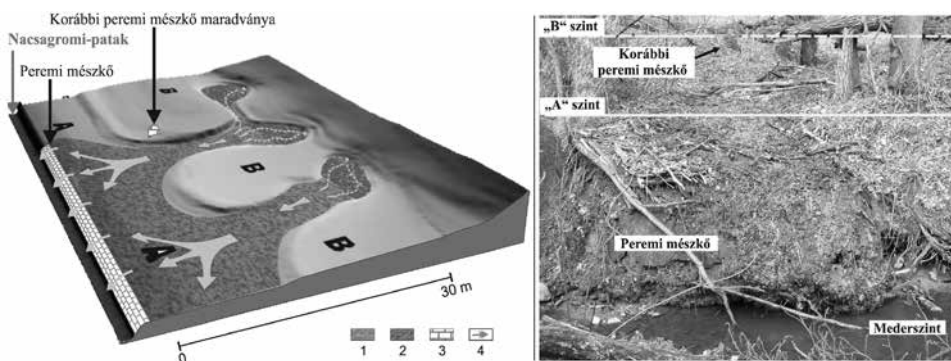
Az 1. sz. édesvízi mészkőképződési hely (Curgó-kút)

Az édesvízi mészkőképződés a forrásoktól csak távolabb indul meg. Hasonló jelenségről ír VERESS M. (2002) is a Bakony mésztufagátjainak vizsgálatakor (Király-kúti-völgy, Koloska-völgy), eszerint a mésztufaképződés a forrásoktól csak 120–200 m-re kezdődött el. A Nacsagromi-patakban először (a Curgó-kúttól 40–50 m-re) csak kisebb előfordulások figyelhetők meg, legtöbbször hártyszerű mészbevonatként a meder köveinek felületén. Ezek sok esetben szabad szemmel nem is láthatók, jelenlétüket csak sósav cseppentésével lehet kimutatni. Távolodva, a meder peremén gallérok is létrejönnek, illetve az aljzat homokszemein és apró kavicsain bevonatok képződnek. A forrástól 150 m-re a patak fokozatosan 0,8–1 m szélességűre szűkül, majd egy derékszögű kanyar után hirtelen kiszélesedik; itt erőteljes mészkiválás indul meg. A tölcészerűen 6–7 m szélesre kitáguló meder aljzatán, 15 m hosszú szakaszon, összefüggő pad alakult ki. Alsó vége jól felismerhető, felső vége fokozatosan simul bele az aljzatba, felülete lépcsőzött. A tetejére hullott ágakra és más növényi maradványokra bevonat rakódik. Hasonló lépcsőformákat ír le VERESS M. (2002) a Vászolyi-patak völgyéből, amelyek növekedési módja nem ismert. Elgondolása szerint a forma áramlási irányban növekszik és a medertalp ezáltal válik lépcsőzötté. Bizonyos esetekben ezek mésztufagáttá alakulhatnak.

A 2. sz. édesvízi mészkőképződési hely

Egy másik vízkilépési hely a patak mentén 500 m-rel lejjebb, egy kb. 25–30 m széles patakterazon található, amely több szintből tevődik össze. A patak felett 2 m-re húzódik az (A) szint, amely a korábbi meder volt, majd e felett megjelenik a korábbi ártéri szint (B) is. E formaegyüttes tehát szépen megőrizte a patak I. sz. teraszának alakját. Erre bizonyíték az is, hogy a (B) szinten ugyanolyan édesvízi mészkőlerakódás maradványa található, amely napjainkban az (A) szinten képződik (3. ábra).

A teraszt a patak bevágódással alakította ki, ami éghajlati okokkal hozható összefüggésbe. A fentebb bemutatott Curgó-kút esetében a vízkilépési hely követte a bevágódás következtében süllyedő erózióbázist, ezért az a forrás a mederszintre került. Ebben az esetben viszont a vízkilépési hely megmaradt korábbi szintjén. A jelenség magyarázata a forrás környezetének földtani felépítésében rejlik, aminek megismerése a szakirodalmi adatok, egyes üledéktípusok mésztartalmának pontos meghatározása és az általunk mélyített sekély fúrások alapján vált lehetővé.

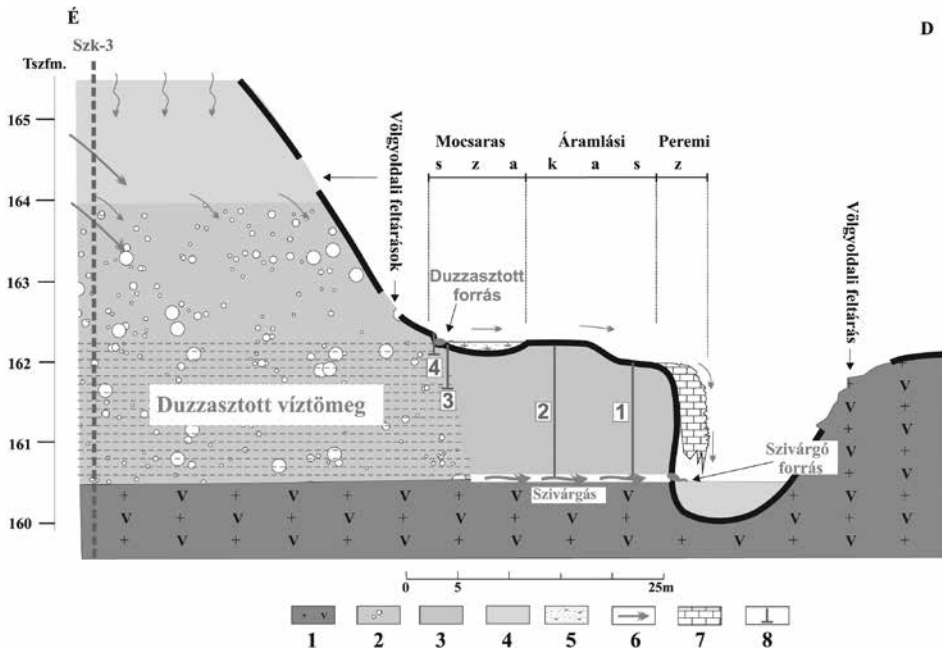

3. ábra A forrás és annak geomorfológiai helyzete.
 Jelmagyarázat: 1 – Mocsaras felszín; 2 – Felszíni bekéregzés; 3 – Édesvízi mészkő a teraszperemen;
 4 – Vízáramlás iránya; A – korábbi mederszint; B – Korábbi ártéri szint.
 Figure 3 The geomorphology of spring. Legend: 1 – Swamp 2 – Calcareous crust on the surface,
 3 – Travertine deposits on the margin of terrace,
 4 – Waterflow, A – Level of earlier channel, B – Level of earlier floodplain.

A Szokolyai-medence aljzatát biotit-amfiból-andezit alkotja, amelyre az andezit helyi lepusztulásából származó törmelékanyag (KARÁTSÓN D. 2007), hévforrás-üledék és kalderatavi eredetű, diatomit-rétegekkel tagolt szürke agyag (BÁLDI T.–KÓKAI J. 1970; BÁLDI T. 2003) települ. A Nacsagromi-árokban is megtalálható üledékek kalderatavi eredetét a szerzők az 1% alatti mésztartalomnak tulajdonítják, amit a laboratóriumban végzett mérések is igazoltak. Erre egy felfelé fokozatosan meszesedő, agyagmárga-márga-mész-márga-sorozat települ, a Szilágyi Agyagmárga Formáció (KORPÁS L. 1999), amelyet litothamniumos mészkő fed (BÁLDI T.–KÓKAI J. 1970). A fedőüledék ma már csak foltokban található meg a területen. Ezek a meszes üledékrétegek az édesvízi mészkövek anyakőzetei. A Somos-tető tömbjének meredekebb oldalain felszínre bukkanó meszes üledékek CaCO_3 -tartalmának meghatározására vonatkozó vizsgálatok szerint a három különböző helyről vett márga mésztartalma 42,6, 62,29, illetve 75,18%.

A mészképző forrás földtani környezetének megismerését a völgyoldali feltárások, a Somos-tetőn (235 m) mélyített Szk-3 térképező fúrás (PENTELENYI L. 1972) és a forrás környezetében általunk mélyített sekély fúrások tették lehetővé (4. ábra.). A földtani környezet megrajzolása után jól látható, hogy az üledékek egyedi elhelyezkedéséből fakadó körülmények felelősek azért, hogy a forrás nem követte a patak bevágódását, ennek alapján az édesvízmészkő-képző források típusai közül a „Duzzasztott források” közé tartozik (SCHEUER GY.–SCHWEITZER F. 1970).

A vízáramlás folyamatát a következőképpen lehet összefoglalni. A beszivárgó csapadék- és a háttérterületekről érkező felszín alatti vizek kioldják a meszes üledékek CaCO_3 -tartalmát. A repedésekben haladó, oldott mészanyagot tartalmazó vízáramlás ezután az andezittörmelékben szivárog a mélyebb részek irányába, ahol a völgyoldal felé hagyná el a kőzeteket. Felszínre lépését azonban a szürke agyag vízrekesztő üledékként meggátolja, aminek következtében az andezittörmelékben duzzasztott víztömeg keletkezik. A duzzasztott vízszint magassága eléri a patakterasz szintjét és az andezittörmelék/szürke agyag határon, forrásként lép a felszínre. A megváltozott fizikai-kémiai körülmények hatására a víz édesvízi mészkövet rak le, majd másfél méter magas, fátolszerű vízeséssel torkollik a Nacsagromi-patakba. A forrásból kilépő víz mészpáncélba burkolja a környezetében található tereptárgyakat. A bevonatképződés típusai alapján több mészkőképződési szakaszt (mocsaras, áramlási és peremi) lehet elkülöníteni.

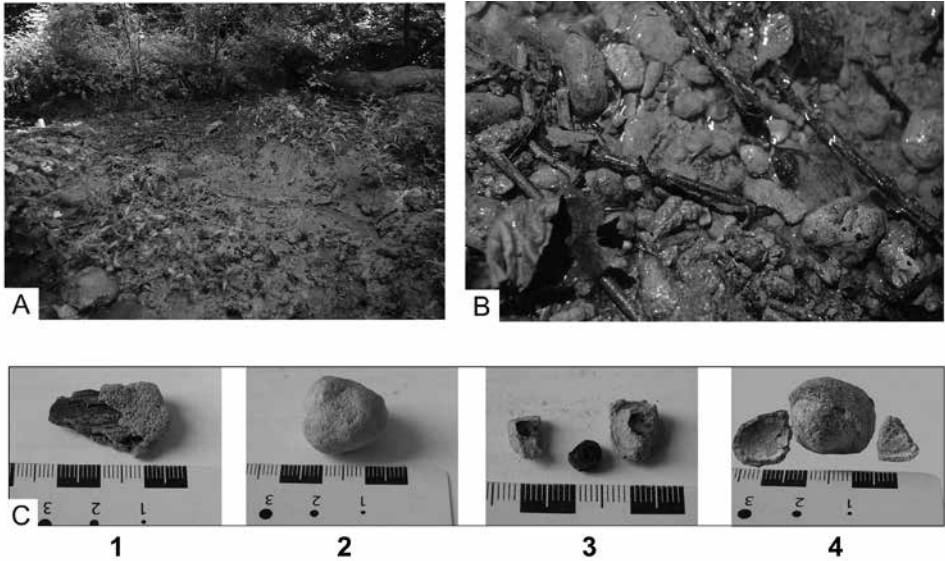
4. ábra A forrás környezetének földtani viszonyai.

Jelmagyarázat: 1 – Biotit-amfiból andezit; 2 – Andezit törmelék; 3 – Szürke agyag; 4 – Márga, mészmárga; 5 – Mocsaras felszín; 6 – Vízáramlás iránya; 7 – Édesvízi mészkő; 8 – Fúrások.

Figure 4 The geology of environmental of springs. Legend: 1 – Biotite-amphibole andesite, 2 – Andesite clastic deposit, 3 – Gray clay, 4 – Argillaceous limestone, 5 – Swamp, 6 – Waterflow, 7 – travertine deposits, 8 – Drills.

1. Mocsaras szakasz. Kilépés után a forrásvíz lapos, agyagos felszínre érkezik, ahol a rossz lefolyás következtében vízenyős, mocsaras körülmények alakulnak ki (2/A. kép). Az édesvízi mészkőképződés szemmel látható nyomai itt hiányoznak, így ennek megállapítására laboratóriumi vizsgálatokat végeztünk. Az itt található szürke agyagüledék mésztartalma 1% alatt van (BÁLDI T.–KÓKAI J. 1970), aminek tényét a víz által nem érintett részekről vett mintákon végzett laboratóriumi vizsgálat is megerősítette. A forráskilépés helyén, a mocsárból vett minta ezekkel szemben 5,9%-os mésztartalmat mutatott. Így megállapítható, hogy a vízkilépés helyén, a megváltozott fizikai-kémiai körülmények hatására rögtön megindul a mészkiválás folyamata, még ha ennek látható nyomai nincsenek is. Az édesvízi mészkövek kifejlődési típusai közül ez az „állóvízben képződött lerakódások” közé tartozik (SCHEUER GY.–SCHWEITZER F. 1983b).

2. Áramlási szakasz. A forrásvíz a mocsaras térszín elhagyva, a patak felé tartva, lapos fenekű csatornán folytatja útját, s az oldatból kiváló CaCO_3 -tal bekérgezi az útjába kerülő fadarabokat és növényi maradványokat (2/B. kép). A nagyobb ágak és fakérgék felületére vékonyabb-vastagabb mészbevonat rakódik (2/C/1. kép), míg a kisebb maradványok és növényi magvak köré gömbhéjasan válik ki (2/C/2. kép). A környező fák gyökerein nem ritka a 4–5 cm-es bevonat sem. Ha a gömb alakú édesvízimészkő-kavicsokat feltörjük, láthatóvá válik a mészkiválás magját alkotó szerves maradvány, illetve a körülötte körkörös kivált mészanyag (2/C/3. kép). A gömbhéjas szerkezet egyértelműen a kiválás szakaszosságára enged következtetni. Egy-egy héj vastagsága 0,8–1,7 mm (2/C/4. kép). Az édesvízi mészkövek kifejlődési típusai közül ez a „folyóvízben képződött lerakódások” közé tartozik (SCHEUER GY.–SCHWEITZER F. 1983b).

2. kép A – A források mocsaras környezete, B – Felszíni bekérgezés,
C – A bekérgezett növényi maradványok jellemzői.

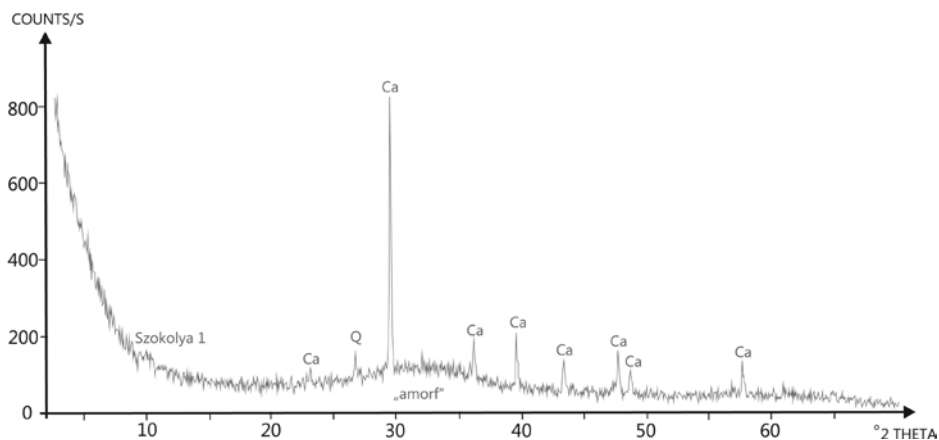
Picture 2 A – Swamp, B – Travertine deposits on the surface,
C – The characteristic of the calcareous crust on the plant.

3. *Peremi szakasz.* A patak felé tartó források elérik a patakterasz (A szint) peremét, ahol legintenzívebb a mészkőképződés. Az édesvízi mészkövön mohák és algák telepednek meg. Bükk hegységi példák is bizonyítják, hogy ezek CO₂-ot vonnak el környezetükből, így serkentik a mészkiválás folyamatát és a képződés irányát a peremek felé tolják (HEVESI A. 1972). Így jön létre a teraszperemen túlhajló, patak fölé lógó mésztufafüggöny, amely mögött a túlhajlás következtében üreg keletkezik. A forma felső vége a terasz felszínébe fokozatosan simul bele. A terasz peremére hordott kisebb gallyak, levelek, termések felületén mészbevonat képződik, majd fokozatosan beépül a mésztufafüggöny anyagába.

Ugyanezen a szakaszon, de a patak szintje felett 20–25 cm-re narancssárga édesvízi mésziszap képződését lehet megfigyelni. Ennek hidrogeológiai jellemzőit az 4. ábrán látható „szivárgó forrás” paramétereivel lehet megadni. A patak bevágódása során elérte a szürke agyag és az andezit határát, ahol szivárgó vizek lépnek ki a felszínre. A forrás környezetében narancssárga színű, képlékeny mésziszap rakódik le.

A „szivárgó forrásnál” keletkező narancssárga mésziszap-lerakódás műszeres vizsgálatához röntgen diffraktométert (XRD) alkalmaztunk (5. ábra). Ez alapján megállapítható, hogy a lerakódott mésziszap mennyiségének döntő hányada CaCO₃, emellett alárendelten megjelenik a kvarc, amely valószínűleg a biotit-amfiból-andezit lepusztulási termék anyagából származik. A CaCO₃ és a kvarc egymáshoz viszonyított aránya 76 : 24. A vizsgálat ezeken kívül még amorf anyagot is kimutatott, amely feltehetően a mészlepedék narancssárga színét adó vashidroxid.

Az édesvízi mészkövek kifejlődési típusai közül a peremi mészkőképződésnek tehát két formáját lehet megkülönböztetni, mindkettő a „folyóvízben képződött lerakódások” közé tartozik (SCHEUER GY. – SCHWEITZER F. 1983b).

5. ábra A peremi édesvízi mészlerakódás XRD vizsgálatának eredménye. Elvégezte: TÓTH M. 2009-ben.
 Figure 5 The XRD analysis of the calcareous mud. Made by TÓTH M.

A mészkőképződés sebességének mérése

A Nacsagromi-patak völgyében levő mészképző forrás környezetében kiváló édesvízi mészkövek keletkezési sebességéről csak terepi mérések útján kaphatunk információkat. E célból 2011. augusztus 25-én mészkő-csapdákat helyeztünk ki (3. kép). Ezek horgász-zsinórra felfűzött gyufaszálak, amelyeket az áramlási szakasz kis csatornáiba telepítettünk.

3. kép A 2011. augusztus 25-én kihelyezett „mészkő-csapdák”.
 Picture 3 „Travertine deposits catch” (25. 08. 2011.)

A gyufaszálak fa anyaga kiválóan alkalmas a mészkőképződés mérésére, ugyanis az áramlási szakaszon a bevonatképződés szintén fadarabokon (ágakon, gyökereken, gallyakon) zajlik. A mérések végeredményét 2012. augusztus 31-én rögzítettük. A csapdák működtek; a bevonatképződés nem csak a gyufaszálakon, hanem az azokat összekötő damilon is megindult, ahol az a vízzel érintkezett.

E mérések alapján az adott helyen egy teljes év mészkőképződését lehet regisztrálni. A gyufaszálakon 0,9–1,3 mm vastagságú, az adott évben keletkezett bekéregződés látható (4. kép). Az egyes időszakokban lehulló csapadékmennyiség függvényében ettől lehet eltérés, de az áramlási szakasz gömbhéjas szerkezetű bekéregzéseinek 0,8–1,7 mm-es vastagságú rétegei valószínűleg éves periódusokat jeleznek.

4. kép A csapdákon kivált édesvízi mészkő 2012. augusztus 31-én
Picture 4 Travertine deposits on the „catch” (31.08.2012.)

Összefoglalás

A Nacsagromi-patak a vízhozam- és vízkeménység-vizsgálatok alapján felső és alsó szakaszra osztható. A két szakasz határa a Csurgó-kút, ahol elsőként lépnek be a magas mésztartalmú vizek. A meszes területeket érintő szakaszon az összes keménység mérése során egyes részek között ingadozás mutatható ki, ami a terület meszes és vulkanikus kőzeteinek elterjedéséhez igazodik.

A patak mentén a meszes üledékekből két helyen lép ki édesvízi mészköveket lerakó forrás. Az első forrás (Csurgó-kút) az erózióbázis szintjében fakad. A vízkilépési helytől távolabb kialakult édesvízi mészkövek a patakmederben képződnek bevonatok, gallérok és lépcsős felületű mésztufapad formájában.

A másik forrás az erózióbázis felett fakad, mivel a betelepült impermeábilis szürke agyag a forrás háttérében álló víztömeget duzzasztott állapotba hozza, amely így túlfolyással, a patakterasz felületén lép ki. A forrás vize 25–30 m-t tesz meg a patakig, ahol három különböző mészkőképződési folyamatot lehet megfigyelni. A forrás közvetlen környezetében kialakult mocsaras rész vízzel fellazított agyagszemcséi között kiváló mészsanyagoknak szabad szemmel látható formája nincs, jelenlétét csak mérésekkel lehetett igazolni. A forrástól távolodó vízből az „áramlási szakaszon” kiváló mészsanyag a növénymaradványokon és más tereptárgyakon mészbevonatot alkotott. A patakterasz peremén látható intenzív mészkiválás során mésztufafüggöny képződött, az andezit szálkőzet és a szürke agyag határán átszivárgó vizekből vashidroxiddal színezett, narancssárga mészlepedék rakódott le.

Az édesvízi mészkőképződés sebességének mérésére csapdákat helyeztünk ki, rajtuk az adott mérési évben 0,9–1,3 mm vastag bevonat képződött.

SZEBERÉNYI JÓZSEF

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
szeberenyi.jozsef@csfk.mta.hu

SCHWEIZTER FERENC

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
schweitzer.ferenc@csfk.mta.hu

FÁBIÁN SZABOLCS ÁKOS

PTE Természetföldrajz és Geoinformatika Tanszék, Pécs
smafu@gamma.ttk.pte.hu

BALOGH JÁNOS

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
balogh.janos@csfk.mta.hu

KIS ÉVA

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
kis.eva@csfk.mta.hu

VARGA GYÖRGY

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
varga.gyorgy@csfk.mta.hu

VICZIÁN ISTVÁN

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
viczian.istvan@csfk.mta.hu

IRODALOM

- BALOGH A. 1982: Néhány magyarországi hévíz szilárd termékének ásványtani és geokémiai vizsgálata. – Hidrológiai Közlöny, 7. pp. 312–318.
- BÁLDI T.–KÓKAI J. 1970: A Kismarosi tufit faunája és a börzsönyi andezitvulkánosság kora. – Földtani Közlöny, 100. pp. 274–284.
- BÁLDI T. 2003: Egy geológus barangolásai Magyarországon. Az utolsó 20 millió év nyomában. – Vince Kiadó, Budapest. pp. 61–76.
- CHOLNOKY J. 1940: A csillagoktól a tengerfenéig, III. – Franklin Társulat, Budapest. 496 p.
- CHOLNOKY J. 1944: A Barlangokról (A karsztjelenségekről). – A Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 15. Budapest. 48 p.

- FORD, D. C.–WILLIAMS, P. W. (2007): Karst Hidrology and Geomorphology. – John Wiley & Sons Ltd., Chichester. 562 p.
- FÜGEDI U.–NÁDOR Á.–SÁSDI L. 1990: A recski bánya mélysíntjének hidrotermális vízkökválásai. – Karszt és Barlang, I. p. 13–18.
- GAÁL I. 1920: A Börzsöny-hegység egyik rejtett barlangjáról. – Földrajzi Közlemények, 21. 1. pp. 32–35.
- HEVESI A. 1972: Forrásmészko-képződés a Bükkben. – Földrajzi Értesítő, 21. 2–3. pp. 187–205.
- HORVÁTH, F. 1993: Towards a mechanical model for the information of the Pannonian Basin. – Tectonophysics, 226. pp. 333–357.
- JAKUCS L. 1977: A magyarországi karsztok fejlődéstörténeti típusai. – Karszt és Barlang, I–II. pp. 1–16.
- KARÁTSZON D. 2007: Börzsönytől a Hargitáig. Vulkanológiai tanulmányok a Kárpátok miocén-pliocén tűzhányóláncaiból. – Typotex, Budapest. pp. 41–170.
- KORPÁS L. (szerk.) 1999: Magyarázó a Börzsöny és a Visegrádi-hegység földtani térképéhez. – Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest. 178 p.
- KORPÁS L.–CSILLAGNÉ TEPLÁNSZKY E. 1999: A Börzsöny–Visegrádi-hegység és környezetének fedetlen földtani térképe, 1:50000. – Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest.
- KRIVÁN P. 1964: Az erőzőbázis feletti mészkőalakzatok földtani vizsgálatának elvi alapjairól. – Őslénytani viták. pp. 13–18.
- MAROSI S.–SOMOGYI S. (szerk.) 1990: Magyarország kistájainak katasztere, I–II. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 983 p.
- PENTELENYI L. 1972: Magyarázó a Börzsöny-hegység földtani térképéhez. 10000-es sorozat, Szokolya. – Magyar Állami Földtani Intézet – MBFH adattár.
- ROGLIČ, J. 1981: Les barages de tuf calcaire au lacs de Plitvice. – Actes du College de l' A. G. F. Formations carbonates externes, tufs et travertines. Journal Francaise de Karstologie, 3. pp. 137–144.
- SCHEUER GY.–SCHWEITZER F. 1970: A karsztvíz eredetű édesvízi mészkövek csoportosítása. – Földrajzi Értesítő, 19. 3. pp. 356–360.
- SCHEUER GY.–SCHWEITZER F. 1983a: A Gerecse és a Budai-hegység édesvízi mészkőösszletei és képződésük geomorfológiai és geokronológiai sajátosságai. – Kandidátusi értekezés. Kézirat.
- SCHEUER GY.–SCHWEITZER F. 1983b: Az édesvízi mészkövek keletkezési körülményei és kifejlődési formái. – Földrajzi Közlemények, 107. 3–4. pp. 241–257.
- SCHEUER GY.–SCHWEITZER F. 1988: A Gerecse és a Budai-hegység édesvízi mészkőösszletei. – Földrajzi Tanulmányok, Akadémiai kiadó, Budapest. 129 p.
- SCHRÉTER Z. 1951: Budai-hegység és a Gerecse hegységperemi édesvízi mészkő-előfordulások. – A Földtani Intézet Évi Jelentése. pp. 111–146.
- VERESS M. 1998: Általános természeti földrajz. – Savaria University Press, Szombathely. 478 p.
- VERESS M.–ZENTAI Z.–TÓTH G. 2002: Adalékok a lépcsős mésztufa-gátak képződéséhez (Pamukkale, Törökország). – Hidrológiai Közöny, 82. 3. pp. 142–146.
- VERESS M. 2002: Néhány bakonyi patakmeder mésztufa kiválásainak morfológiai típusai. – Hidrológiai Közöny, 82. 1. pp. 15–22.
- VERESS M. 2005: Karsztmorfológia. – In: LÓCZY D.–VERESS M.: Geomorfológia, I. Földfelszíni folyamatok és formák. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. pp. 229–319.

A LENGYEL ETNIKAI TÖRZSTERÜLET FÖLDRAJZI VIZSGÁLATA

BOTTLIK ZSOLT

GEOGRAPHICAL RESEARCH OF THE POLISH ETHNIC CORE TERRITORY

Abstract

There have been numerous remarkable geographical researches conducted in Hungary into national minorities, religious-ethnic groups or ethnicities in the Carpathian-Balkan region. In addition to linguistic and cultural cleavages, differences relating to economy and standard of living together with the ensuing conflicts have formed the focal points of such research. On the other hand, less emphasis has been put on the territories lying to the north and north-west of the above mentioned regions within In-Between Europe.

After the foundation of the Polish state until the early modern era with the Polish state achieving medium power status the size of the Polish ethnic territory and the number of people with attachment to Polish culture increased significantly in the eastern territories mainly inhabited by the Slavs (and by the Lithuanians in smaller proportion). The partition of Poland in the modern era, massive emigration and the unrelenting assimilation pressure exerted by the new powers put an end to growth. During the formulation of the modern national state the Polish ethnic territory shrank and the number of people with attachment to Polish culture living in scattered settlements along the linguistic borders gradually declined. At the same time, the Polish diaspora grew in size and importance in the United States and in Western Europe.

In the 20th century the spatial patterns of Polish ethnic groups and their settlement concentration underwent several considerable changes. The political borders of the newly defined Poland failed to overlap the ethnic core territory so first the problem of a highly populous ethnic minority and later the large migration waves during World War II. and the following years had to be tackled. With the shift of the borders of the country to the west the concentration of the ethnic territory also changed, still there were hundreds of thousand people who declared themselves Polish in former Polish territories.

Keywords: Poland, ethnic spatial patterns, ethnic identity, Polish ethnic territory

Bevezetés

A hazai etnikai földrajzi kutatások számos eredményt mutattak fel a Kárpát-Balkán régió nemzeti kisebbségeinek, vallási-etnikai csoportjainak, illetve etnikumainak kutatásában. A nyelvi- kulturális törésvonalak mellett a gazdasági és egzisztenciális különbségek, illetve az azokból fakadó konfliktusok állnak a kutatások fókuszában. Kevesebb hangsúlyt kapnak az ilyen irányú vizsgálatokban a köztes-európai térség fent említett területeitől északra, valamint északkeletre fekvő részei.

A célterület legnépesebb csoportjának a lengyelek számítanak. Földrajzi elhelyezkedésük, számarányuk, gazdasági potenciáljuk miatt, valamint országuk NATO és EU-csatlakozásával fontos középhatalmi szerepük van és lehet a jövőben is, leginkább az Európai Unió Oroszországgal, illetve annak térségbeli utódállamaival (Belarusz, Ukrajna) szembeni keleti politikája szempontjából (LANG, K.-O. 2005). Emellett nem szabad megfeledkezni a jelentős számú, főként Belaruszban, Litvániában és Ukrajnában élő lengyel identitással (is) bíró népeességről, ami jóllehet nem okoz a lengyel társadalomban mindennapi problémákat, de jelentős tényező az ország szomszédjaival szemben megfogalmazott külpolitikájában.

A fentiek miatt a téma földrajzi vizsgálata időszerűnek mondható, tanulságos lehet a magyarországi helyzethez hasonló szituáció bemutatása (KOVÁCS O. Zs. 2011). Az alábbiakban kísérletet teszünk a lengyel etnikai tér földrajzi vonatkozású 20. századi információinak, valamint a jelenlegi lengyel etnikai törzsterület térszerkezetének felvázolására, illetve az ebben rejlő konfliktusok bemutatására. Tanulmányunkban részletesen nem, csak említés szintjén tárgyaljuk a több millióra becsült tengerentúli és nyugat-európai lengyel csoportok etnikai földrajzi jellegzetességeit.

Adatbázis, módszerek

Az etnikai földrajzi folyamatok bemutatását, illetve azok térképezését három időpontban (19-20. század fordulója, 1931 és az ezredforduló környéke) végeztük el, amihez az adott térség népszámlálásai, illetve másodlagos források szolgáltatták az adatokat (BONASEWICZ, A. 1996, BRUK, Sz. I. – APENCSENKO, V. Sz. ed. 1964, EBERHARDT, P. 2001, 2002, 2006; KOCISIS, K. – RUDENKO, L. – SCHWEITZER, F. 2008).

Az első időpontot a lengyel területek felosztásában részt vett birodalmak 19-20. század fordulójának környékén lezajlott népszámlálásai jelölik ki. Tekintettel a térség történeti szituációira és ezzel együtt az etnikai adatgyűjtés érzékenységre az ország etnikai térszerkezetét a két világháború között az 1931-es népszámlálás alapján tekintjük át, amely kellő időtávolságra van a köztes-európai status quo-t alapjaiban változtató világháborús helyzetektől. Az ezredforduló környéki időpont esetében pedig az adott országok legfrissebb publikált népszámlálási adatait használtuk.

Szólni kell a tanulmányban szereplő települések (földrajzi nevek) névhasználatáról is. A lengyel etnikai tér a történelem során, igen nagy területek között változott és több nagyhatalom fennhatósága alatt állt, aminek következtében a települések több névváltozata volt/van használatban. A szövegben az egykor Lengyelországhoz tartozott települések esetében a lengyel verziókat (hacsak nincs magyar megfelelője) használjuk, amelyeket a jelenlegi hivatalos nevek követik, míg a Lengyelország mindenkori területén kívül fekvő települések nevei esetében a mindenkori hivatalos variánst alkalmazzuk.

A lengyel etnikai terület formálódásának történelmi előzményei

Ahogy a köztes-európai térség más vidékén, a lengyel etnikai törzsterületnek számító régió etnikai térszerkezete is nagyfokú heterogenitást mutat. A régió lényegében a Balti-tenger mellékével, a Lengyel-alföld és a Poleszje térségével, a közéjük ékelt hátságokkal (Belarusz-hátság, Volhíniai-hátság) tagolva, valamint a közép-európai rögvídekhez tartozó Lengyel-középhegységgel mintegy 350 000 km² -t foglal magába.

A modernkori nacionalizmusok előtti időszak

A különböző kultúrák, nyelvek, később etnikai csoportok sokszínűségének okai között meg kell említeni a nagyfokú kelet-nyugati nyitottságot, valamint az ebből következő ténytet, hogy a történelem során éppen ezért a nagy népmozgások szinte mindegyike nyomott hagyott a vidék korai demográfiai összetételén (TAPOLCAI L. 2010).

A terület legrégebbi lakói *szláv* és *balti népek* (lettek, litvánok, illetve a később asszimilálódott poroszok) voltak, akik közé keleti irányból a Baltikumiban a későbbiekben *finnugor népek* (észtek, lívek), illetve nyugatról *germán* (német) csoportok áramlottak.

A vizsgált terület *zsidósága* a nyugat-európai pogromok elől menekülve a 15. században telepedett le nagy számban a korabeli Lengyelország területén.

Tartós állami kereteket a 10. században a nyugati egyházhoz csatlakozó lengyelek, majd északon az ekkor még „pogány” litvánok hoztak létre. A 13. században a germán kultúrával rendelkező Német Lovagrend, miután II. András kiutasította őket Erdélyből, itt alakította ki és szilárdította meg politikai hatalmát. A vizsgált terület keleti része már ekkor is politikai pufferzóna volt, mivel a keleti egyház felé nyitó Kijev központú Rusz határterülete volt. A Litván Nagyfejedelemség 13. századi előretörése és uralmának kiterjesztése ezekre a területekre a Rusz központi hatalmának gyengülése, majd a tatárokkal szembeni veresége miatt vált lehetségessé.

A lengyel–litván perszónálunió létrejött (1386), amelybe a lengyelek a korabeli nyugati típusú struktúrákat, míg a litvánok hatalmas területeket hoztak, majd a Német Lovagrend legyőzése (1410) emelte fokozatosan az így létrejött országot regionális középhatalmi státuszba. A Lublini unióval (1569) szorosabbra fűzött állam (Rzeczpospolita) virágkora, és ezzel együtt legnagyobb földrajzi kiterjedése ezt követően a 16-17. századra volt tehető. Az ország lényegében két egységből, a Lengyel Királyság, illetve a Litván Hercegség területeiből állt; határai keleten ekkor túlnyúltak a mai Ukrajna és Belarusz nyugati határain, míg északon az ország fennhatósága a mai Észtországig, délkeleten pedig nagyjából az Orosz cárságig terjedt. Nyugat felé Sziléziával, illetve Pomerániával volt közös határa (DAVIES, N. 2006).

A területi expanzióval párhuzamosan terjedt a lengyel kultúra és a lakosság körében a római katolikus vallás befolyása is egyre nagyobb lett (STADELBAUER, J. 1999). E folyamatok kapcsán szólni kell az ország korabeli *nyelvi állapotairól* is. A terület lakosságának jelentős része szláv nyelvű volt, eltekintve a többé-kevésbé a mai Litvánia területén élők-től, akik a litván nyelv helyi dialektusait használták. Bár a szláv nyelvek differenciálódása ebben az időben már eléggé előrehaladott volt és vélhetően a területen használt mai hivatalos nyelvek (lengyel, ukrán, belarusz, orosz) közvetlen elődjeként felfogható nyelvváltozatokat is használtak, a terület az északi szláv nyelvi kontinuum része volt (CRYSTAL, D. 2003). Ennek lényege, hogy a lánc bármely pontján lévők a hozzájuk közeli dialektusokat értik a távolabbiakat viszont már nem. Hogy e dialektuslánc elemei később melyik hivatalos nyelvhez közelítettek csupán látszólag nyelvészeti kérdés volt, ez ugyanis legtöbbször később más (főként politikai) szempontok alapján dőlt el. A kancellária, így a kedvezményezett társadalmi csoportok nyelve a Litván Fejedelemség nagy részében már korábban is az ország szláv nyelvének egyik helyi dialektusa volt. Ez a Lublini Unió létrejöttével lassan visszaszorult, miután a korábban a Lengyel Királyságban használt, már ekkor is nagyobb presztízzsel rendelkező lengyel nyelv kezdte kiszorítani a hivatalokból (ZOLTÁN A. 2004).

Az újkori lengyel állam, mint azt a fenti áttekintésből is láthatjuk, jelentős területtel rendelkezett, ahol a hivatalos nyelv és a lengyel kultúra erőteljes terjedését figyelhettük meg – főként az állam keleti területein (ZOLTÁN A. 2002). Ez az állam azonban nem tudott megerősödni gazdaságilag, így a belpolitikai csatározások következményeként a környező, időközben expanzívva váló szomszédos nagyhatalmak (Habsburg Birodalom, Poroszország és Oroszország) a 18. század végén három szakaszban fölosztották. A modern nacionalizmus kialakulása így a lengyeliséget szilárd állami keretek nélkül találta.

Lengyelország felosztásának hatása a térség etnikai térszerkezetére

A lengyel állam 18. századi felosztása következtében a lengyel társadalom három egymástól sok esetben igen eltérő keretrendszerben fejlődött tovább. Ez a lengyel kultúrához kötődő személyeknek nemcsak politikai orientációit és gazdasági lehetőségeit határozta

meg, hanem – főként az etnikai terület szélei felé – a lengyelségre, a 19. században kialakuló lengyel identitás viszonyrendszerére is jelentős hatással bírt. Az addigi nyelvi és kulturális expanzió, amely leginkább a keleti térségben hagyott mély nyomokat, megtorpant és a lengyel nyelv, ezzel együtt a lengyel kultúra visszaszorulása került előtérbe. Az oroszok és németek által megszállt lengyel területeken ebben az időben erőltetett asszimilációs folyamatok zajlottak, ugyanakkor az osztrákok 1867-től jelentős mozgásteret adtak a galíciai lengyeleknek. A lengyel állam megszűnése a lengyelek tömegét készítette elvándorlásra, elsősorban Nyugat-Európa és az Egyesült Államok irányába, ahol helyzetüket ideiglenesnek tekintve igen intenzíven ápolták lengyel identitásukat. Ez teremtette meg az alapját a több milliós nyugati lengyel diaszpóra megszilárdulásának és későbbi megerősödésének (FASSMANN, H. 1998).

A 19. századi modern kori nacionalizmus kialakulása természetesen az etnikai törzs-területükön maradt lengyeleket sem kerülte el. A lengyel összetartozást a nyelv és a környezetüktől különböző vallás, valamint a kollektív emlékezet az egykor regionális központi hatalmi státuszban lévő államokra, illetve ennek a visszaállítására való törekvés erősítette (ROMSICS I. 1998). Ezek a tényezők azonban, főleg a nyelvi- és kulturális határok puffertónájában nem egyértelműen adták meg az egyén etnikai hovatartozását. Emellett pedig – főként a kisebbségi közösségekben – a mindenkori politikai helyzet, illetve a vélt vagy valós gazdasági és egyéb előnyök is szerepet játszottak (ESSER, B. 1998).

A lengyelek etnikai térszerkezetét a 19-20. század fordulóján zajlott népszámlálások alapján az 1. ábra szemlélteti. Az adatokból megállapítható, hogy a lengyelek koncentrációja az Orosz Birodalomban volt a legnagyobb, sőt a természetes népmozgalmi adatok alapján a Lengyel Királyságban, főként az agrárterületeken dinamikus növekedést könyvelhettek el. A 9 millió lakosú Lengyel Királyság lakóinak jelentős többsége (mintegy 74%-a) lengyel volt. A több mint egy millió zsidó a lakosság 13%-át, a németek 4%-át, a litvánok pedig 3%-át adták. A térség 9 kormányzóságából csupán egyben (Suwałkiban, ahol abszolút többségben a litvánok voltak (54%)) nem érte el a lengyel lakosság az összlakosság kétharmadát, közülük négyben pedig arányuk meghaladta a 80%-ot is. A zsidók jelenléte minden kormányzóságban jelentős, kettőt leszámítva 10% fölötti. Főleg a városokban koncentráálódtak, arányuk a Varsói kormányzóságban volt a legnagyobb (16%). A térségben mindenhol jelen lévő németek aránya ugyanakkor csak két területegységben volt jelentős (Piotrków (11%), Kalisz (7%)).

Mivel az orosz kormányzat a lengyelek asszimilálásában volt érdekelt, így az etnicitás meghatározásánál csupán a nyelvet vette figyelembe. Miután a lengyel kultúra gyökereinek erőssége, főleg a Lengyel Királyság területén kívül eső keleti területeken különböző volt a városi és rurális terekben, a grodnoi (hrodnai), mińszki (minszki), valamint a volhíniai területeken élő katolikus parasztok jelentős csoportjai, akik különböző nyelvek elemeit kombináló dialektust beszéltek, leválaszthatók voltak nyelvi alapon a lengyel etnikumról (a térség része volt a korábban már említett nyelvi kontinuumnak). Ezekben a kormányzóságokban a lengyel lakosság aránya mérsékelt volt [grodnoi (hrodnai) 25%, volhíniai 10%, illetve minszki 9%]; számuk, valamint településterületük kompaktsága nyugatról keletre egyre inkább csökkent.

Némileg eltért a helyzet a szintén orosz fennhatóság alatt álló litván etnikai terület irányában, főként a wilno-i (vilnusi) és kowno-i (kaunasi) kormányzóságban. Az Orosz Birodalom Lengyel Királyságon kívüli területén a lengyelek településterülete itt mutatta leginkább a tömbösödés jeleit, valamint a wilnoi (vilnusi) területegységben volt a legmagasabb (41%) a lengyel lakosság aránya. Wilno (Vilnius) már a kora újkorban is, mint a Litván Fejedelemség egykori fővárosa, a lengyel kultúra térségbeli központja volt, s nagy hatással volt a környékbeli litván nemesség és ezen keresztül a lakosság ellengyele-

sedésének folyamatára is. A 19. század második felében, a nemzeti ébredés időszakában, amikor az orosz hatóságok betöltötték a litván nyelvű művek nyomtatását, jobb híján itt is a varsói lengyel nyelvű sajtótermékek jelentették az oroszosítás ellensúlyát (LAGZI G. 2010).

Az ipari területekre történő elvándorlás miatt a *Poroszországhoz* tartozó lengyel területek népesség száma inkább stagnált. A lengyelek három térségben koncentráálódtak nagyobb számban [Posnań (Posen), Bydgoszcz (Bromberg), Gdańsk (Danzig)]. Az általános etnikai földrajzi kép alapján elmondhatjuk, hogy a németek általában a nagyobb városokban, a lengyelek azok hinterlandjain koncentráálódtak.

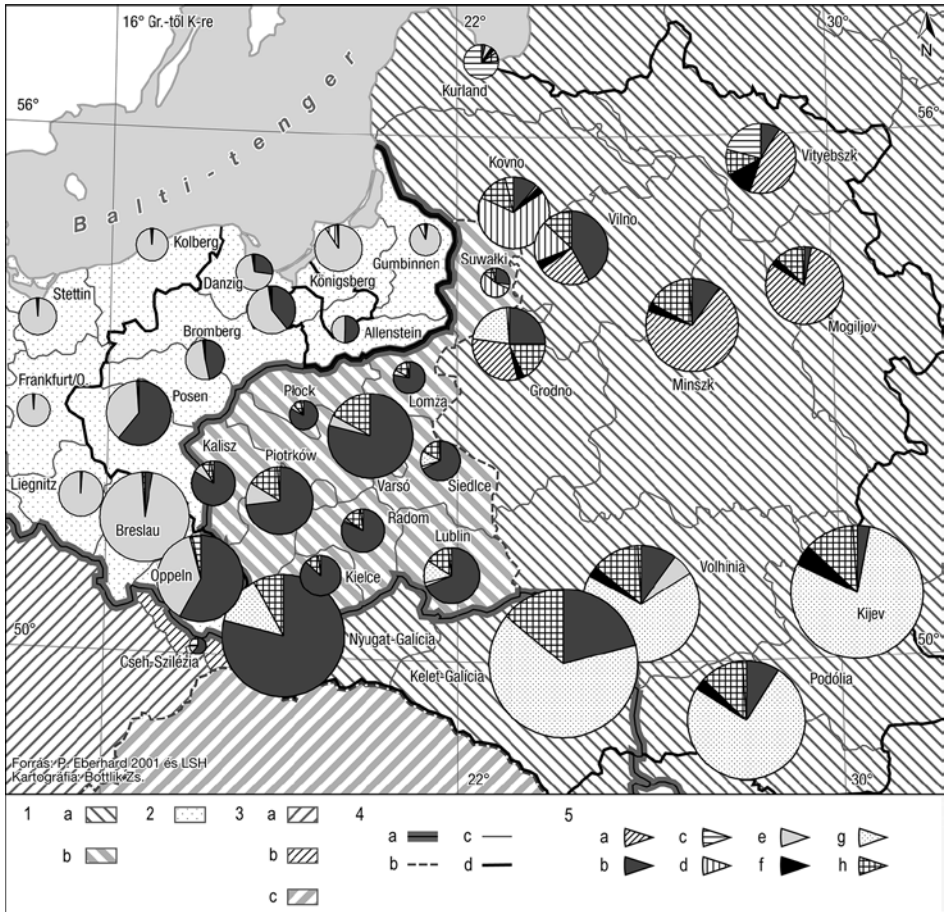
A németek főleg az általuk megszállt lengyel területeken (Alsó-Sziléziában, Pomerániában, illetve Kelet-Poroszországban) alkottak összefüggő etnikai tömböket. A kelet-poroszországi térségben, ahol a németek leginkább az északi és középső területeken, a lengyelek pedig a Visztula keleti partvidékén, illetve kissé távolabb, Warmiában adták a lakosság többségét. Mellettük a lengyel–német etnikai határ mentén a lengyelül beszélő evangélikus mazuriak és katolikus warmiaiak éltek. Az 1900-as népszámlálás alapján 240 ezer fő adta meg anyanyelvüként a mazurit vagy a lengyelt (esetleg kettőt a környéki három nyelvből), ebből is látszik, hogy itt a német–lengyel kulturális transzfer területén a lakosság identitása (csakúgy mint a köztes-európai hasonló pufferzónákban) igen összetett volt. Identitásuk már a történelem során is meglévő sok helyi sajátossága ellenére lényegében értelmiségi csoportjaik magatartása döntötte el a lengyel vagy a német kötődések dominanciáját. Némileg hasonló volt a helyzet a harmadik, poroszországi lengyelek által is lakott térségben, Felső-Sziléziában. A keleti területeken inkább lengyel, míg az Odra / Odera bal partján inkább német etnikai karakterű lakosság élt. Az etnikai megoszlás nemcsak az eddig is bemutatott földrajzi, hanem a társadalmi helyzettel is erősen korrelált. A vidéki területeken a lengyelek, illetve a szintén inkább lengyelül beszélő, identitásukat a regionális öntudatukra építő sziléziaiak, míg az iparvidék már ekkor kialakult sűrű várososhálózatú településeinek a németek voltak többségben.

Az *Ausztriához* tartozó egykori lengyel területeken a tárgyalt időintervallumban a népességszám szintén stagnált, miután a döntően rurális terek viszonylag magas természetes szaporodási növekményeit a birodalom ipari területei, illetve nagyobb városai (főként Bécs), valamint a tengeren túlra történő kivándorlási hullámok felszívták. E folyamatot az alacsony helyi iparosodottsági szint is gyorsította. Galícia etnikailag lényegében két eltérő területtől, illetve ezek pufferzónájában egy vegyes részből állt. Nyugati része inkább lengyel karakterű volt (kivéve a déli hegyvidéki térséget, ahol a ruszinok egy néprajzi csoportjának tekinthető lemmók éltek); a lakosság 79%-a lengyel 13%-a ukrán, 8%-a zsidó volt (EBERHARD 2001). Ezzel ellentétben keleti része inkább ukrán jellegű volt, ahol az ukránok majd kétharmados többséget alkottak (65%), a lengyelek a lakosság 20%-át, míg a zsidók 13%-át adták (EBERHARD 2001). A San folyó középső szakasza mentén, Przemyszlől délre, a mai határvidékén egy etnikai kontaktzónában keveredett a két etnikum, amely zóna megszakításokkal Kelet-Galíciában is folytatódott és még a döntően ruszinok által lakott kelet-galíciai területeken szétszórva sok lengyel többségű település is volt, ami a térséget etnikai mozaikká tette.

A helyi népszámlálások a nyelvet és a vallást tudakolták, bár az előbbieket között a jiddis nem szerepelt. Így a jelentős számú helyi zsidók általában a lengyel nyelvet választották, jóllehet sokuk, főleg rurális terekben, ukrán környezetben az ukránt adta meg. A két többségi nyelv (lengyel, ukrán) helyett, főleg azok helyi dialektusainak hasonlósága miatt ezen a területen is fontos (sok esetben fontosabb) identitáshordozó volt a vallás. A helyi katolikusok nagy általánosságban lengyelnek, a görög katolikus (unitus) vallásúak ukránnak (ruszinnak) voltak tekinthetők. Ugyanakkor az etnikai (nyelvi) kötődés ebben a térségben igen bizonytalan volt, ahol a felekezeti és a nyelvi törésvonalak sokszor egyáltalán

nem estek egybe. Bizonyos területeken népszámlálásról népszámlálásra változtak a nyelvi arányok (többször és több irányba, vagyis az asszimilációs folyamatok mellett leginkább identitásingadozásról, illetve többes kötődésekről lehetett beszélni).

A fent tárgyalt lengyel etnikai terület szélein található etnikai kontaktzónák mellett az Odra/Odera és a Dnyeper között a térséget két csoport is színesítette. Itt a 20. század elején mintegy 5 millió zsidó, illetve 10 millió német élt szórványban. A már említett tömbökön túl keletebbre a nagyobb városokban (Varsó, Łódź, Białystok) is találtunk németeket, ahol már a 20. századra sok esetben ellengyelesedtek. Emellett telepés falvakban is jelentős volt a számuk a többségi szláv településektől szegregáltan, illetve a

1. ábra A lengyel területek lakosságának etnikai összetétele 1900 körül

Jelmagyarázat: 1 – Oroszország, a – Orosz területek, b – Lengyel Királyság; 2 – Németország; 3 – Osztrák-Magyar Monarchia, a – Csehország, b – Cseh-Szilézia, c – Magyarország; 4 – határok, a – korabeli államhatárok, b – a Lengyel Nagyhercegség határa, c – kormányzóságok határai, d – Lengyelország határa 1660-ban; 5 – a lakosság etnikai összetétele, a – belarusz, b – lengyel, c – lett, d – litván, e – német, f – orosz, g – ukrán, ruszin, h – zsidó, héber

Figure 1 Ethnic composition of Polish territories around 1900

Legend: 1 – Russia, a – Russian territories, b – Polish Kingdom; 2 – Germany; 3 – Austro-Hungarian Monarchy, a – Bohemia, b – Czech-Silesia, c – Hungary; 4 – borders, a – state borders during that period, b – borders of Grand Duchy of Poland, c – borders of regencies, d – borders of Poland in 1660; 5 – ethnic composition of population, a – Belarusian, b – Polish, c – Latvian, d – Lithuanian, e – German, f – Russian, g – Ukrainian, Rusyn, h – Jewish, Hebrew

modernizációra nyitottabban. A történelem korábbi szakaszában Európa nyugati feléből érkező zsidó lakosság leginkább a mazóviai, kislengyelországi, podóliai, volhíniai kormányzóságokban, valamint a mai Litvána, Belarusz területén koncentráldott, kelet felé haladva egyre nagyobb számban és arányban. A mai Ukrajna térségében kevésbé volt jellemző a jelenlétük, ami a korábbi lengyel-kozák összecsapások miatti bizonytalan helyzet okozott. Csak később jelentek meg nagyobb számban, amikor az oroszok által irányított lengyel területekre a cári birodalom keletebbre fekvő területeiről telepítettek zsidókat.

Lengyelország lakosságának etnikai földrajzi helyzete az új országhatárok között (1918-1939)

A lengyel *etnikai tér*, valamint a lengyel *állam* határainak egymáshoz való viszonyát az I. világháború után újonnan létrehozott Lengyelország esetében – a térségben egyáltalán nem szokatlan módon –, nem sikerült egymással szinkronba hozni. Ugyanez igaz a II. világháború következményeként újjáalakított, 100-150 km-re nyugati irányba tolt ország esetében is. A 20. században fennálló két lengyel államterületen belül így léteztek kisebbségek, míg jelentős lengyel csoportok határokon túlra szorultak (2. ábra). A vázolt helyzet számos mély konfliktust eredményezett, amelyek nagy szerepet játszottak a lakosság etnikai térszerkezetének sokszor igen drasztikus megváltozásában.

Az I. világháború után létrehozott Lengyelország – jóllehet a lengyelség nagyobb részének országa lett –, olyan (bár korábban is Lengyelországhoz tartozó) térségeket is magába foglalt, ahol a lakosság túlnyomó része nem lengyelnek definiálta magát. Különösen igaz ez az ország keleti vajdaságaira, ahol a lengyelség korántsem élt kompakt etnikai területen. Az egykori orosz térségben az ekkor összeomló cári birodalom hatalmi vákuumot hozott létre, amivel párhuzamosan akkori nyugati területeire az éppen formálódó Lengyelország benyomult a gyengébb és szövetséges nélkül maradó litván, ukrán és még alig létező belarusz törekvések ellenében.

A formálisan 1916-ban elismert Lengyelország nyugati és északi határait Németország irányába a versailles-i szerződésben határozták meg. Nyitott kérdés volt azonban a keleti határvonal futása. A javasolt, a többé-kevésbé etnikai határt figyelembe vevő ún. Curzon vonalat, mint országhatárt sem a lengyelek, sem pedig az oroszok nem fogadták el. Lengyelország sikeres harcok árán tudta megszerezni 1919-ben Kelet-Galíciát, 1921-ben Volhíniát, majd 1922-re a Wilnoi (Vilniuszi) területet is. Így az új ország határa keleten a javasoltnál jóval keletebbre húzódtott (ebben a térségben a mintegy 2,5 millió lengyel kisebbségben volt), ugyanakkor nem érte el az ország 18. századi felosztása előtti állapotot.

Az új lengyel állam területe 388 000 km², lakóinak száma az 1930-as évek elején 31,4 millió fő volt. Az ország nem tekinthetjük homogén nemzetállamnak, mivel az összlakosságnak csupán alig 69%-a volt lengyel. A legnépesebb nem lengyel csoportot az ukránok és a zsidók alkották (arányuk 10,2%, illetve 8,4% volt). Mellettük jelentős volt a ruszinok (3,9%), belaruszok (3,1%) és németek (2,3%) aránya is. Szólni kell a lakosság mintegy 2,2%-át kitevő, főként a poleszje területén élő keleti szláv dialektust beszélőkről, akik az 1931-es népszámláláskor magukat „tutejszy”-nek, azaz „helyi”-nek definiálták.

A lengyelek legnagyobb, összefüggő településterülete az említett demarkációs vonaltól nyugatra, az ország nyugati részeiben lévő vajdaságokra terjedt ki, amelyek powiatjaiban (kistérség/járás) arányuk 75-90%-os volt. Jelentős összefüggő területen éltek az ország északkeleti részében Grodno (Hrodna), illetve Wilno (Vilnius) környékén is. Településterületük töredezett, kisebb nagyobb nyelvszigetre bomlott délkeleten, ahol jelentős összefüggő etnikai területet alkotott Lwów (Lviv) és Tarnopol (Ternopil) környékén.

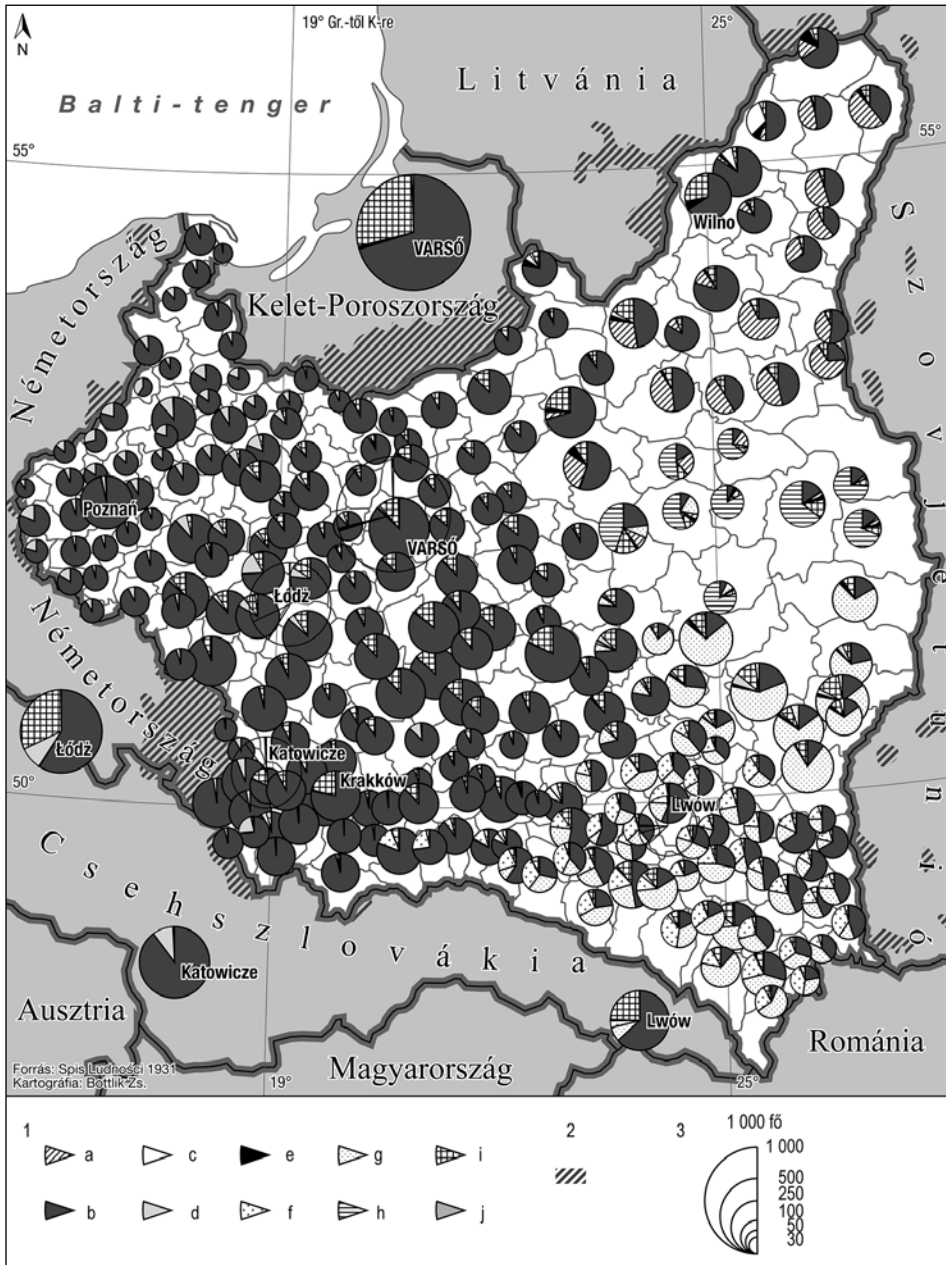
E lengyel etnikai terület nyugati „végein” a németekkel szemben a nyelv különbözőségeinek okán az etnikai határ többé-kevésbé egyértelmű volt, ugyanakkor leginkább a korábban Németországhoz tartozott, de ekkoriban már Lengyelország részét képező nyugati és északi területeken is találhattunk jelentős német anyanyelvű lakosságot. Ők a térség nagyobb városai (Łódź, Katowicze, Toruń) mellett több kisebb-nagyobb összefüggő etnikai zónában éltek a határ mellett (Pomeránia és Poznań, valamint Szilézia vajdaságokban), ahol hat kistérségben arányuk több mint 20% volt. Ugyanakkor jelentős összefüggő lengyel területeket találhattunk a német–lengyel határ túloldalán is Sziléziában, illetve Kelet-Poroszország déli részén. A német–lengyel kontaktzónában, különösen a már említett Opole környékén azonban a helyi történelmi tájhoz kötődő identitásokat, illetve identitásingadozásokat is érzékelhettünk ekkor, és a 20. század későbbi időszakában is (KOSMALA, G.–SCHÖNE, M.–SPALLEK, W. 2007).

Bár a cseh és a szlovák nyelv a lengyelrel egy nyelvcsaládba, sőt a szláv nyelvek között egy alcsoportba, a nyugati szláv nyelvekhez tartoznak, Csehország, illetve Szlovákia (a korábban Magyarországhoz tartozott Felvidék) határai a határvonal két oldalán élők stabilan elválasztották egymástól és identitásukat már a történelem korábbi szakaszaiban is eltérő módon alakították. Ezt annak ellenére elmondhatjuk, hogy ekkor is találhattunk Lengyelország területén autochtonnak számító kisszámú cseh, illetve Csehországban autochton lengyel közösségeket.

Bonyolultabb volt meghatározni a lengyelség törzsterületének keleti határait a litvánok, belaruszok, valamint az ukránok és a ruszinok irányába. Ugyanakkor a két világháború közötti időszakban – főként az ukránok esetében – az egyre erősödő nem lengyel nacionalizmusok is kezdték kifejtetni hatásukat (HASSE, A.–HUDESLJAK, I. 2000).

Az ukránok ekkoriban több vajdaságban éltek és több esetben a lakosság többségét alkották. Településterületüket a korabeli Lengyelországban (az ukránság többségi társadalomba történő beágyazottságának történelmileg meghatározott mértéke szempontjából) három térségre bonthattuk. Túlnyomó többségük a történeti Galícia, korabeli [főleg a lwóvi (lvivi) (488 ezer fő), stanisławówi (sztan'islawivi) és tarnopoli (ternopili) (egyaránt kb. 325 ezer fő)] vajdaságának kistérségeiben éltek. Az 1920-as és 1930-as években megszállarduló nemzeti öntudatuk itt volt a legerősebb és leginkább itt határozták meg önmagukat a lengyelekkel, illetve az államhatalommal szemben. Az államellenes cselekményeik és az erre adott lengyel válaszok itt mélyítették el leginkább a köztük húzódó törésvonalat. A népszámlálás talán pont e folyamatok következtében külön kategória felállításával, így közvetve már a korábbi időszakban is formálódó ruszin öntudat erősítésével próbálta az itt élő ukránokat megosztani. A ruszinok aránya ebben a három vajdaság főleg magasabb térszínének kistérségeiben volt a legmagasabb (majd mindenhol 10%-nál több volt), és hétben a lakosság több mint egyharmadát tették ki. A Volhíniai vajdaságban, ahol a lengyel–ukrán viszony kevésbé volt kiegyeztetett, az ún. „együttműködés enklávéjában” (LAGZI G. 2002), az összes kistérségben masszív (59-80%) ukrán többség volt.

A harmadik, ukránok által is lakott térség a Poleszje vajdaság területén az ukrán–belarusz etnikai kontaktzónában volt található, ahol a népszámlálás alkalmával a lakosság jelentős része (62%) „tutejszy”-nek („helyinek”) vallotta magát. Ők kizárólag ennek a vajdaságnak a területén éltek (BIEDER, H. 2000). A korábban etnikai konfliktusokkal kevésbé terhelt vidéken a jelenség háttérben vélhetően a térség etnikai pufferezóna, illetve etnikai periféria jellege állt, de a lengyel állam polonizációs törekvésekre adott válaszként is értékelhettük. Utóbbi az ortodox lakosság katolizálása képében jelentkezett (LAGZI G. 2002). A magát ukránnak definiáló lakosság aránya még az 5%-ot sem érte el, ők leginkább a vajdasági központ kistérségeiben koncentráltak. Nem volt sokkal magasabb a vajdaság északi kistérségeiben élő belaruszok aránya (6,5%) sem. A lengyelek a

2. ábra Lengyelország etnikai térszerkezete 1930 körül

Jelmagyarázat: 1 – a térség lakosságának etnikai megoszlása, a – belarusz, b – lengyel, c – litván, d – német, e – orosz, f – ruszin, g – ukrán, h – „tutejszy” („helybéli”), i – zsidó, héber, j – egyéb;

2 – lengyel többségi területek Lengyelországon kívül, 3 – Lengyelország keleti határa jelenleg 4 – a lakosság száma

Figure 2 Ethnic spatial patterns of Poland around 1930

Legend: 1 – ethnic distribution of population in the region, a – Belarusian, b – Polish, c – Latvian, d – German, e – Russian, f – Rusyn, g – Ukrainian, h – “tutejszy” (“local”), i – Jewish, Hebrew, j – other;

2 – Polish ethnic majority territories outside Poland, 3 – current eastern border of Poland 4 – number of inhabitants

lakosság csupán 14%-át tették ki és arányuk csak Brześć (Breszt) kistérségben haladta meg a 20%-ot. A vajdaság 10%-át kitevő zsidók itt is inkább a városokban koncentráltak.

A belaruszok az ország északkeleti részében a wilnoi (vilnusi) és a nowogródeki vajdaság négy kistérségben alkották a lakosság abszolút és további kettőben a relatív többségét, illetve további nyolcban haladta meg arányuk a 20%-ot.

Bár a helyi háborúban megszerzett Wilno (Vilnius) környéki terület három kistérségében [Brasław (Braslaw), Święciany (Šalčininkai), Wilno (Vilnius)] a lengyelek adták a lakosság többségét (68%), itt koncentráldott a korabeli lengyelországi litvánok 80%-a. Jelentős volt a litvánok jelenléte a határ menti térségekben [Suwałki, Grodno (Hrodna)] is. Maga Wilno (Vilnius) ekkor még egyértelműen lengyel (zsidó) dominanciájú város volt. A régió, egyben a környék lengyeliségének kulturális centruma volt, lakosságának kétharmadát lengyelek, egyharmadát a zsidók adták (ILMARS, M. – BUNKSE, E. 1994). Jelentős volt az orosz kisebbség jelenléte is az itteni területen, a lengyelországi oroszok harmada itt, míg a többiek főleg a Poleszjei és Volhíniai vajdaságok nagyobb városaiban éltek.

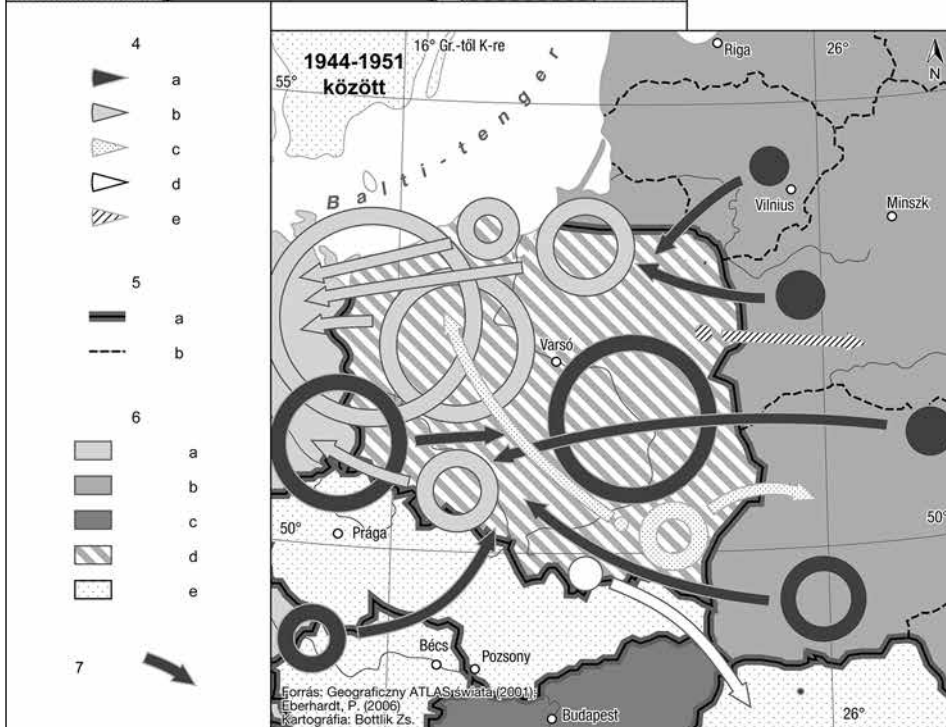
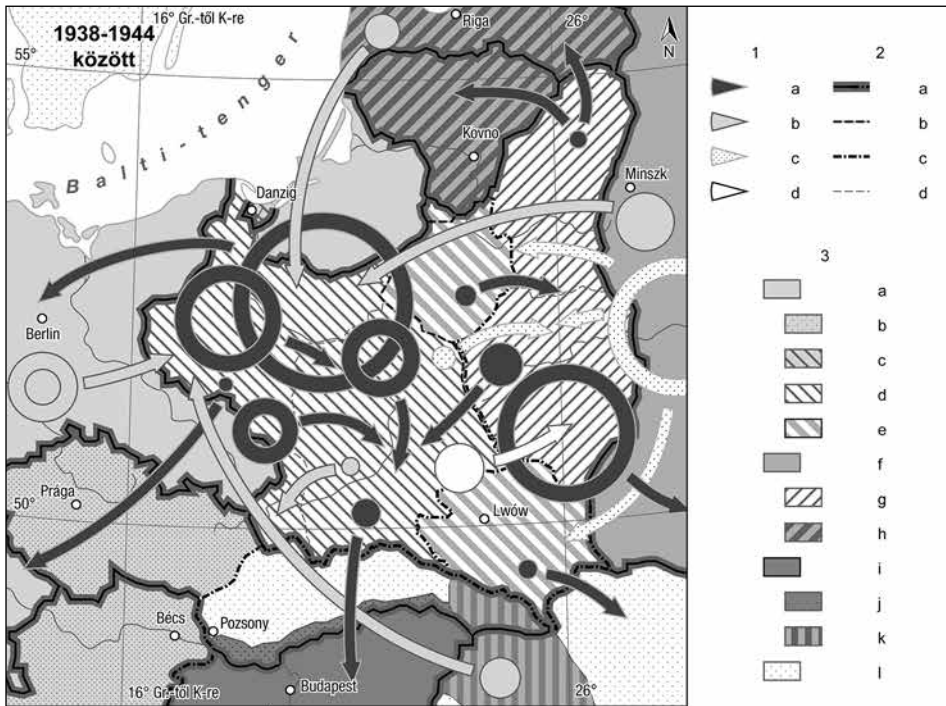
A lengyeliség etnikai térszerkezetére ható folyamatok 1939 és 1989 között

A két világháború közti úgynevezett második köztársaság államisága nem volt hosszú életű, jöllehet a világháborús német-szovjet(orsz) felosztás után újradefiniálták, súlypontját immár jelentősen nyugatra helyezve. Eme 1938 és 1951 közötti történelmi időszak azonban a háborús veszteségek, nagy tömegű kényszer- és spontán migráció (3. ábra), valamint repatriálás következtében jelentősen megváltoztatta nemcsak a mai ország, hanem annak tágabb környezetének etnikai térszerkezetét is.

3. ábra A lengyel területek migrációs folyamatai 1938-1951 között
- Jelmagyarázat: 1 – a migrációs folyamatokban résztvevők etnikai megoszlása (1938–1944),
a – lengyel, b – német, c – keleti szláv (belarusz, orosz, ukrán), d – zsidó;
2 – határok (1938–1944), a – államhatárok 1939-ben, b – a német-szovjet demarkációs vonal,
c – a Harmadik Birodalom határa, d – a Lengyel-főkörmányzóság határa;
3 – politikai egységek, a – Németország, b – Németország területi növekedése 1939-ig, c – Németország területi növekedése 1939-ben, d – Németország területi nyeresége Lengyelországtól 1939-ben,
e – Németország területi nyeresége a szovjetek által megszállt lengyel területek rovására, f – Szovjetunió,
g – A Szovjetunió területi nyeresége 1940-ben, h – A Szovjetunió területi nyeresége
Lengyelországtól 1939-ben, i – Magyarország, j – Magyarország területi nyeresége 1938-ban,
k – Magyarország területi nyeresége 1939-ben és 1940-ben, l – egyéb államok;
4 – a migrációs folyamatokban résztvevők etnikai megoszlása (1944–1951), a – lengyel, b – német, c – ukrán,
d – zsidó, e – belarusz; 5 – határok 1945 után, a – államhatár, b – szövetségi köztársasági határ
6 – államok, a – Német Demokratikus és Német Szövetségi Köztársaság, b – Szovjetunió, c – Magyarország,
d – Lengyelország, e – egyéb országok, 7 – a migráció iránya

Figure 3 Migration processes in the Polish territory between 1938 and 1951

Legend: 1 – Ethnic distribution of participants of migration processes (1938–1944), a – Polish,
b – German, c – Eastern Slav (Belarussian, Russian, Ukrainian), d – Jewish;
2 – Boundaries (1938–1944), a – state boundaries in 1939, b – German-Russian line of demarcation,
c – boundary of the Third Empire, d – boundary of the General Governorship;
3 – political units, a – Germany, b – Accession of Germany until 1939, c – Accession of Germany in 1939,
d – Territorial acquisition of Germany from Poland in 1939, e – Territorial acquisition of Germany
in Polish territories occupied by Soviet Union, f – Soviet Union, g – Territorial acquisition of the Soviet Union
in 1940, h – Territorial acquisition of the Soviet Union from Poland in 1939, i – Hungary,
j – Territorial acquisition of Hungary in 1938, k – Territorial acquisition of Hungary in 1939 and 1940, l – other countries;
4 – Ethnic distribution of participants of migration processes (1944–1951), a – Polish, b – German,
c – Ukrainian, d – Jewish, e – Belarussian; 5 – Boundaries after 1945, a – State boundary, b – boundary of
Federal Republic; 6 – States, a – German Democratic and German Federal Republic,
b – Soviet Union, c – Hungary, d – Poland, e – Other countries; 7 – direction of migration

A német-szovjet felosztás háborús időszaka 1939 és 1944 között

1939. szeptember 1-jén Németország megtámadta Lengyelországot, nem sokkal később pedig a Szovjetunió is bevonult az ország keleti térségébe. Ezek az események indították el a második világháborút, illetve a vizsgált terület etnikai térszerkezetét megváltoztató migrációs folyamatokat (3. ábra). A harci cselekmények eredményeképpen, főleg az akkori katonák közül több százezer lengyel hagyta el eredeti lakóhelyét (hadifogság, menekülés). Ezzel párhuzamosan a civil lakosságból is tízezrek döntöttek az ország elhagyása mellett. A migrációs irányok a kezdeti napokban az ország keleti részei, illetve a szovjet támadás után a szomszédos semleges országok (Románia, Magyarország, Lettország, Litvánia) voltak.

A Német Birodalom stratégiájának megfelelően a cél az volt, hogy a megszállt területek lengyelségét kiköltöztessék és helyükre megbízható (legalább is annak ítélt) német lakosságot telepítsenek. Ennek megfelelően 1939 és 1941 között csaknem 400 ezer lengyelt deportáltak a németek által megszervezett és igazgatott úgynevezett Lengyel Kormányzóság területére, többségüket a Warta-vidékről, Nyugat-Poroszországból, illetve Felső-Sziléziából. A kitelepítések ezekről a területekről egészen 1944-ig folyamatosak voltak, jóllehet egyre kisebb létszámú embertömeget érintettek és a szervezethezük is egyre kaotikusabbá vált. A deportálások mellett tömegével hurcolták el a lengyeleket különböző kényszermunkára. A munkaerő illetén kihasználása egészen a háború végéig tartott. Összességében elmondható, hogy több mint 3 millió volt azon lengyelek száma, akik kényszerből a Német Birodalom különböző területeire kerültek.

Miután a német törzsterületről nem lehetett a megüresedett területeket teljesen benépesíteni, hivatalos tárgyalások után a köztes-európai országok németiségéből verbuválták a lakosságot. Kezdetben Észtszországból, Lettországból érkeztek, később Romániából, illetve a szovjet területekről is jöttek telepesek. Az egymásnak ellentmondó adatok szerint összesen legalább 500 ezer németet érintettek ezek a migrációs folyamatok.

A helyzet nem különbözött lényegesen a szovjetek által megszállt területeken sem, ahol 1941-ig szisztematikusan szorították ki a lengyel lakosságot. Állampolgárságuktól megfosztva először a valamilyen vagyonnal rendelkezőket, a korábban a lengyel adminisztrációhoz tartozókat, a szovjetellenes nézeteket vallókat, valamint a két világháború között telepesként ideköltöző lengyeleket érintették a deportálások. Összesen mintegy 330 ezer lengyel állampolgárt telepítettek át a Szovjetunió különböző területeire, főleg Észak-Oroszországba, Kazahsztánba és Szibériába. Többségük lengyel, de mintegy harmaduk zsidó, ukrán vagy belarusz volt. Emellett a propaganda is mindent elkövetett annak érdekében, hogy erről a területről a Szovjetunió belső iparvidékeire (Kelet-Ukrajna, Közép-Oroszország) munkaerőt toborozzanak, s ezzel az eredeti demográfiai helyzetet megváltoztassák. E stratégia következményeként, ezzel egy időben keletről jelentős számú (politikailag megbízható) orosz érkezett a területre, akik a szovjet rendszer itteni kiépítésében kulcsszerepet játszottak.

A lengyelországi zsidóság teljes egészét lakhelyük elhagyására kényszerítették, így alig akadt, aki az eredeti lakhelyén élte túl a háborút. Először csak a Lengyel Kormányzóság területéről telepítették ki a zsidóságot, majd gettókba kényszerítették őket. A legnagyobb a varsói gettó volt, ahol mintegy 400 ezer embert zsúfoltak össze. Ugyanakkor a lengyel területeken létesített haláltáborokba más területekről is ezrével szállítottak zsidókat. Hasonlóan alakult a sorsa a lengyelországi cigányoknak is.

A lakosság etnikai térszerkezete a Lengyel Kormányzóság területén is alapvetően megváltozott. Egyrészt 1941 előtt a szovjet területek munkatáboraiából is hoztak kényszermunkára embereket, másrészt a civil lakosságot sem kímélték; több száz falut semmisítettek

meg. 1943/44-ben az újra kiéleződő lengyel–ukrán konfliktus következtében telepítettek lengyel lakosságot a Bug és a San folyó közé, ezzel csökkentve az etnikai kontaktzóna nagyságát és élesebbé téve a nyelvhatárt. 1944 nyarától a front közel fél évig a Kormányzóság területén húzódott. Ez civil lakosság soraiban nagy veszteségeket okozott, illetve a hadseregek is evakuálták az itt élőket.

Az ország határainak újradefiniálását követő időszak 1944 és 1951 között

A front közeledtével már 1944 augusztusában megkezdődött a német lakosság szervezett evakuálása a Kormányzóság területéről, először Kelet-Galíciából, majd 1944 júliusában már Lublin térségéből. Mivel a szovjet előrenyomulás megtorpant a Visztulánál, így a Kormányzóság nyugati felét lassabban evakuálták, ám 1945 januárjától teljes lett a káosz és a szervezetlenség. Ezzel egyidejűleg zajlott a németek spontán elmenekülése is Kelet-Poroszországból. Az 1944-ben még mintegy 2,3 millió németből alig 300 ezer maradt itt. A lakosság kevesebb, mint 30%-a maradt helyben Gdańsk és Nyugat-Poroszország területein is. A Warta régióból még 600 ezer civilt sikerült az Oderán áttelepíteni, de Krakkó környékéről és Felső-Sziléziából délnyugat felé már a németek spontán menekülése került előtérbe. A háború alatt a lengyel területeket a becslések szerint legalább 5 millió német hagyta el. A vizsgált térségben a németek számát később tovább csökkentette a áttelepítésük az új német határok közé. Az 1946-ban meginduló kitelepítések következtében további 2,3 millió németnek kellett elhagynia az újonnan kialakított lengyel területeket.

A második világháborút követően a két háború közötti Lengyelország főként keleti szlávok (ukránok, belaruszok) által lakott területei a Szovjetunióhoz kerültek. Ezek a lengyel területeken (az egykori Curzon vonal keleti oldalán) élők, akik korábban rendelkeztek állampolgársággal és állandó lakhellyel 1939 előtt, megválaszthatták állampolgárságukat. A szervezett repatriálás 1948-ig tartott, amelynek során mintegy 2 millió fő települt át Lengyelország határai közé. Csaknem ennyi volt a Németországból, illetve Nyugat-Európából repatriáltak száma is. Közülük sokan a Németországtól megszerzett, úgynevezett Visszértér Területeken találtak új otthonra. 1947 nyarán már mintegy 5 milliós fiatalos korszerkezetű, vitális népmozgalmi mutatókkal rendelkező lengyelség élt ebben a térségben.

A határváltozások után is Lengyelországban maradt ukránok száma kb. 500-550 000 volt. Közülük csaknem 200 ezret evakuáltak, illetve több ezren önként hagyták el lakóhelyüket. Többségüket az új lengyel hatóságok már az ún. Visztula-akció keretében a Visszértér Területekre telepítették. A Białystok környéki belaruszok mintegy ötöde a Szovjetunióba (Belorusz SzSzk-ba) távozott.

Ezután jelentősebb népmozgások csupán 1955 és 1957 között zajlottak, amikor a lengyel hatóságok az országban maradt németek és zsidók számára tették lehetővé az emigrálást. E folyamat keretében a becslések szerint mintegy 200 ezer német, illetve 40 ezer zsidó távozott az országból, amivel párhuzamosan csaknem 200 ezer lengyel tért vissza a Szovjetunióból.

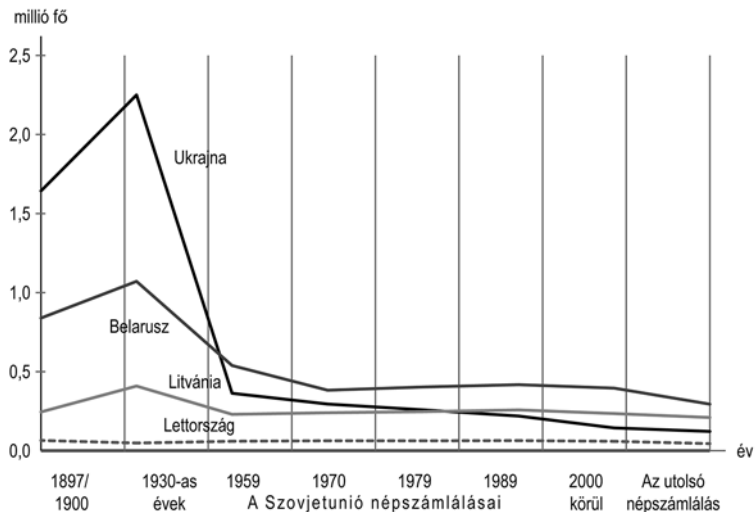
A szocializmus megszilárdulásának időszaka 1951 után

A szovjet időszakban a fenti migrációs folyamatok eredményeképpen az egykori keleti lengyel területeken jelentősen lecsökkent a lengyel nemzetiségűek száma (BRUK, Sz. I. – APENCSENKO, V. Sz. 1964). Ez nemcsak a statisztikai adatokban, hanem értelmiségi, illetve képzettebb, öntudatosabb csoportjaik elvesztése miatt a társadalmi struktúrájuk megváltozásában is manifesztálódott. Lecsökkent kiterjedésű településterületük a Szovjetunió

három szövetségi államában (a Litván-, a Belorusz- és Ukrán SzSzk-ban) oszlott meg. A szovjet időszakban tovább folytatódott a csökkenés, leginkább a szláv többségű környezet, a szórványhelyzet, valamint az anyaország felé (is) hermetikusan elzárt határok okozta elszigeteltség és asszimiláció következtében.

A vizsgált időintervallumban a csökkenés a korábban több mint két millió lengyelt számláló ukrán térségekben volt a legdrasztikusabb. A korábbi történelmi kataklizmák, például az 1918-as lengyel–ukrán háború, majd az 1930-as évek történései miatt a repatriálás (ezzel együtt elvándorlás), valamint a szovjetizálás asszimilációs hatásai itt érintették a legszélesebb körben a lengyeleket (LAGZI G. 2009). Számuk csak az új lengyel-szovjet határ mentén, valamint a repatriálás által nem érintett, csupán a koraiújkori Lengyelországhoz tartozó, a lengyel etnikai törzsterülettől távolabb eső térségekben maradt jelentős. Hasonló folyamatok zajlottak a belarusz térségben is, jóllehet a lengyelek településterülete itt kompaktabb volt. Ez az asszimilációs nyomást enyhítette, így számuk, illetve arányuk nem csökkent olyan intenzíven, mint az ukrán területeken (4. ábra).

A határváltozás következtében a vitatott Wilno (Vilnius) környéki területet a Litván SzSzk-hoz csatolták, amivel jelentős lengyel kisebbség került a szövetségi köztársaság területére. A litván nacionalizmusban már a korábbi időszakban is igen erős volt a lengyelekkel szembeni ellenérzés. Emellett az immár új főváros környékének hovatartozása körüli vita, valamint a lengyel részről a két háború közötti litvánok elleni presszió következtében elmélyült a két etnikai csoport közötti ellentét. Ugyanakkor ezen a területen csökkent a legkevésbé a lengyelek száma, annak ellenére, hogy az etnikai arányok a litvánok magasabb természetes népmozgalmi adatai következtében fokozatosan utóbbiak javára tolódott el a második világháborút követő évtizedekben (BUCHHOFER, E. 1999). Míután az 1950-es években az egész Szovjetuniót átható iparosítás kevésbé érintette ezt az országrészt, az orosz (ukrán, belarusz) lakosság bevándorlása is kisebb mértékű volt. A szovjet hatalom a litvánok szovjetellenességét a lengyelek mérsékelt (természetesen a rendszeren belül értelmezendő) támogatásával kívánta ellensúlyozni, így a szovjet időszakban némi támogatást is élveztek a lengyelek a hatalom részéről (LAGZI G. 2010).

Forrás: Eberhard, P. 2001, Népszámlálások
Grafika: Bottlik Zs.

4. ábra A lengyelek számának változása néhány országban 1897 és 2010 között
Figure 4 The change in Polish population in some countries between 1897 and 2010

Lengyelország és a lengyelek etnikai térszerkezete az ezredfordulón

Lengyelország súlypontjának nyugatabbra helyezése és az ezzel kapcsolatos fenti migrációs tendenciák – mint láttuk – jelentősen megváltoztatták a lengyelek etnikai térszerkezetét. Ugyanakkor az ország területe továbbra sem fedte le a térség összes lengyelének településterületét és a második világháború utáni homogenizációs törekvések ellenére az ország területén is maradtak nem elhanyagolható számban nem lengyel csoportok.

Az ezredforduló környékén Lengyelország több mint 38 milliónyi lakosságának túlnyomó része (93,7%) lengyel volt. Az ország kisebbségei közül meg kell említeni a németeket, a belaruszokat az ukránokat (ruszinokat), és a litvánokat. Az országon kívül a korábbi keleti lengyel területeken (Kresy) élő lengyel nemzetiségűek száma a legutóbbi népszámlálások alapján nem egészen 700 000 fő volt. Területi eloszlásukat és legnagyobb közösségeiket az 5. ábra mutatja be. Ugyanakkor több millióra becsülik a Nyugat-Európában, de főként a tengerentúlon (Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában) élő, lengyel identitástukát a hatalmas asszimilációs nyomás ellenére is makacsul őrzők számát. E csoportok az ország 18. századi felosztása után, valamint a második világháború következményeként lezajlott és az 1980-as évek gazdasági összeomlása, illetve a rendszerváltás idején megindult migrációs folyamatok eredményeképpen vándoroltak mai lakóhelyükre.

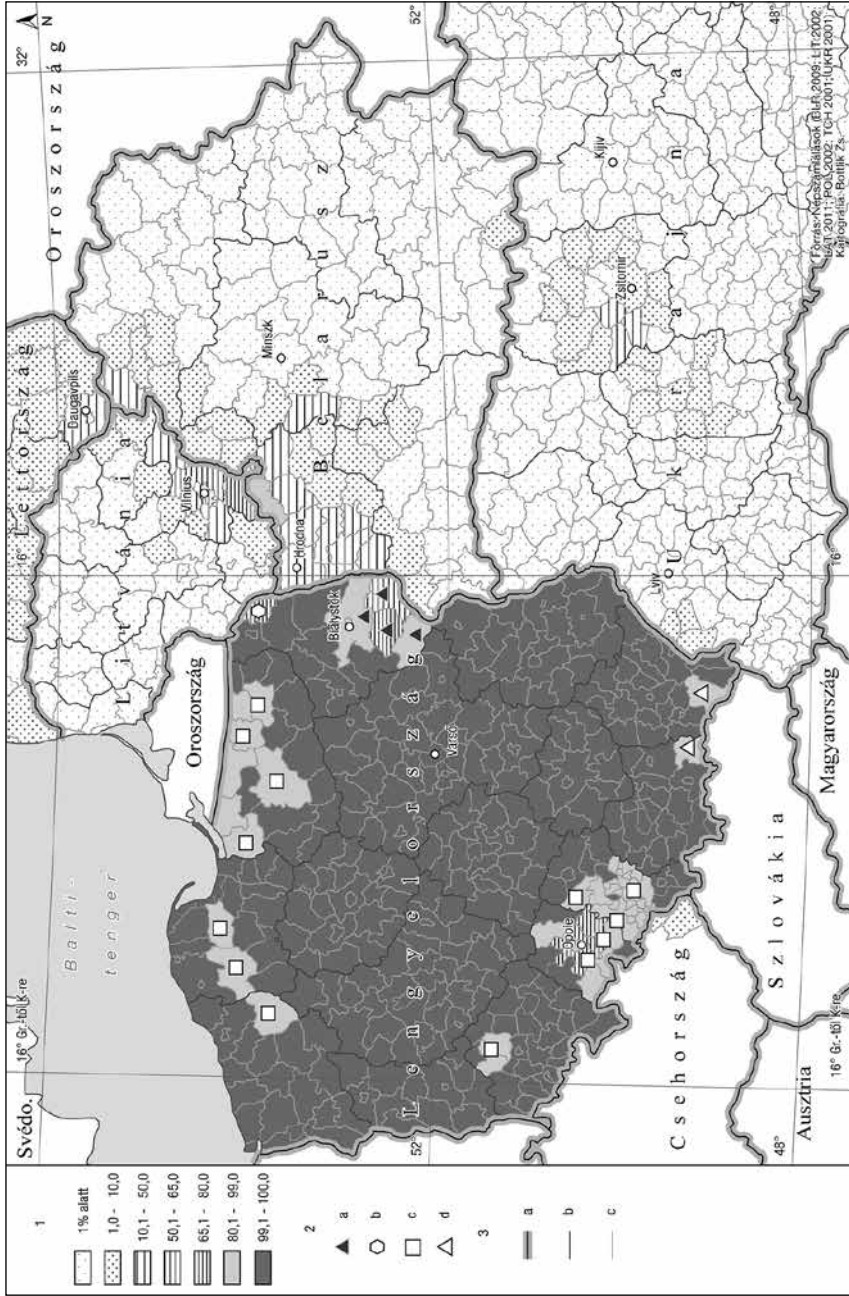
Jelentősebb lengyel közösségek a keleti végeken

A lengyel etnikai törzsterület szomszédságában lévő térségeket tekintve az ezredfordulón a legtöbb lengyel *Belaruszban* élt. A csaknem 300 000 fős csoportjuk, az oroszok (8,2%) mögött és az ukránok (1,7%) előtt az ország lakosságának 3,1%-át alkották. Területileg főként az ország északnyugati rajonjaiban (kistérségeiben), a korábbi lengyel államterületen éltek. A grodnói (hrodnai) körzet 17 rajonjából csupán hétben nem érték el az összlakosság 15%-át és egyben pedig az abszolút [Woronów (Voronovo) – 80%] többséget adták. Emellett az előbbi magterülethez kapcsolódva a miński (mínszki), witebski (vicebszki) és a brześci (breszti) körzetek néhány rajonjában érték el az 5%-os arányt.

A keleti végek legstabilabb identitású és legstrukturáltabb társadalommal bíró lengyel kisebbsége *Litvániában* van. Számuk 210 000 fő volt, amely a lakosság 7%-át tette ki. Településterületük a litván fővárost, Vilniust öleli körbe és részét képezi az országhatárral kettéválasztott, Belaruszban folytatódó lengyel etnikai területnek. Arányuk a határ menti területen 2 kistérségben, Wilno (Vilnius) és Świąciany (Šalčininkai) környékén az 50%-ot is meghaladta az ezredfordulón.

A szomszédos országok közül *Ukrajnában* az 1940-es évek végének a már említett nagy migrációs hulláma, valamint a szórványhelyzet miatti asszimiláció következtében az egykor jelentős lengyel közösség az ezredfordulóra mintegy 122 000 főre csökkent. Területi elhelyezkedésüket tekintve a legkedvezőtlenebb helyzetben vannak. A szláv nyelvű környezet nyelvi asszimilációjukat okozza, így a nemzetiségi és anyanyelvi adatsorok között óriási különbségek figyelhetők meg. Legtöbbjük továbbra is a két világháború közötti országon kívüli területen, a Zsitomiri és a Hmelnickiji körzet rajonjaiban élt. Az egykor Lengyelországhoz tartozott területeken az 1940-es évek repatriálási folyamatai miatt csupán a Lwówi (Lvivi) körzet határához közeli három rajonjában volt számottevő lengyel identitású közösség.

Lettországban és *Csehországban* az autochton lengyelek száma egyaránt mintegy 40 000 fő volt. A két közösség közös jellemzője az volt, hogy mindkét országban igen koncentráltan éltek. Lettországból a három legdélebbi kistérségben éltek, Csehországban pedig

5. ábra A lengyelek etnikai térszerkezete és a lengyelországi kisebbségek a 21. század elején
 Jelmagyarázat: 1 – a lengyel nemzetiségű lakosság aránya; 2 – kisebbségek Lengyelországban, a – belaruszok, b – litvánok, c – németek, d – ukránok, ruszinok;
 3 – határok, a – államhatárok, b – NUTS-2 határok, c – NUTS-3 határok
 Figure 5 Ethnic spatial patterns of Polish ethnic groups and Polish minorities at the beginning of 21st century
 Legend: 1 – proportion of Polish nationality to total population;
 2 – minorities in Poland, a – Belarusians, b – Lithuanians, c – Germans, d – Ukrainians, Rusyns; 3 – borders, a – state borders, b – NUTS-2 borders, c – NUTS-3 borders

a történeti Cseh-Sziléziai területen, a mai Morva-Sziléziai régióban, valamint az ország két kistérségében [Fridek-Mistek (Frýdek-Místek) és Krawina (Kravina)] koncentráltak.

A fentiekén kívül beszélni kell a mintegy 35 000 főnyi *kazahsztáni* lengyel diaszpóráról, amely főként a szovjetek 1939-es kelet-lengyelországi bevonulását követően a régióból megbízhatatlannak tekintett lengyel lakosság deportálásával keletkezett. Többségük az észak-kazahsztáni (15 000 fő), az akmolai (9 000 fő), valamint a karagandai oblasztyban (5 000) élt az ezredfordulón. Legnagyobb koncentrációjuk az észak-kazahsztáni tajunszki rajonban volt (13 000 fő), ahol a lakosság 22,4%-át alkották.

Kisebbségek Lengyelországban az ezredfordulón

Ahogy Magyarországon, úgy Lengyelországban sem vett tudomást a kommunista hatalom az országon belüli nem lengyel nemzetiségű lakosságról. A második világháború után nemcsak a népszámlálások (leszámítva az 1946-ost) nem kérdezték a nemzetiségi, anyanyelvi megoszlást, hanem az országot homogén nemzetállamnak tekintették (GRZEGORZ, J. 1994). A nagy kényszer-áttelepítések és repatriálások következtében valóban az ország lakossága a homogenizáció irányába mozdult el, amit a szocialista időszak asszimilációs politikája is felerősített. Ám a nem lengyel lakosság száma és aránya – természetesen eltérő mértékben – továbbra is meghaladta a statisztikai hibahatárt. Az ezredfordulós adatok csak a nem lengyel lakosságot vették számba (a lakosság mintegy 1,8%-a), így a jelenlegi ország kisebbségeit és területi elhelyezkedésüket a másodlagos források segítségével tudjuk az alábbiakban vázolni.

Jóllehet az országban a magukat *németnek* definiálók száma lehetett a legnagyobb nem lengyel közösség, a körükben megfigyelhető identitásingadozás miatt pontos számukat még megbecsülni is nehéz volt, nem szólva a közösséghez tartozás motivációinak sokrétűségéről (számuk az ellentmondó becslések szerint 300-350 000 fő volt). A főleg Sziléziában és kisebb mértékben Warmiában, illetve Mazuri-tavak vidékén élők között már a történelem korábbi időszakában is kialakult valamiféle kettős identitástudat, ami a kétnyelvűségben már a 19. században manifesztálódott (MAI, U. 2001). E tényt erősítették a 20. század történései is. Ez a lakosság a második világháború előtt a német iskolarendszereken keresztül inkább a német kultúrához kötődött, ezért többségüket 1945 után kitelepítették. Akik maradtak, azok közül sokan a megváltozott politikai és társadalmi helyzetben – leginkább az idősebb generáció – már az 1980-as években a német gyökereiket kezdték hangsúlyozni. A középgeneráció számára a regionális öntudat („sziléziaiságuk”) lett önmeghatározásuk alappillére, míg a legfiatalabbak e kettős kötődést inkább pragmatikus oldalról közelítették meg a rendszerváltozás időszakában (milyen előnyökkel járhat a német útlevel?) (LAGZI G. 2001). E folyamatnak a látható jeleit térképünkön (5. ábra) is követhetjük, ahol leginkább Opole környékén tömbszerűen élő lakosság tartozott közösségükhöz, de az egykori német területeken (főleg Warmiában) is láthatjuk szórányaikat.

Az ezredfordulón a białystoki vajdaságban, a fővárostól délre lévő kistérségekben (leginkább a bielski és a hajnowski) élő *belaruszok* száma a becslések szerint igen széles skálán, 30-200 000 fő között mozgott. Ennek oka leginkább abban rejlett, hogy identitásuk gyakran változott, lévén kötődésük az ortodox valláshoz, valamint a belarusz kultúrához az utóbbi évtizedekben erősen ingadozott. Miután az összbelarusz közösség jelenleg is általánosan a modern nemzettudat kialakításának problémájával néz szembe, a Belarusz határain kívül rekedt kisebbségek körében is más identitáshordozók kapnak nagyobb hangsúlyt (KŁYSIŃSKI K. 2011). Emellett a 1989-es fordulatig nem volt szorosabb értelemben vett anyaországuk, így érzelmi kötődés sem alakulhatott ki azzal. Ezért a kisebbség leginkább ebben a sajátos többses kötődésben találja meg identitását (ŁATYSZONEK, O. 2004).

Lengyelország délkeleti részén az egykori Galíciai térség etnikai pufferzónájában a lengyelektől vallásukban is különböző, jelentős ukrán (15-30 000 fő) és ruszin (mintegy 10 000 fő) kisebbség élt (HASSE, A. 1998). Szórványhelyzetük miatt település területük csak néhol (sanoki és gorlicei kistérségben) mutatta a tömbösödés jeleit.

A litvánok Lengyelországban igen koncentráltan a litván–lengyel határ közelében főleg a sejneński (kisebb részt suwałki) kistérségben, egy inkább városiányos, rurális térségben éltek. Központjuk Puńsk, számuk a térségben mintegy 5-6 000 fő volt, ami a lengyelországi litvánok mintegy 80%-át adta. Ugyanakkor a litván szervezetek mintegy 20 000 főre becsülték a litvánok számát az ezredfordulón.

A pomerániai térségben szólni kell a *kasubokról* (16-20 000 fő), akik a lengyelhez közeli szláv nyelvük és katolikus vallásuk ellenére sem tudtak a lengyeliségbe integrálódni. Regionális öntudatuk, néprajzi különállásuk mind a mai napig, főleg a pomorski vajdaságban még mindig jelentős.

A fentiekén kívül a Klodzko-völgy vidéki autochton *cseheket* (4-5 000 fő), az Árva és Szepesség vidékén élő *szlovákokat* (9-11 000 fő) és muszlim vallásuk okán inkább vallási csoportot képező, Białystok környéki *tatórokat* (2-3 000 fő) kell megemlíteni. Főleg a városokban található a lengyel *cigányság* (10-17 000 fő), illetve a második világháborút túlélő *zsidók* (8-10 000 fő) jelentős részét. Az oroszok többnyire a 20. század második felében, leginkább házasságkötések révén kerültek Lengyelország mai területére, de máig nyomom követhető az orosz egyházszakadás időszakában Lengyelországba menekült óhitűek csoportja is (10 000 fő). Az 1940-es évek végén a görög polgárháborút követően a makedóniai térségből számottevő görög lakosság érkezett, egy részük később *makedónként* definiálta magát (számuk kb. 5-10 000 fő).

Összefoglalás

A lengyel etnikai terület és a lengyel kultúrához kötődők száma a lengyel állam megalapításától kora újkori középhatalmi státuszba emelkedéséig egyre dinamikusabban növekedett, a keleti, főleg szlávok (kisebb részt litvánok) által lakott területek irányában. Az ország újkori felosztása, a nagymértékű elvándorlás és az erős asszimilációs nyomás az új hatalmak irányából megállította ezt a növekedést és főként a modern nemzet kialakulásának idején a nyelvhatár szélein és a szórványhelyzetben egyre nagyobb mértékben csökkenni kezdett. Ezzel párhuzamosan a tengerentúlon és Nyugat-Európában viszont növekedett a lengyel diaszpóra nagysága és jelentősége.

A 20. században a lengyelek etnikai térszerkezete és településterületük súlypontja is többször drasztikusan megváltozott. Az újradefiniált Lengyelország politikai határai nem fedték le az etnikai törzsterületet, így kezdetben a nagyszámú kisebbség problémájával, majd a második világháború, illetve az azt követő évek nagy migrációs hullámaival kellett megküzdeni. Az országhatárok nyugatra tolódásával az etnikai terület súlypontja is áthelyeződött, ennek ellenére több százezer volt azok száma, akik a korábbi lengyel területeken lengyelnek definiálták magukat.

A keleti végek jelenlegi lengyel csoportjainak közös jellemzője, hogy társadalmuk nélküli a stabil lengyel identitással bíró értelmiségi réteget, így szláv nyelvű környezetben (főleg Ukrajnában, az etnikai törzsterülettől távolabb lévő Kazahsztánban, valamint Belaruszban), valamint diaszpóra helyzetben (pl. Lettországbán) nyelvvesztésük előrehaladott állapotban van. Politikai- és civil szerveződések (leszámítva litvániai csoportjukat) gyengék, illetve perifériára szorultak, iskolahálózatuk gyér, emellett pedig a szovjet korszak idején erőteljesen elszigetelődtek az anyaországtól. Így a lengyel állam erőfeszítései,

jelenkori repatriálási lehetőségük, lehetséges speciális státuszuk (pl. lengyel igazolvány) (HALÁSZ I. 2003), valamint anyagi támogatása ellenére jobban kötődnek szűkebb környezetük többségi társadalmához, mint a lengyel össznemzeti közösséghez.

BOTTLIK ZSOLT
ELTE TTK Földrajz-Földtudományi Intézet, Budapest
agria@gmx.net

FORRÁSOK

Belarusz

Статистические бюллетени «Национальный состав населения» – Перепись населения – 2009 Национальный статистический комитет Республики Беларусь
<http://belstat.gov.by/homep/ru/perepic/2009/itogi1.php>

Csehország

Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001, Obyvatelstvo, Český statistický úřad, Praha, 2003.
http://vdb.czso.cz/vdbvo/en/maklist.jsp?kapitola_id=86&

Kazahsztán

Итоги Национальной переписи населения 2009 года
„Население Республики Казахстан”
Департамент социальной и демографической статистики
http://www.stat.kz/p_perepis/novosti/Pages/itogi_po_regionam.aspx

Lengyelország

Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r. (Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe) Główny urząd statyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1938
Główny urząd statyczny – Bank Danych Lokalnych
http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks

Lettország

Lietuvos Statistikos Departamentas
<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>

Litvánia

Pieejamo tabulu saraksts tēmā: 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti
Latvijas iedzīvotāji republikas pilsētās un rajonos pēc vecuma, dzimuma un tautības – Latvijas Statistika
<http://www.csb.gov.lv/dati/rezultati-28294.html>
<http://data.csb.gov.lv/DATABASEEN/tautassk/Results%20of%20Population%20Census%202000/Results%20of%20Population%20Census%202000.asp>

Ukrajna

Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року – Державний комітет статистики України
<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

IRODALOM

- BIEDER, H. 2000: Konfession, Ethnie und Sprache in Weißrußland im 20. Jahrhundert. – Zeitschrift für Slawistik J 45. 3. pp. 200–214.
- BONASEWICZ, A. 1996: Les Polonais en Biélorussie et en Ukraine. – *Miscellanea Geographica* 7. pp. 151–157.
- BRUK, SZ. I.–APENCSENKO, V. SZ. (ED.) 1964: Atlasz narodov mira. – Moskva. 184 p.
- BUCHHOFFER, E. 1999: Die polnische Minderheit in Litauen. – *Geographische Rundschau* 51. 4. pp. 168–172.
- CRYSTAL, D. 2003: A nyelv enciklopédiája. – Osiris, Budapest 619. p.
- DAVIES, N. 2006: Lengyelország története. – Osiris, Budapest 1040 p.
- EBERHARDT, P. 2001: Ethnic groups and population Changes in twentieth-century Central-Eastern Europe. – M.E. Sharpe Amonk – New York 559 p.
- EBERHARDT, P. 2002: Ethnic problems in Poland and in her eastern neighbours. – *Geografický Časopis* 54. 3. pp. 191–201.
- EBERHARDT, P. 2006: Political Migrations in Poland 1939–1948. – Warsaw 72. p.

- ESSER, B. 1998: Das Selbstverständnis einer Nation: Von der ersten Teilung Polens bis zum Ende des Sozialismus. – Geographische Rundschau, 50. 1. pp. 12–16.
- FASSMANN, H. 1998: Auswanderung aus Polen – Polen in Ausland. – Geographische Rundschau, 50. 1. pp. 18–21.
- GRZEGORZ, J. 1994: Nemzetiségi kisebbségek a mai Lengyelországban. – Régio – kisebbség, politika, társadalom 5. 1. pp. 34–58.
- HALÁSZ I. 2003: A külhoni lengyelek és Lengyelország „diaszpóra politikája”. – Regio – kisebbség, politika, társadalom 13. 4. pp. 120–141.
- HASSE, A. 1998: Kleine Minderheiten mit großen Problemen?: zur gegenwärtigen Lage der ukrainischen Bevölkerung im südöstlichen Polen. – Kulturosoziologie: Aspekte Analysen Argumente; Wissenschaftliche Halbjahreshefte der Gesellschaft für Kulturosoziologie e.V. Leipzig, 7. 2. pp. 80–125.
- HASSE, A.–HUDESELJAK, I. 2000: Perspektiven und Probleme der neuen polnisch-ukrainischen Nachbarschaft. – Europa Regional 8. 2. pp. 2–19.
- ILMARS, M.–BUNKSE, E. 1994: The ethno-demographic status of the Baltic states. – Geojournal. 33. 1. pp. 9–25.
- KEYSIŃSKI K. 2011: Die polnisch-belarussischen Beziehungen zwischen Dialog und Konfrontation. – In: Polen – Analysen 92. pp. 2–8.
- KOCIS, K.–RUDENKO, L.–SCHWEITZER, F. 2008: Ukraine in Maps. – Institute of Geography National Academy of Sciences of Ukraine–Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences, Kyiv-Budapest 147 p.
- KOSMALA, G.–SCHÖNE, M.–SPALLEK, W. 2007: Kulturgrenze in der polnischen Wojewodschaft Opoln. – In: EUROPA Regional 15. 3. pp. 136–146.
- KOVÁCS O. Zs. 2011: Lengyel-magyar együttműködési lehetőségek a kulturális sokszínűség jegyében – In: Pro Minoritate 20. 1. pp. 98–110.
- LAGZI G. 2001: Kisebbségi identitáskeresés Lengyelországban az 1990-es években. – In: BARDI N.–LAGZI G. (szerk): Politika és nemzeti identitás Közép Európában pp. 97–113.
- LAGZI G. 2002: Lengyelek és ukránok – a két nacionalizmus találkozása – ukránok Lengyelországban. – In: FEDINEC Cs. (szerk): Társadalmi önismeret és nemzeti önanonosság Közép-Európában pp. 77–93.
- LAGZI G. 2009: „Lengyelek, de másak” – lengyel kisebbségi közösségek a volt Szovjetunió területén és Lengyelország nemzetpolitikája. – Műhelytanulmány 39. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest 67 p.
- LAGZI G. 2010: A litvániai lengyel kisebbség az 1989-et követő időszakban. – In: Pro Minoritate 19. 2. pp. 162–182.
- LANG, K-O. 2005: Polen und der Osten – Polens Beziehungen zu Rußland, Belarus und Ukraine im Kontext europäischer „Ostpolitik”. – SWP-Aktuell 22. pp. 1–8.
- ŁATYSZONEK, O. 2004: From White Russia to Belarus. – Annus Albaruthenicus 2004 – Год Беларускі 2004. Рэдактар Сакрат Яновіч. Krynki: Villa Sokrates, pp. 13–47.
- MAI, U. 2001: Die liederliche Landschaft: Ethnische Stereotype unter Angehörigen der deutschen Minderheit in Masuren. – Berichte zur deutschen Landeskunde 75. 4. pp. 377–394.
- ROMSICS I. 1998: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. – Napvilág Kiadó, Budapest. 419 p.
- STADELBAUER, J. 1999: Demographische Entwicklungen und ethnische Minderheiten in den baltischen Staaten. – Geographische Rundschau 51. 4. pp. 160–167.
- TAPOLCAI L. 2010: Lengyelország történeti és mitikus kezdetei – a tér alakulása. – Monográfiák 2. ELTE BTK Budapest 415 p.
- ZOLTÁN A. 2004: Egy többségi nyelv kisebbségben: a fehérorosz nyelv elnémulása. – Kisebbségkutatás 13. 1. pp. 67–75.
- ZOLTÁN A. 2002: Egy különleges sláv nyelv: a fehérorosz. – Kisebbségkutatás 11. 2. pp. 602–606.

A KATONAI EMLÉKHELYEK TURISZTIKAI POTENCIÁLJÁNAK VIZSGÁLATA ÉSZAK-OLASZORSZÁGBAN

IRIMIÁS ANNA

THE ANALYSIS OF THE TOURISM POTENTIAL OF WAR HERITAGE SITES
IN NORTH-ITALY

Abstract

The military, cultural and artistic heritage of the Great War (1914–1918) has recently become a renewed object of study for researchers in different academic fields such as geography, sociology and tourism. The social memory of the Great War has been partly transformed since the new generations have less direct connections with the past events occurred almost hundred years ago and the interpretation of war sites, memorials, trenches and military cemeteries has been influenced by the gaze of tourists. The aim of this paper is to analyse the geographical aspects of the Austro-Hungarian military sites located in the autonomous region of Trentino, in northern Italy. Following the literature review on the memorial sites of the Great War in Europe the case study on Trentino region is presented. The adapted research methodology included desk research highlighting the conceptual framework on military sites and dark tourism connections. While field research was carried out in the first part of 2013 visiting the most important Austro-Hungarian military heritage sites within the region. Findings show that the tourism attraction of war heritage sites embedded in the mountainous region has been enhanced and reevaluated for place promotion.

Keywords: Great War, military memorials, thematic routes, place identity

Bevezetés

A háborús és katonai örökséggel foglalkozó kutatások és megfigyelések elsősorban a történelem tudományterületéhez tartoznak (BALLA T. 2010; GIANNI, P. 2009; PINTÉR T. –RÓZSAFI J. – STENCINGER N. 2009; SZABÓ D. 2009), ugyanakkor az európai első világháborús emlékhelyek, csatatermek, katonai temetők téridentitása a geográfusok és turizmuskutatók számára viszonylag új vizsgálati területet alkotnak. Európa hadtörténetében az első világháború vízvonalzó esemény volt a természeti környezet és a harcoló katonai egységek viszonyában (SEATON, A.V. 1999). A Nagy Háborút (1914–1918) megelőzően a sorsdöntő csaták és ütközetek leginkább a tavaszi és nyári időszakban, a városoktól távoli nyílt területeken, vagy a tengeren zajlottak le. Az első világháború osztrák-magyar hadi tervezése az összecsapások színterének egy merőben új környezetet jelölt ki. A svájci határ és az Adige-folyó közötti területet a Déli-Mészköalpok, a Dolomitok gerincei és az azokból kiemelkedő őriáshegyek töltik ki, amelyek mint természetes védővonalak, a katonai stratégia alappillérét szolgáltatták. A „gleccserfrontnak” is nevezett területen viszont a katonáknak az extrém időjárási viszonyok között hóviharakkal, lavinákkal, mínusz 15 fokkal hideggel kellett küzdeniük a túlélésért. A jelenlegi Trentino-Alto Adige, Veneto és Friuli-Venezia-Giulia tartományokban az Osztrák-Magyar Monarchia szerteágazó és fejlett erődítményrendszerrel, sebhelyként a környezetbe vájt lövészárkok-hálózatot épített ki a magaslati helyeken, valamint az Isonzó-völgyében és Carso területén (RAVENNA, D. – SEVERINI, G. 2009). Az összecsapásokban, betegségekben vagy a korábban említett nehéz körülmények miatt elesett áldozatok száma az olasz és osztrák-magyar oldalon egyaránt hatalmas volt, a katonákat pedig a hadszíntérhez közel temették el. Trentino régióban, a Hétközség-felföldön, amely az egyik legvéresebb csatának volt a tanúja, a háború lezárása

után 38 olasz és 8 osztrák-magyar katonatemetőt vettek számba. A fasiszta időszakban, az 1930-as években fogalmazódott meg a gondolat, hogy impozáns katonai emlékműveket és osszáriumokat (csontházakat) építsenek. Az első világháborús emlékhelyek, erődök, lövészárkok, katonai temetők átformálták az észak-olasz tartományok természeti és épített örökségét. Olaszországban 2001 óta törvény védi a Nagy Háború épített és szellemi örökségét, rendelkezik a megemlékezésekről, a helyszínek fenntartásáról valamint az oktatás szerepének fontosságáról. A katonai emlékhelyek és a háborús örökség turisztikai potenciáljának hasznosítását a Trentino autonóm régió turisztikai szervezete (www.visittrentino.it) irányítja, tematikus utak, kulturális és aktív turisztikai szolgáltatások kiépítésével, a háború tárgyi és szellemi örökséget őrző és bemutató múzeumok népszerűsítésével.

Jelen tanulmány célja a Trentino autonóm régióban található első világháborús, elsősorban osztrák-magyar katonai örökség geográfiajának feltérképezése és a katonai örökségre épülő tematikus utak elemzése. A tanulmány első részében, elsősorban az angolszász szakirodalom feldolgozásán keresztül megfogalmazom a sötét turizmus (*dark tourism*), más néven „árnyoldalként” (MICHALKÓ G. 2012) is definiált jellemzőit, valamint a háborús örökséghelyszínek turisztikai potenciálját. A tanulmány második részében, Trentinora vonatkozó statisztikai adatok feldolgozását követően a hagyományos és új emlékhelyek szerepét, valamint a tematikus utak felépítését vizsgálom a turisztikai weboldalak elemzésére, saját megfigyelésekre és terepbejárásra építve. A tanulmány elméleti kiindulópontot kíván nyújtani az első világháborús katonai emlékhelyek turizmusának jövőbeni vizsgálataihoz.

A sötét turizmus definiálása

A fejlettnek tartott nyugati világban a halálhoz való viszony az elmúlt évtizedek során komoly változásokon ment keresztül. A jóléti társadalmakban az átlagos életkor jelentősen megnőtt, a fiatalság és egészség kémiai elixírjei a középkorú és idősödő generációk életminőségét javítják, ugyanakkor a betegségek, a szenvedés és az élethez valószínűleg szervesen hozzátartozó halál, tabutémává lettek. A hagyományos társadalmakban (értsd régen) a születés és az elmúlás természetesnek számított, amely családi körben, családi részvétellel történt. Ma a végső stádiumú betegeket kórházba szállítatják, ahol idegen környezetben, sokszor az ismerős szemektől távol, egyedül kénytelenek szenvedni. Ezzel szemben a híradóban nap mint nap emberi tragédiákat, tömegbaleseteket, katasztrófákat látunk, miközben a vacsoránkat fogyasztjuk és a másnapi edzésterven vagy az étel kalóriaértékén gondolkodunk. Szórakozásképpen megnézünk egy bűnügyi sorozatot, amelyben kegyetlen gyilkosságok áldozatait boncolják, és ezt már annyiszor végignéztük, hogy a korboncnokok szaknyelve és az orvosi zsargon észrevétlenül helyet kaptak a szótárunkban. A tragédiákkal és a halállal kapcsolatos helyszínek érdeklődést váltanak ki és utazási motivációként is szolgálhatnak (CSÁSZÁR L. 2004; MICHALKÓ G. 2012; SMITH, VL. 1998).

STONE, PH. (2012) tanulmányában rávilágít arra, hogy amióta a világ világ az emberek elzarándokolnak olyan helyekre, amelyek valamilyen módon a halálhoz kötődnek és számukra bizonyos szintű jelentőséggel, mondanivalóval bírnak. A háborús áldozatokkal kapcsolatos helyek földrajzilag és tematikailag jól lehatárolható turisztikai attrakciónak felelnek meg. Ezek a háborús emlékhelyek korántsem nevezhetők „jó helyeknek”, sokkal inkább mély jelentéssel és jelentőséggel bírnak, amelyek egyaránt a kollektív emlékezet és történelmi események színhelyei. CHRONIS, A. (2005) az Amerikai Polgárháború egyik legvéresebb ütközetéről, a gettysburgi csatáról és az örökséghelyszínről írt tanulmányában hangsúlyozza, hogy a polgárháború narratívája meghatározza az amerikai kollektív emlékezetet, amelyben a Pennsylvania területéhez köthető gettysburgi csatának szimbolikus

jelentősége van. Megfigyelései szerint a csatateret évente mintegy két millió turista keresi fel. Ugyanakkor SEATON, A. V. (1999) hangsúlyozza, hogy nem minden jelentős csatateréből és csatából válik szimbolikus hely. Waterloo-ról írt tanulmányában azt a folyamatot elemzi, amelyben a csata és annak helyszíne szakrális jelentőséggel ruházódik fel, és már szinte az utközet másnapján családtagok, turisták, veteránok és kutatók keresték fel a helyszínt. Waterloo, az első világháború lezárásáig, Európa leglátogatottabb csatateré volt. Az emlékhelyeket felkereső turisták és zarándokok motivációi közötti különbségre világít rá HYDE, K.F. és HARMAN, S. (2011) az ausztrálok és új-zélandiak számára kiemelt jelentőségű Gallipoli csatateréről írt tanulmánya, amelyben szintén a hely szakrális jelentőségét hangsúlyozzák.

Árnyoldal turizmus (az angolszász irodalomban *dark tourism* vagy *thanatourism*) olyan turisztikai céllal történő utazást jelent, amelyet részben vagy egészben a halállal vagy szenvedéssel kapcsolatos tényleges vagy szimbolikus helyszínek megtekintése motivál. Az *1. táblázat* a sötét turizmus helyszíneinek kategóriáit csoportosítja, hangsúlyozva az attrakcióelemek közötti egységes tematikát, valamint a helyszínek és események széles skáláját. Jelen tanulmány fókuszában a háborús örökségek helyszínei és az ezekre épülő attrakciók állnak, különös tekintettel az első világháborús katonai emlékhelyekre, temetőkre és múzeumokra. A katonai emlékhelyek felkeresése és az árnyoldal turizmus meghatározásának általános szempontjai közötti eltérésként lényeges kiemelni néhány tényezőt. A katonai emlékhelyek és háborús örökség-helyszínek felkeresésében szerepet játszik az emlékezés, az áldozatok előtti kegyeletrovás és a történelmi múlt megismerése iránti igény.

A sötét turisztikai örökség-helyszínek látogatásának fontos eleme azok autentikussága, amely az élmény egyedülállóságát garantálja. A helyszíneken megvásárolható ajándéktárgyak, relikviák, fotók eredetisége azonban számos esetben megkérdőjelezhető. Berlinben például 25 évvel a Fal leomlását követően még mindig megvásárolhatóak az „eredeti faldarabok”. SEATON, A.V. (1999) a waterloo-i relikviák kapcsán említi, hogy már a 19. századi brit útikönyvek figyelmeztetik a Belgiumba utazókat arra, hogy a Waterloonál árusított emléktárgyak nagy része hamisított.

Az első világháborús katonai emlékhelyek öröksége

Az első világháború a „szélsőségek kora” vagyis a 20. század első világméretű tragikus eseménye volt (HOBSBAWM, E.J. 1998). A nyugati- és az olasz fronton az évekig tartó állóháború borzalmi mély társadalmi változásokat idéztek elő. A családok személyes vesztesége felfoghatatlanul nagy volt, hiszen ez volt az első háború, amelyben nem hivatásos katonák, hanem toborzott sorkatonák harcoltak. A Nagy Háború egyfajta kulturális sokkot generált, az írók, költők, képzőművészek, filmkészítők világnézete radikálisan megváltozott, a háború új nyelvezetet és műfajokat teremtett. A politikai változások szintén gyökerestől forgatták fel az évszázados „rendet”. Az európai birodalmak (köztük az Osztrák-Magyar Monarchia, az Oszmán Birodalom és az Orosz Birodalom) felbomlottak, poraikból megszülettek az úgynevezett nemzetállamok. A négy évig tartó hadviselés az európai tájat is radikálisan átformálta. Akkoriban „világégésről” beszéltek. A verduni ütközetekről készült korabeli fekete-fehér felvételek, amelyeken egy lövészárók és a csongig lemart fatörzsmaradványok látszódtak, kézzel foghatóan szemléltették a történelmet tanulókkal a háborús és emberi pusztítás mértékét.

A Nagy Háborút követő generáció kollektív emlékezetében fontos szereppel bírt, hogy az elesett frontkatonákra és hősi halottakra megfelelő módon emlékezzenek. A méltó megemlékezésen keresztül az utókor egyfajta magyarázatot próbált találni a háborús szörnyűségekre. A háború befejeztével a harcmegzők visszaváltak földművelési és gazdálkodá-

A sötét turizmus helyszínei
Dark tourism sites

Helyszínek tematikus kategorizálása	Nemzetközi és magyar* példák	Háborús emlékhelyek és katonai örökség
A halál nyilvános bemutatása	Régmúlt időkben: gladiátorok közötti harcok Rómában, kivégzések és akasztások a Középkorban	
Tragédiák helyszíne	Légi katasztrófák, hajószerencsétlenségek, terrortámadások helyszínei.	Somme-i és Verdun-i csatater, Hiroshima, Mohácsi Csata Emlékhely
Tömeggyilkosságok / tömeges halál helyszíne	Auschwitz világorökség helyszíne, Pompeii romjai	Csataterek, harcmezők felkeresése, az Aradi vértanúk emlékhelye
Híres emberek halálának / nyughelyének helyszíne	Dallasban a Kennedy-gyilkosság helyszíne, Elvis graceland-i sírja, Abdán Radnóti kivégzésének helyszíne	A Szent Pál katedrálisban Wellington sírja
Emlékhelyek	Kapucinus-katakomba Palermóban, csontkáporna Kutna-Horában, kripták felkeresése	Háborús emlékhelyek, katonai műemlékek, emlékoszlopok, katonai temetők felkeresése
A háborúval és a csatákkal kapcsolatos megfogható és megfoghatatlan elemek	Múzeumok fegyverkiállításai, háborús relikviák gyűjteménye	A Forradalom Múzeuma Kubában, a Holocaust Múzeum Washingtonban vagy Budapesten, a Gyulai Vár fegyvertára
Gyilkosságokkal kapcsolatos megfogható és megfoghatatlan elemek	Gyilkosok, gonosztevők fegyvereinek, személyes tárgyainak bemutatása Madame Tussauds hírhedt gyilkosokat bemutató kiállítása, A Gyilkos Tárlat Budapesten, Horrorárium és Kínzómuzeum Keszthelyen.	
Börtönök felkeresése	Alcatraz az Egyesült Államokban, Robben Island a Dél-Afrikai Köztársaságban, a Terror Háza Múzeum Budapesten, Börtönmúzeum Sátoraljaújhelyen.	
A rabszolgaság örökség-helyszínei	Cape Coast Castle Ghanában	
A halált megjelenítő szimbolikus bemutatók	Vallási események, amelyek Krisztus szenvedését és halálát mutatják be, csatajelenetek újrajátszása, a történelem megelevenítése. A Passió-játék Magyarpolányban.	Az Amerikai Függetlenségi Háború csatáinak felelevenítése.

Forrás: SEATON, A.V. (1999) és STONE, PH. (2012) alapján saját szerkesztés.

* Az itt felsorolt helyszínek csupán jelzésértékűek, a lista korántsem teljes, mivel jelen tanulmány-nak ez nem célja.

Source: based on SEATON, A.V. (1999) and STONE, PH. (2012) the author's own elaboration.

* The elencated dark tourism sites are to indicate some examples, the list is not complete.

si területekké, az áldozatok a katonatemetőkben szabályos sorban letűzött kereszték alatt békében nyugodtak, a városokat, utakat, hidakat újjáépítették. A táj békéssé változott és a háború emléke a kollektív emlékezetben élt tovább (WINTER, C. 2009). A kollektív emlékezetet az érzelmek, a személyes kötődés és a múltbéli eseményekre vonatkozó társadalmilag elfogadott, közös vélemény határozzák meg. A háború lezárását követően katonai

emlékhelyeket, obeliszkeket, diadalívket, műemlékeket állítottak a hősök emlékének, a korábbi fronthoz közeli katonatemetők és tömegsírok látogathatóvá váltak, a háború tárgyi örökségét múzeumok gyűjteménye őrzi, a nagyvárosokban pedig szobrok és szoborcsoportok emlékeztetik a járőkelőt a harcokban életüket vesztett fiatalokra. Mivel az összecsapásokban elesett katonákat nem tudták hazaszállítani, így a fronthoz közeli területeken helyezték őket örök nyugalomra (WINTER, C. 2011). A nyugati fronthoz kapcsolódó, hatalmas kiterjedésű katonai temetők ma a tájba ivódott emlékezés földrajzi helyszínei, a téridentitás meghatározó mérföldkövei és egyben turisztikai célállomások (pl. Franciaországban Somme és Neuville-Saint-Vaast német katonai temetője vagy Flandriában Ypres katonai temetője). Franciaországban és Belgiumban közel 1000 katonai temetőt tartanak számon, melyek a városoktól távol, a békésen ölelő tájba rajzolódnak. A Nagy Háború mélyen beleszővődött az európai történelmi és kultúremlékezetbe. A második világháború felülírni látszott az előző borzalmaikat, ugyanakkor az elmúlt években újra megnőtt az érdeklődés az első világháborús emlékhelyek iránt. A mai generáció, 95 évvel a konfliktus lezárását követően, a háborús eseményekre vonatkozó akár felszínes vagy mélyebb tudással rendelkező tagjainak információ- és ismeretszerzési módszere a digitális technológia és kommunikáció robbanásszerű fejlődésének köszönhetően megváltozott. Az emlékezés szüksége tovább él, ám az első világháborús emlékhelyek és a katonai örökség interpretálásában a 21. századi ember korának megfelelő igényekkel rendelkezik. A harcterek, lövészárkok, a hagyományos és új katonai emlékhelyek felkeresésében a turizmusfejlesztésnek fontos szerepe van (DUNKLEY, R., MORGAN, N., WESTWOOD, S. 2011). A katonai emlékhelyek kialakításának gyakorlata az Egyesült Államokban is tetten érhető. Az 1890-es Kongresszusi ülést követően számos Nemzeti Csata-tér Parkot (*National Battlefield Parks*) alapítottak, amelyek a katonák bátorságának és önfeláldozásának állítottak emléket. Ezek a parkok ma turisztikai attrakciók és az US National Park Service határozata szerint kiemelt kulturális örökségként kezelik őket (HANING, D.M. – STUTTS, M. 2002).

Az első világháborúban harcoló frontkatonák számos tárgyi emléket hagytak hátra, amelyek az egyéni és csoportos történelem örökségei. Az egyéni történelmet a hadinaplók, fényképek, levelek, feljegyzések, személyes tárgyak jelentik, míg a közös történelmi örökséget a harcterek (pl. Verdun, Isonzo) dicsőség-sugárutak, szobrok, ünnepélyes megemlékezések alkotják. WINTER, C. (2009) tanulmányában hangsúlyozza, hogy az első világháborúra való emlékezésnek külön szimbólumrendszere van, a britek és angolszászok esetében ilyen a pipacsvirág, amelyet a kollektív emlékezet a flandriai harcmezőkön elesett katonák és hősi halottak emlékével azonosít. Ez a szimbólumrendszer a téridentitás megfoghatatlan eleme, amely a földrajzi sajátosságokkal együttesen alkotja a helyszín egyedülállóságát.

A kollektív emlékezet létrehozása egyben politikai folyamatnak is tekinthető. Általánosan elfogadott, hogy az emlékhelyek a katonák hősiességének és bátorságának kell, hogy emléket állítsanak, ugyanakkor a háború kegyetlensége és a sokszor szükségtelen emberáldozatok mértéke ne kerüljön hangsúlyosan előtérbe (WINTER, C. 2009, 2011). Ez a fajta emlékezés sokkal inkább a filmvászonon, a regényekben, a képzőművészetekben kapott teret, míg a hivatalos, sokszor a Hadügyminisztérium igazgatása alá tartozó katonai emlékhelyek szemantikája, a bátorság és dicsőség ideáját sugallja.

A katonai emlékhelyek turizmusa

A háborús örökségek és katonai emlékhelyek turisztikai fejlesztését illetően fontos hangsúlyozni, hogy a desztinációk és az attrakciók promótálása, mint minden más turisztikai termék esetében, erősen szelektív. A turisztikai marketingszervezetek azokat az emlék-

helyeket választják ki, amelyek valószínűleg nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot és több látogatót vonzhatnak a célterületre (MICHALKÓ G. 2012; WINTER, C. 2009). Az első világháborúra való emlékezésnek Európa turistatérképén pontos állomáshelyei vannak, amelyeket a minden évben megrendezésre kerülő megemlékezéseken zárandókok és turisták keresnek fel. Mielőtt az észak-olasz katonai örökséghez kiemelt helyszínek bemutatására kerülnének, érdemes kiemelni néhány nemzetközi példát. Somme-nál a Thiepval emlékhelynek és katonai temetőnek évente 160 000 látogatója van, Belgiumban a nyugati-frontot jelentő harcmezőket évente mintegy 220-320 000 turista tekinti meg (WINTER, C. 2009). Jelen tanulmányban WINTER, C. (2009) alapján, a hagyományos emlékhelyek alatt a harcterek, katonai temetők és emlékhelyek összességét értem, míg az új emlékhelyek között a háborús témát feldolgozó, interaktív múzeumokat, széleskörű, több nemzetiséget megszólaltató és bemutató kiállításokat és rendezvényeket tartom számon. Néhány tradicionális katonai emlékhely ma már saját szuvenir üzlettel, kávézóval, információs- és kutató központtal rendelkezik. Az interaktív múzeumokban az interpretációs elemek alkalmazásánál a digitális display és a statikus elemek egyaránt szerepet kaptak (PUCZKÓ L. – RÁTZ T. 2011). A franciaországi Péronne-ban 1992-ben nyitotta meg kapuit a *Historial de la Grande Guerre* (a *Historial* műszo a *history* = történelem és a *memorial* = emlékhely szavakból született) múzeum, amely a brit, francia és német katonai és történelmi emlékeket gyűjti össze és mutatja be interaktív módon (www.historial.org). A múzeum az állandó kiállítás mellett, amely több mint 65 000 katonai tárgyat mutat be, időszakos kiállításokat szervez, iskoláskorú gyerekeknek biztosít különböző foglalkozásokat, valamint nemzetközileg jelentős kutató és dokumentációs központtal, saját könyves- és ajándékbolttal rendelkezik.

A belga Ypres-ben, a Flandriai Harcmezőkön (*In Flanders Fields*) elnevezésű modern és interaktív múzeum és kutatóközpont, mely az 1915-ben a kanadai John McCrae által írt azonos című háborús versről kapta a nevét, 2000-ben nyitotta meg kapuit a látogatók előtt (www.inflandersfields.be). MCCRAE verse kapcsán vált a pipacs az első világháborús áldozatok emlékének szimbólumává. A múzeum szoros együttműködésben dolgozik a belga turisztikai szervezettel és számos kulturális programmal, rendhagyó történelemórával, valamint megemlékezéssel gazdagítja tárlatát. A múzeum különösen nagy hangsúlyt fektet a táj bemutatására és elemzésére, mint a háborús örökség valódi őrzőjére. A látogatók, ahogy a Flandriában harcoló katonák is, öt kontinensről, eltérő szociokulturális környezetből érkeznek, más és más nyelvet beszélnek, kollektív emlékezetük nemzeti felfogásukhoz illeszkedik. A múzeum kommunikációjában nem a háború eseményeinek nemzeti interpretációját, hanem az egyetemes kollektív memóriát hívja segítségül, és közös emlékhelyet biztosít. A magyar kollektív emlékezetbe Isonzó, Doberdó, Caporetto és Piave neve ivódott be. Az osztrák-magyar hadtestek küzdelméről és szenvedéseiről népdalok születtek, filmek és elbeszélések készültek. Az olasz front katonai emlékhelyei és világháborús öröksége a magyar kollektív emlékezetbe is hozzátartoznak.

Trentino turizmusföldrajza

Trentino autonóm régió Olaszország északi, alpesi régiója, Trentino-Alto Adige/Dél-Tirol tartomány déli területe, legfontosabb városa Trento, amely 1545-ben a tridentini (trentoi) zsinatnak adott otthont. Trentino-Alto Adige autonóm tartomány területét (13 684 km²) és lakosságát tekintve leginkább a Nyugat-dunántúli turisztikai régióval (11 318 km²) lehet összehasonlítani. A 6 208 km² területű Trentino régióknak 2012-ben 533 394 lakosa volt, amelyből 117 065 fő a régiószékhely Trento városában élt (www.statistica.provincia.tn.it). A régió területének 49%-a 1 400 méternél magasabban fekszik, a tájat a Déli-Mészköalpok

és a Dolomitok csúcsai uralják. Az erdőséggel borított területek aránya meghaladja az 53%-ot, amelyhez hozzáadódik a védett területek és nemzeti parkok aránya, amely a régió területének 31,2%-át fedi le. Összehasonlításképpen Magyarországon a védett területek száma 2 128, amelyek összesen 892 000 hektárnyi területet foglalnak el (www.ksh.hu). Az alpesi táj turisztikai jelentőségét a 19. században ismerték fel (SZALAI K. – SZILÁGYI Zs. 2007), amikor a táj új értelmezésben tűnt fel és a félelmet sugárzó hegyekből meghódításra váró célállomások lettek. Trentino régiót a Völgyek-községének (*Comunità di Valle*) is nevezik, területét 16 völgy-községre osztják. Az idegenforgalomban és vendéglátásban tevékenykedő vállalkozások száma 2011-ben 4 426 volt, amelyek a turizmust a régióban az ötödik legfontosabb gazdasági tevékenységgé tették (a legjelentősebb termelő szektor a mezőgazdaság, halászat-vadászat és szőlőtermelés 12 596 gazdasági egységgel). A hegyvidéki területekre jellemző szezonális problémáját az aktív- és kulturális turizmus fejlesztésével hidalták át (DÁVID L. – TÓTH G. 2009). A magashegyi desztinációk a nyári időszakban koncerteknek, kulturális rendezvényeknek adnak otthon, amellett, hogy kiváló szolgáltatásokat nyújtó túraútvonalakkal rendelkeznek.

Trentino turizmusa 2012-ben a korábbi évekhez képest 2,8%-kal jobban teljesített. A régióban 1 517 szálloda és 1 326 egyéb kereskedelmi szálláshely működik, amelyek összesen 165 347 férőhelyet biztosítottak az idelátogatóknak. A második otthonok száma viszonylag magas volt (44 978 tulajdon). 2011-ben a turistaérkezések száma 3 327 405 fő volt, 2012-ben 11,4 millió vendégéjszakát regisztráltak a szállodákban, valamint 4,1 millió vendégéjszakát az egyéb kereskedelmi szálláshelyeken (www.statistica.provincia.tn.it). A 2012-es adatok szerint a magánszálláshelyeken 5,1 millió vendégéjszakát, míg a második otthonokban 9,3 millió éjszakát töltöttek. A kereskedelmi szálláshelyeken töltött átlagos tartózkodási idő 4,3 nap volt, míg a magánszálláshelyeken ez lényegesen hosszabb volt, átlagosan 9 napnak felelt meg. A belföldi turizmus jelentőségét mutatja az az adat, mely szerint 2012-ben a szállodákban 7,2 millió vendégéjszakát, míg az egyéb kereskedelmi szálláshelyeken 2,1 millió éjszakát töltöttek az olaszok. A legfontosabb küldő tartományok Lombardia, Emilia-Romagna, Veneto, Lazio és Toscana voltak. Ezzel szemben a külföldi turistaérkezések száma a kereskedelmi szálláshelyeken 2011-ben csupán 1 274 245 főt jelentett, míg az egyéb szálláshelyeken 106 721 főt tett ki. A külföldi turistaérkezések szempontjából Németország 1 350 000 vendégéjszakával a legfontosabb küldő ország, amelyet Lengyelország, az Egyesült Királyság, Csehország és Ausztria követnek (www.statistica.provincia.tn.it).

Trentino autonóm régió katonai örökségének turisztikai hasznosítása

Trentino az Osztrák-Magyar Monarchia és az Olasz Királyság határvidékét jelentette az első világháború kitörésekor. Az észak-olasz tartomány területén ma közel 80, az első világháborúhoz kapcsolódó katonai építmény található, amelyek visszafordíthatatlanul formálták át a trentino-i tájat. A turisztikai marketingért felelős szervezetek (*Trentino Sviluppo Spa*; *Trentino Marketing Spa*), önkéntesekből álló egyesületek (*Fondazione Opera Campana dei Caduti*), és a múzeumok (a *Museo Storico Italiano della Guerra*; a *Fondazione Museo Storico del Trentino*) összefogtak annak érdekében, hogy a háborús emlékeknek örökséget állító helyszínek, lövészárkok, hadiállások, erdők beépüljenek a turisztikai útvonalakba. A fent említett szervezetek a Trentói Autonóm Régió (*Provincia Autonoma di Trento*) irányításával hozták létre a „Nagy Háború Projektet”, amely a 2014-ben esedékes, a háború kitörésének századik évfordulójára szervezett megemlékezéseket és eseményeket koordinálja. A rendezvények és az iskolásoknak szóló rendhagyó törté-

nelem órák szervezésén túl a szervezetek együttműködnek a katonai örökséghelyszínek állapotfelmérésében és megőrzésében, továbbá a helyszínek turisztikai hasznosításában.

A katonai örökség nagy része, az átfogó állapot megőrzési és fejlesztési hasznosítási projekteknek köszönhetően (elsősorban az Európai Unió által támogatott, 2001-ben befejeződött LEADER II projekt) ma már biztonsággal látogatható. Az utazási irodák szervezett túrákat is ajánlanak alpinista vezetővel és történész kísérővel, aki segít az első világháborús maradványok és emlékek értelmezésében.

A Nagy Háború osztrák-magyar frontvonalát a magashegyi erőrendszer jelzi, amely sokszor 2000-3000 méteren, túlevelű erdőkbe vagy jég- és hófödte tájba ékelt betonmonstrumoknak ad otthont. A háborúban „gleccserfrontnak” nevezett területen, az Ortler (3902 m), a Presanella (3556 m), az Adamello (3554 m) és a Judikarien (3462 m) csoportok gerincein a katonáknak az extrém viszonyok között elsősorban a túlélésért kellett megküzdeniük. A frontkatonák pusztító hóviharokkal, lavinákkal, sokszor 15 méteres hóval, dermesztő hideggel erejüket megfeszítve küzdöttek. Ezek a magashegyi katonai állások, és a csupán néhány éve Ortles közelében felfedezett, 3632 méteren található osztrák-magyar hadiállomás, ma a turisták és kutatók számára megközelíthetőek az elbűvölő hegyvidéki tájakon kiépített turistaútvonalon keresztül. Az útvonalak természetesen csak a nyári időszakban járhatóak.

A régió egész területén összesen 19 katonai és háborús témát feldolgozó és bemutató múzeum működik, amelyek közül a legnagyobb a roveretoi Olasz Hadtörténeti Múzeum (*Museo Storico Italiano della Guerra*). A múzeumok célja, hogy az első világháború megfogható és megfoghatatlan örökségét bemutassák, ennek érdekében számos kulturális és didaktikai programot szerveznek, amelyek Trentino régió kulturális attrakciói között kiemelten kezelt eseményeknek számítanak (www.trentinograndeguerra.it).

1. kép Osztrák-magyar katonai temető Slaghenaufinál Trentino régióban.
Photo 1 Austro-Hungarian military cemetery at Slaghenufi in Trentino.

Fontos kezdeményezésnek tekinthető a tematikus utak kialakítása, aminek a célja a helyszínek összehangolása volt. A katonai örökségeket két tematikus út fogja össze. A tematikus utak tervezésénél számos szempontot figyelembe kell venni (KARANCSI Z.–KATONA Z. 2009), amelyek meghatározzák az út sikerességét tekintve (megközelíthetőség, bejárhatóság, az út hossza, a téma jelentősége, az állomások közötti együttműködések minősége stb.). A magashegyi területeken található katonai állásokat a „Béke ösvényén” (*Sentiero della Pace*) haladva lehet megtekinteni. Az ösvénynek hét szakasza van (1. Tonale-átjáró és Presanella, 2. Adamello-csúcs és Rendena-völgy, 3. Ledro-völgy és magas-Garda, 4. Rovereto és Vallagarina, 5. Folgaria-felföld, Lavarone és Luserna, 6. Sugana-völgy Lagorai, 7. Fiemme- és Fassa-völgy), minden szakasz bejárása két-három napot vesz igénybe és – lévén magashegyi, 2200 m feletti útvonalakról van szó – túrafelszerelést igényel. A szakaszok külön-külön is teljesíthetők. Ez a tematikus út elsősorban a kulturális és katonai örökségre épül, ugyanakkor az út teljesítéséhez megfelelő fizikai felkészültség szükséges, amely sportteljesítménynek is felfogható.

2001-ben befejeződött a LEADER II projekt által finanszírozott tematikus út kiépítése, amely a „Nagy erődök útvonala” (*I percorsi delle grandi fortezze*) elnevezést kapta. A projekt célja a hegyvidéki területeken található osztrák-magyar világháborús erődök megőrzése és hasznosítása volt. A tematikus út kiépítése nem csupán az erődök állapotmegőrzését és felújítását igényelte, hanem az erődöket összekötő, kerékpáron és lóháton is bejárható túraútvonalak létrehozását is szorgalmazta. A kifejezetten mountain bike-kal teljesíthető 100 km-es útvonal az első világháborús katonai szolgálati útra épült ki. A Spitz-Verle-, Belvedere-, és Busa erődök, amelyek a kerékpáros útvonal mentén fontos történelmi és kulturális állomásokat jelentenek, lehetőséget adnak arra, hogy a látogató betekintést nyerjen a frontkatonák mindennapjaiba. Az „Erődök 100 km-e” (*100 km dei Forti*) mountain bike útvonal három részre oszlik, amelyeket külön-külön is végig lehet tekerni. Az első útvonal az 52,5 km-es Folgaria-felföldi szakasz, a második a 24 km-es Lavarone-felföldi, míg a harmadik a 26,48 km-es Luserna szakasz. Az útvonalon több kerékpáros versenyt is szerveznek a nyári időszakban (www.tr3ntino.it). A kerékpáros turisták fogadására számos szálloda és egyéb kereskedelmi szálláshely felkészült, és kifejezetten az ő igényeikre épülő szolgáltatásokkal várja a vendégeket (kerékpárszervíz és tárolóhely, biciklimosó, kerékpárosok étrendjét követő menü, mosodaszolgáltatás stb.). Az útvonalat információs táblák és térképek jelölik. A katonai örökségeknél az információs táblák leginkább olasz nyelven tájékoztatják az odalátogatót, az osztrák-magyar katonai emlékhelyeknél németül és olaszul informálnak (magyarul, horvátul vagy csehül nem). Az osztrák-magyar (k.u.k.) katonai temetők és emlékhelyek fenntartása és megőrzése a Trentino-Alto Adige Katonai Parancsnokság hatáskörébe tartozik. A katonai szervezet az 1919-ben alapított Osztrák Fekete Kereszt (*Österreichisches Schwarzes Kreuz*) egyesülettel működik együtt az emlékhelyek és temetők megőrzése érdekében (www.osk.at).

Összefoglalás

2014-ben a Nagy Háború kitörésének századik évfordulójára emlékezünk. Az első világháború katonai és háborús öröksége mementóként áll a harcok áldozatainak emlékére. A nemzeti és európai kollektív emlékezet konkrét helyszínei a felújított, védelmet élvező és kulturális örökségként kezelt katonai erődök, lövészárkok, katonai temetők és emlékhelyek. A viszonylag kis területű észak-olasz Trentino tartomány különösen nagy hangsúlyt fektet a Nagy Háború örökségének megőrzésére és megfelelő bemutatására, hangsúlyozva a háború által is formált téridentitás megfogható és megfoghatatlan ele-

meit. Az alpesi katonák és a földművesekből és erdőgazdálkodókból verbuvált frontkatonák jól ismerték a hegyvidéki területeket, számukra ismerős volt a táj. Az a táj, amelyet nem csak a jég, a hó, az eső és a szél, hanem a háború eseményei is megtéptak. A háborús örökség turisztikai hasznosítása nem szentségtörés, a méltó megemlékezés és a mélyebb ismeretek megszerzésének lehetőségét kínálja.

A tematikus útvonalak szervezettsége, kiépítettsége, valamint a háborús és kulturális örökségek interpretációja a turisztikai menedzsment feladata. Trentino régióban a különböző szervezetek közötti együttműködés szükséges volt annak érdekében, hogy a Nagy Háború örökségét a kulturális turizmus termékfejlesztésének folyamatába illesszék. A Nyugat-Dunántúl turisztikai régióhoz hasonló területű és lakosságú régió kiemelten kezeli az első világháború katonai örökségének megfogható és megfoghatatlan elemeit. A történelmi eseményekre való emlékezés része, hogy azok a kortárs látogatók számára is értelmezhetőek legyenek, ezért van nagy jelentősége a katonai örökség helyszíneinek turisztikai célú fejlesztéseinek. Jelen tanulmány elméleti kiindulópontot kívánt nyújtani a háborús örökségek turisztikai hasznosításának elemzéséhez Trentino régió példáján keresztül.

IRIMIÁS ANNA

KJF Turizmus Tanszék, Székesfehérvár

irimias@kodolanyi.hu

IRODALOM

- BALLA T. 2010: A Nagy Háború osztrák-magyar tábornokai. – Argumentum Kiadó, Budapest. 348. p.
- CHRONIS, A. 2005: Coconstructing heritage at the Gettysburg storiage. – *Annals of Tourism Research* 32. 2. pp. 386–406.
- CSÁSZÁR L. 2004: Diktatúrák hagyatéka mint idegenforgalmi vonzerő. – *Turizmus Bulletin* 3. pp. 26–33.
- DÁVID L.–TÓTH G. 2009: Hegyvidéki területek szezonálisításának problémái a Mátravidék példáján. – *Földrajzi Közlemények* 133. 1. pp. 33–41.
- DUNKLEY, R.–MORGAN, N.–WESTWOOD, S. 2011: Visiting the trenches: Exploring meanings and motivations in battlefield tourism. – *Tourism Management* 32. pp. 860–868.
- GIANNI, P. 2009: Storia della Grande Guerra sul fronte italiano. 1915–1918. – Ugo Mursia Editore, Milan. p. 908.
- HANING, D.M.–STUTTS, M. 2002: Spatial demand for national Battlefield Parks. – *Annals of Tourism Research* 19. 3. pp. 707–719.
- HOBBSAWM, E. J. 1998: A szélsőségek kora. A rövid 20. század története. – Pannonica Kiadó, Budapest. 576 p.
- HYDE, K. F.–HARMAN, S. 2011: Motives for a secular pilgrimage to the Gallipoli battlefields. – *Tourism Management* 32. pp. 1343–1351.
- KARANCSI Z.–KATONA Z. 2009: Egy festői út tervezése a Medves-térségben. – *Földrajzi Közlemények* 133.1. pp. 23–32.
- MICHALKÓ G. 2012: Turizmológia. – Akadémia Kiadó, Budapest. 266 p.
- PINTÉR T.–RÓZSAFI J.–STENCINGER N. 2009: Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében. – *Talantum Kiadó, Budapest.* 192. p.
- PROVINCIA AUTONOMA DI TRENTO – SERVIZIO STATISTICA. 2013. Conoscere il Trentino – www.statistica.provincia.tn.it.
- PUCZKÓ L.–RÁTZ T. 2011: Az attrakciótól az élményig. – Akadémia Kiadó, Budapest, 342 p.
- RAVENNA, D.–SEVERINI, G. 2001: Il patrimonio storico della Grande Guerra. – Gaspari Editore, Udine. 199 p.
- SEATON, A.V. 1999: War and thanatourism: Waterloo 1815–1914. – *Annals of Tourism Research* 26. 1. pp. 130–158.
- SMITH, V.L. 1998: War and Tourism. An American Ethnography. – *Annals of Tourism Research* 25. 1. pp. 202–227.
- STONE, PH. 2012: Dark tourism and significant other death. Towards a Model of Mortality Mediation. – *Annals of Tourism Research* 39. 3. pp. 1565–1587.
- SZABÓ D. (szerk.) 2009: Az első világháború – Nemzet és emlékezet. – Osiris Kiadó, Budapest, 838 p.
- SZALAI K.–SZILÁGYI ZS. 2007: A táj a turizmus fókuszában. – *Földrajzi Közlemények* 131. 3. pp. 147–156.

- WINTER, C. 2011: First World War Cemeteries: Insights from Visitor Books. – *Tourism Geographies* 13. 3. pp. 462–479.
- WINTER, C. 2009: Tourism, social memory and the Great War. – *Annals of Tourism Research* 36. 4. pp. 607–626.

www.historical.org
www.inflandersfields.be
www.ksh.hu
www.osk.at
www.trentinograndeguerra.it
www.visittrentino.it

A FOLYÓVÍZ MINT VESZÉLYFORRÁS, AVAGY AZ ÁRVÍZI KOCKÁZAT A HAZAI SZÁLLÁSHELY-KÍNÁLAT ÉS A BELFÖLDI TURISTÁK SZEMSZÖGÉBŐL

KÁTAY ÁKOS – SZALAI KATALIN – HINEK MÁTYÁS

RIVERS AS HAZARDS OR FLOOD RISK ASSESSMENT FROM THE ASPECT OF
ACCOMMODATION FACILITIES AND DOMESTIC TOURISTS

Abstract

Owing to global climate change the frequency of extreme weather and hydrographic situations increased in the last few decades. Among natural hazards river floods threatens most of the territory of Hungary. About one fourth of the country – including a number of holiday resorts and recreation areas – is regularly affected by river floods. In some cases even the sight of a flooded area may become a tourist attraction. Although 172 settlements with commercial accommodation are periodically endangered by rivers, neither advantages nor disadvantages coming from floods are remarkable for different types of accommodation. In spite of the fact that floods have a considerable effect on the environment, they do not influence significantly the leisure habits of Hungarian domestic tourists. Elder people however, make a more careful destination choice and are more afraid of floods than younger age groups. In addition, the income from tourism is usually substantial for the reconstruction works in flooded areas.

Keywords: natural hazard, flood risk, river tourism, accommodation, domestic tourists

Bevezetés

A víz a földi élet alapja, az emberi test legfontosabb összetevője. A bolygónk felszínének 71%-át borító víztakaró többségében a sós óceánokban, tengerekben koncentrálódik, míg létfontosságú édesvízkészleteink nagyjából a felszín alatt találhatóak. A víz a bioszféra és a hidroszféra mellett a litoszférának és az atmoszférának is alapvető alkotórésze (SZABÓ J. 1992). A világgazdaság egyik legfontosabb és legdinamikusabban fejlődő ágazata, *a turizmus szintén elsősorban a vizekhez, vízpartokhoz kötődik*. A nemzetközi idegenforgalomban résztvevők legnagyobb számában a meleg tengerpartokat és szigeteket keresik fel évről évre (tömegturizmus), de a felszín alatti vizek egészségturisztikai szerepének növekedése is világszerte megfigyelhető.

Az állóvizek (tengerek, tavak) népszerűsége mellett – legalábbis a látogatószámokat tekintve – látszólag eltörpül a folyópart menti üdülőkörzetek szerepe, ezt tükrözi az a tény is, hogy ezen területek turizmusával kevesebb irodalom foglalkozik. Noha a víz legtöbbször mint *vonzerő* jelenik meg az idegenforgalomban, a globális éghajlatváltozásnak köszönhetően az utóbbi évtizedekben mind rendszeresebben előforduló szélsőséges időjárási és vízrajzi helyzetekből adódóan egyre gyakrabban válik *veszélyforrássá*. Legnagyobb kockázati tényezővel a sűrűn lakott és a turisták körében is népszerű tenger- és folyópartok rendelkeznek. Évente egymilliárd fő vesz részt a nemzetközi turizmusban, és az utazók ma már a Föld szinte bármely pontjára eljuthatnak, köztük olyan helyekre is, ahol valamiféle környezeti rizikónak vannak kitéve. Természeti veszélyek leginkább azokat a turisztikai célpontokat fenyegetik, amelyek tengerparton, folyó völgyben vagy hegyvidéken helyezkednek el – ide sorolható a tömegturizmus által legerősebben érintett desztinációk többsége. A téma időszerűségét támasztja alá, hogy a trópusi ciklonok, viharok, áradások, lavinák és

földrengések okozta károk, illetve a desztinációk imázsára hosszú távon gyakorolt negatív hatás csökkentésének lehetséges módjairól a World Tourism Organization már a '90-es évek végén önálló kötetet jelentetett meg (WTO 1998).

Az emberiség történetének minden egyes szakaszában fontos szerepet játszottak a vízfolyások, kezdve a korai civilizációk kialakulásától a mai modern nagyvárosokig. Az *idegenforgalom szempontjából a folyókat erőforrásként tartjuk számon* (DÁVID L. et al. 2007). Amellett, hogy közlekedési térszint jelentenek, az aktív és passzív szabadidő eltöltésének egyaránt kedvelt helyszínei, a sportolás (pl. evezés, horgászat) és üdülés lehetőségét biztosítják a látogatók és a helyi lakosok számára egyaránt. Egyes völgyszakaszok pusztán látványértéküknél fogva vonzerőt jelenthetnek (pl. Dunakanyar), sőt a folyók mentén épült szállodák, éttermek (pl. a budapesti Marriott) áraikba be is építik a szép kilátás nyújtotta többletértémet. Érintetlen part menti területek számos esetben az ökoturizmus legszebb helyszínei (pl. Dráva). PRIDEAUX, B. és COOPER, M. közelmúltban (2009) megjelent kötet a folyóvízi turizmus igen alapos és részletes összefoglalását tárja elénk, minden egyes kontinensről esettanulmányokkal alátámasztva.

Az ember szemszögéből a folyóvízi felszínformáláshoz kapcsolódó folyamatok ketős szereppel bírnak, egyrészt *értéket jelentenek*, másrészt *az árvizek révén fenyegethetik* az életet, ingatlanokat és ingóságokat egyaránt (SZABÓ J. 2003), könnyen válhatnak veszélyforrássá az ott élők és a szabadidejüket a part közelében töltő turisták számára. Tanulmányunkban a folyami árvizet, mint kockázati tényezőt vizsgáljuk meg a hazai szálláshelyek és a látogatók szempontjából.

Természeti veszélyek és katasztrófák típusai

A téma elméletét illetően a hazai és a nemzetközi szakirodalom nem egységes (DORMÁNY G. 2001). A természeti veszélyeket és katasztrófákat jellegük, kiterjedésük, valamint az okozott károk alapján szokás elkülöníteni és alapvetően három nagy csoportra bonthatók: lehetnek geológiai (földrengés, vulkánkitörés, cunami, sziklaomlás, földcsuszamlás, törmelék- és kőlavina, törmelék- és sárfolyás, felszínüllyedés, tengerszint-emelkedés), hidrológiai (árvíz, jéghegy, parti jég, hullámvész, belvív, villámárvíz) és meteorológiai (trópusi ciklon, tornádó, porvihar, villámcsapás, természetes tűz, jégeső, hóvihar, felhőszakadás, aszály, szélvihar, hóhullám, extrém hőmérséklet) eredetűek (BRYANT, E. 2005). A kialakulás helye mellett a létrejövő erőhatások közvetlen vagy áttételes érvényesülését is figyelembe véve SZABÓ J. et al. (2007) tovább finomították a kategorizálást. SZABÓ J. (2001) a természeti veszélyek és katasztrófák szociocentrikus megközelítésére, a társadalom ténylegesen növekvő fenyegetettségére, illetve a hazai katasztrófavédelem és a tudományok szorosabb együttműködésének szükségességére is felhívja a figyelmet.

Jogi szinten a katasztrófavédelemről a 2011. évi CXCVIII. törvény rendelkezik, az ebben szereplő fogalmi megközelítést alkalmazzák a hazai gyakorlatban. A törvényben leírtak alapján veszélynek minősül „valamely veszélyes anyag természetes tulajdonsága vagy olyan körülmény, amely káros hatással lehet az emberi egészségre vagy a környezetre” (3. § 24.), míg a katasztrófáról akkor beszélhetünk ha a „veszélyhelyzet kihirdetésére alkalmas, illetve e helyzet kihirdetését el nem érő mértékű olyan állapot vagy helyzet áll elő, amely emberek életét, egészségét, anyagi értékeit, a lakosság alapvető ellátását, a természeti környezetet, a természeti értékeket olyan módon vagy mértékben veszélyezteti, károsítja, hogy a kár megelőzése, elhárítása vagy a következmények felszámolása meghaladja az erre rendelt szervezetek előírt együttműködési rendben történő védekezési lehetőségeit, és különleges intézkedések bevezetését, valamint az önkormányzatok és az

állami szervek folyamatos és szigorúan összehangolt együttműködését, illetve nemzetközi segítség igénybevételét igényli” (3. § 5.).

Annak ellenére, hogy a védekezés számos területen hatékonyabbá vált, az utóbbi évtizedekben *kimutathatóan nőtt a természeti katasztrófák gyakorisága*. A WHO (World Health Organization) a belga kormányal együttműködésben 1988-ban létrehozta az interneten keresztül bárki számára elérhető EM-DAT (Emergency Events Database) adatbázisát, amelyben az 1900-as évektől napjainkig előfordult tömegkatasztrófákat gyűjtötték össze és tették elérhetővé a veszélyhelyzetre való felkészülést és annak kezelését elősegítendő. Az adatbázis alapján egyértelműen kimutatható, hogy a természeti – azon belül az árvizekhez kötődő – katasztrófák száma az utóbbi évtizedekben jelentősen nőtt (EM-DAT). Ennek okait nemcsak abban kereshetjük, hogy az információcsere fejlődésével mind több eseményről szerzünk tudomást, hanem abban is, hogy az emberiség környezetbe történő beavatkozása gyorsította az éghajlatváltozást és a növekvő népességgel párhuzamosan a lakó- és termelési tér számottevő mértékben kiterjedt. Mindamelllett a világ kommunikáció okozta zsugorodásának köszönhetően a televízióból, a rádióból vagy az interneten keresztül nap mint nap testközelből szembesülhetünk akár a világ távoli részén történt katasztrófák következményeivel is (SZABÓ J. 2001). Európában a legnagyobb gondot az árvizek okozzák, 1991 és 2005 között a földrészünkön előforduló összes természeti katasztrófa 40%-a a megáradt folyókhoz és a tengerparti területeket érintő vihardagályokhoz volt köthető (EM-DAT).

Folyami árvizek Magyarországon

Magyarország és a Kárpát-medence területe teljes egészében a Duna vízgyűjtőjéhez (817 800 km²) tartozik. Folyóink aktív vízgyűjtője a szomszédos országok területére esik, vízfolyásaink sokévi átlagos vízhozamának 95%-a külföldről érkezik (ALFÖLDI L. 2011). A határokon jelentős medereséssel belépő, szélsőséges vízjárású folyók, bár csökkenő mértékben, de napjainkban is *árvíz kockázati tényező*t jelentenek, ami ellen a 200 éve kezdődött szabályozásokkal, manapság pedig integrált folyógazdálkodással próbálunk védekezni (OVF). Mindamelllett, hogy a hazánkban található 21 200 km² kiterjedésű árterület 619 településen 2,4 millió ember lakhelyét jelenti, a megművelt földek 40%-a, a vasutak 32%-a és a főutak 15%-a is kockázatnak van kitéve (ALFÖLDI L. 2011). A veszélyeztetettségi térképeket turizmusunk gócpontjaival összevetve megállapíthatjuk, hogy a kiemelt üdülőkörzetek egy része (pl. Dunakanyar, Mátra–Bükk) és a rekreációs térségek jelentős hányada (pl. Zemplén és Hernád-völgy, Alsó-Duna) kisebb-nagyobb mértékű árvízi kockázattal rendelkező folyóparti területeken található.

A Kárpát-medencében az Alpok hóolvadását követő, viszonylag ritkán előforduló kora tavaszi jeges árvíz (pl. 1838. Pest, Óbuda, Buda) és a tartós esőzés okozta kora nyári zöldár (pl. 2001. Bereg) tartoznak a hagyományos síkvidéki árvizekhez. Domborzati és éghajlati adottságainkon túl a globális éghajlatváltozás, a Kárpátokban történt erdőirtások (tarvágas), a folyószabályozás és a nem megfelelő földhasználat együttesen vezettek oda, hogy az elmúlt évtizedben hazánkban háromszor gyakrabban fordultak elő árvizek, mint a 20. század során, bár ez látszólag ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy Magyarország az utóbbi 50 évben összességében csapadékának 10-15%-át elveszítette (FARAGÓ T. et al. 2010). 1998 óta a Duna és a Tisza hazai szakaszán nyolcszor vonult le rendkívüli árhullám, amelyek közül a legsúlyosabb következményekkel a 2001. évi tarpai kettős gátszakadás járt. 2010-ben pedig a több mint 100 év adatait meghaladó mennyiségű csapadék okozott az egész országban bel- és árvizeket, valamint katasztrófa helyzetet a Sajó, a Bódva és a Hernád mentén, több helyütt gátszakadással. Emellett, az utóbbi 10-15 évben egyre gyak-

rabban tapasztalt jelenség a hegy- és dombvidékeinken intenzív esőzés alkalmával hirtelen kialakuló, pár óra alatt lezajló villámárvíz (CZIGÁNY SZ. et al. 2010), ilyen zajlott le például 2005-ben Mátrakeresztesen. A villámárvízi kockázat Magyarországon több mint 400 települést érint, különösen a Mecsek és a Mátra területén (BALINT G. et al. 2009).

Mindezeknek köszönhetően a vízrendezési tervekben is egyfajta szemléletváltás történt, egyre inkább előtérbe kerülnek és meghatározóvá válnak a *fenntartható árvízvédelem* szempontjai (pl. folyók természetes ártereinek helyreállítása, árapasztó tározók építése). Ezt az újfajta szemléletet tükrözi a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése kormányprogram, illetve a BM Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság az Európai Unió Délkelet-európai Programjának keretében megvalósuló határon átnyúló SEERISK projekt (Közös kockázatbecslés és felkészülés a Duna makrorégióban). A folyóparti fejlesztések közül ki kell még emelnünk az Európai Duna Régió Stratégiát (EDRS), amelyben kiemelt hangsúlyt kapnak a fenntartható turizmus szempontjai.

Folyóvízi turizmus Magyarországon

Magyarország kiterjedt vízhálózattal rendelkezik, amely a lehetőségek széles tárházát jelenti a szabadidős és rekreációs tevékenységek folyó menti megvalósításához (vízen, vízben, vízparton). A vízi turizmus mindegyik formája, a fürdő turizmus (pl. úszás), a vízi túrázás (pl. kajakkal vagy kenuval), a vízi sportturizmus (pl. vitorlázás) és a vízi kalandturizmus (pl. vadvízi evezés) egyaránt érinti a hazai folyókat (BANHIDI M. 2003). CSAPÓ J. –DARABOS F. (2012) ezeket a horgászturizmussal és a személyhajózással egészíti ki. A vízi turizmus fajtái csoportosíthatók a hasznosuló terület (állóvízi vagy folyami), az igénybe vett eszközök (kézi erővel vagy motorral hajtott járművek) és a motiváció (pl. horgászat, vízi túra) alapján is (UJVÁRI K. 2009). A Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2005–2013 az infrastruktúra alapján választja külön a folyó- és állóvízi fajtákat, az előbbit a váltott szállású, az utóbbit a csillagtúra jellegű szolgáltatásokkal kötve össze.

Hazánkban a kis patakoktól a közepes folyamokon (pl. Tisza) át a vadvizekig (pl. Rába), számos lehetőség nyílik a fent említett, főként aktív szabadidős tevékenységek űzésére. Méretüknél és természetföldrajzi adottságaiknál fogva 39 folyónk alkalmas a vízi túrázásra (DONKA A. 2012). Az idegenforgalmi infra- és szuprastruktúra fejlesztése azért is rendkívül fontos, mert a hazai folyó menti települések nagy többsége gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzetűnek minősül (TÓTH G. et al. 2010). Vízfolyásaink lehetnek az ökoturisztikai fejlesztés helyszínei (pl. Gemenc), ami azonban csak igen komoly körültekintéssel valósítható meg (GYURICZA L. 2001). A folyóvíz menti szabadidő-eltöltési lehetőségekkel DÖVÉNYI Z. (2005), DÁVID L. (2002) és BUJDOSÓ Z. (2002) is foglalkozott.

Napjaink egyik új turisztikai „ágazata” a katasztrófaturizmus. Többek között az áradó folyók látványa vagy akár az árvízi katasztrófa következményeinek biztonságos testközelből történő megtapasztalása *egy-egy utazás motivációjává is válhat*, az emberi kíváncsiság hajtja a turistákat olyan helyszínekre, ahol akár önmagukat is veszélybe sodorva, sőt gyakran a mentést, helyreállítást hátráltatva igyekeznek a természet erejét érzéklni és persze az ’élményt’ dokumentálni (*l. ábra*). A hosszabb időre elárasztott, természetközeli területek szerencsés esetben akár az ökoturizmus szempontjait szem előtt tartó hajókirándulások, evezőstúrák megvalósítására is alkalmassá válhatnak. Ennek lehetőségét teremtették meg többek között Ny-Litvániában a Nemunas folyó ártéri területein. A segítségnyújtás követendő hazai példáját szolgáltatta a ’Tokaj-Hegyalja, Taktaköz, Hernád-völgye Idegenforgalmi és Kulturális Egyesület’ 2010 nyarán, amikor olyan városnéző sétákat szerveztek, amelyek

1. ábra A 2006. évi budapesti árvíz látványa sok kíváncsiszkodót vonzott a Duna partjára (Fotó: RÁTZ T.)
Figure 1 A number of people were eager to watch the 2006 year flood of the Danube in Budapest (Photo: RÁTZ, T.)

bevételeit részben a Hegyalja árvízkárosult településeinek ajánlották fel (http://www.turizmusonline.hu/aktualis/cikk/segely_turak_tokaj_hegyaljaert).

Az árvízveszélyes települések szálláshelykínálatának mennyiség és összetétel szerint történő elemzése a turisztikai régiók szintjén

Az üzleti alapon szálláshely-szolgáltatást nyújtó egységek a turisztikai szuprastruktúra (KASPAR, C. 1992, MICHALKÓ G. 2007) részeként járulnak hozzá a vonzerői révén a potenciális turisták érdeklődésére számot tartó területek fogadóképességéhez. A biztonság iránti szükségletnek a Maslow-i hierarchiában elfoglalt helye alapján okkal feltételezhető, hogy a turista úticél-választási döntésekor annak *veszélytelensége* egyike a figyelembe veendő szempontoknak. Tekintettel arra, hogy a Magyarországra érkező külföldiek meghatározó többsége közúton közlekedve utazik és a belföldi turisták által igénybe vett közlekedési eszközök között a személygépkocsi vezet (ABONYINÉ P. J. 2011), valószínűsíthető, hogy a szálláshely telepítési helyének zavartalan megközelíthetősége is mérlegelésre kerül.

A hazai szálláshelyek egy jelentős része olyan területen található, amelyet kisebb-nagyobb mértékben veszélyeztet folyóvízi áradás. A Mezőgazdasági Parcellaazonosító Rendszer (MePAR) lehatárolásai szerint az árvíz sújtotta települések száma az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) Irányító Hatóság 16/2010. (IV. 8.) közleményének melléklete szerint 619 volt. A közlemény megyei részletezéssel név szerint felsorolja az érintett településeket, ami lehetőséget kínált ezeknek az árvízzel veszélyezte-

tett településeknek az idegenforgalmi régiók illetékességi területét meghatározó 28/1998 (V.13.) IKIM rendelet területi lehatárolásai szerint történő mennyiségi rendszerezéséhez. A tanulmányban az idegenforgalmi régióknak a hivatkozott jogszabályban foglalt megnevezéseit használjuk azzal a megjegyzéssel, hogy a 'Budapest–Közép-Dunavidék Régió' esetében a 'Budapest és környéke' elnevezés is elterjedt (lásd Magyar Turizmus Zrt. honlapja). A Központi Statisztikai Hivatal tájékoztatósi adatbázisának és az árvízveszélyes települések neveinek összevetésével az utóbbi halmazt szűkíteni lehetett a kereskedelmi szálláshelyekkel rendelkező településekre (1. táblázat), így megismerhetővé vált az árvízveszélyes települések kereskedelmi szállásférőhely-kapacitása.

1. táblázat – Table 1

A kereskedelmi szálláshellyel rendelkező árvízveszélyes települések száma
turisztikai régiók szerint
(az ÚMVP Irányító Hatóság 16/2010. [IV.8.] közleménye mellékletének és
a KSH tájékoztatósi adatbázisa adatainak alapján a szerzők szerkesztése)
The number of settlements with commercial accommodation and flood hazard
by tourist region
(by authors based on the appendix to the 16/2010. [IV.8.] communication
of the ÚMVP Authority and from KSH statistical data)

Turisztikai régió	Árvízveszélyes települések száma (db)	Kereskedelmi szálláshellyel rendelkező árvízveszélyes települések száma (db)	
		2008	2011
Budapest–Közép-Dunavidék	42	19	21
Észak-Magyarország	140	20	21
Észak-Alföld	161	33	35
Tisza-tó	21	12	11
Dél-Alföld	68	28	31
Közép-Dunántúl	21	7	8
Balaton	0	0	0
Dél-Dunántúl	55	16	19
Nyugat-Dunántúl	111	24	26

A hozzáférhető KSH adatok idősorából a kezdő (2008) és a záró (2011) év adatai alapján megvizsgáltuk az egyes turisztikai régiók árvízveszélyes településein működő, kizárólag szálláshely-szolgáltatás céljából létesített (a továbbiakban kereskedelmi szálláshely) beruházások mennyiségében, és összetételében bekövetkezett változásokat és igyekszünk következtetéseket levonni ezek okaira. A 2. táblázatban a kereskedelmi szálláshelyek közül a hazai szálláshely-tipológia alapján (KÁTAY Á. 2012) és az Eurostat adatgyűjtési metodikájával összhangban szálloda típusú egységnek minősülnek a szállodák és a panziók. Az egyéb kereskedelmi szállástípusok adatainak a turistaszállók, ifjúsági szállók, üdülőházak és kempingek adatainak összege értendő. Az elemzés során figyelembe vettük a 239/2009. (X.20.) kormányrendelet következtében történt változásokat, amelyek a szállodák és a panziók számában – az egység fogadóképességének változatlansága mellett, mindössze az egyik szálláshelytípusból a másikba való átsorolásuk miatt – történtek.

Az árvízveszélyes települések kereskedelmi szállásférőhely-kapacitása
 turisztikai régiók szerint
 (az ÚMVP Irányító Hatóság 16/2010. [IV.8.] közleménye mellékletének és
 a KSH tájékoztatási adatbázisa adatainak alapján a szerzők szerkesztése)
 Room capacity of commercial accommodation in settlements with flood hazard
 by tourist region
 (by authors based on the appendix to the 16/2010. [IV.8.] communication
 of the ÚMVP Authority and from KSH statistical data)

Turisztikai régió	Szálloda típusú férőhelyek az árvízveszélyes településeken				Egyéb kereskedelmi szállástípusok férőhelyei az árvízveszélyes településeken			
	férőhely (db)		részesedés a régió összes szálloda típusú férőhelyeiből (%)		férőhely (db)		részesedés a régió összes egyéb szállástípusban található férőhelyeiből (%)	
	2008	2011	2008	2011	2008	2011	2008	2011
Budapest–Közép-Dunavidék	20 814	24 289	48,0	46,6	4 102	3 896	54,3	27,0
Észak-Magyarország	4 437	4 115	32,3	28,2	4 280	6 318	22,6	32,8
Észak-Alföld	2 334	2 105	17,0	15,8	9 195	10 409	49,6	55,3
Tisza-tó	1 579	1 547	66,9	72,9	5 834	6 346	66,7	61,2
Dél-Alföld	6 095	6 342	58,8	57,9	10 434	12 424	56,1	66,9
Közép-Dunántúl	1 119	1 684	16,3	18,8	2 553	1 960	18,0	13,2
Balaton	0	0	0,0	0,0	0	0	0,0	0,0
Dél-Dunántúl	1 732	1 240	18,3	13,1	1 575	1 867	14,4	21,0
Nyugat-Dunántúl	6 505	7 374	35,0	36,2	2 938	2 309	26	19,5

Budapest–Közép-Dunavidék

A főváros turisztikai szempontból is vezető szerepére tekintettel ezt a régiót a többitől eltérő módon, területileg két fő elemére (Budapest és a régiót alkotó további települések) bontva értékeljük. Budapesten nyolc kerület – a III., IV., V., IX., XI., XIII., XXI. és a XXIII. – minősül árvízveszélyesnek. Az érintett kerületekben a vizsgált időszakban a szállodák dominanciája a fővárosba irányuló kereslet motivációinak, igényeinek és árérzékenységének összetettsége okán nem meglepő. Férőhelyeik száma a 2008-ban mért 16 927-ről 2011-re 20 394-re emelkedett. Legnagyobb mértékben az V. (+2000 férőhely) és a IX. (+600 férőhely) kerület szállodai férőhelykínálata bővült, ami nagyobb részben az új beruházásokkal, kisebb részben az érintett kerületekben működő panziók szállodává való átsorolásával magyarázható. A panziók férőhelykínálata – okkal feltételezhetően főként a szállástípust 10 szobában limitáló jogszabály miatt – 933-ról 578-ra csökkent. Az egyéb szálláshelyek jelenléte a kerületekben kevésbé jellemző, együttes férőhelykínálatuk 2008-2011 időszakában 1184-ről 2076-ra nőtt, elsősorban a IX. kerület 300 darab üdülőházi és 375 darab, kempingben megvalósult férőhelybővülése miatt.

Pest megye 37 települése és a régióhoz tartozó Komárom-Esztergom megyei, valamint Nógrád megyei települések közül 2-2, összesen 41 település árvízveszélyes. Szállodai férőhelyek száma 2008-ban 1950 volt, ami csekély emelkedéssel 2175-re nőtt 2011-re. A szállodai férőhelyek a turisztikai szempontból frekvenciált településeken (Esztergom, Visegrád, Szentendre, Göd, Ráckeve, Százhalombatta) találhatók. A panziók férőhelykínálata csekély emelkedéssel 1004-ről, 1143-ra nőtt. Az egyéb szálláshelyek 2309 férőhelyének több mint felét 2008-ban Szentendre és Esztergom turistaszállói és kempingjei kínálták. A régió 38 településének egyéb szállásférőhely-kínálata a vizsgált időszakban kb. 1600 férőhellyel gyakorlatilag stagnált.

A Budapest–Közép-Dunavidék turisztikai régió fővároson kívül elhelyezkedő árvízveszélyes településeinek a szállásférőhely-kínálat érdemben nem csökkent, Budapest érintett kerületeiben pedig egyértelműen nőtt. Ezt a kedvezőnek látszó képet némileg árnyalják a teljes regionális kínálatból való részesedés adatai. Ezek szerint a szállodai típusú férőhelyek, de különösen az egyéb szállástípusok esetében a férőhelyek bővülése nagyobb mértékben az árvízveszély által nem érintett településeken történt.

Észak-Magyarország

Az árvízveszélyes települések tekintetében a régióban a legalacsonyabb, 15%-os mértékű a kereskedelmi szálláshellyel rendelkező települések aránya. 2008-ban a szálloda típusú férőhelyek 43%-át képviselő szállodák a turisztikailag frekvenciált városokban: Miskolc, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Tokaj találhatók, míg a 2593 férőhelyet kínáló panziók a felsorolt városokkal együtt 15 településen voltak jelen. 2011-re a szállodai típusú férőhelyek száma egyrészt a korábban említett jogszabályváltozás okán a panziók férőhelyeinek rovására átrendeződött, összességében azonban 322 férőhellyel csökkent, és több mint 4%-kal csökkent a régió teljes szálloda típusú férőhelyeiből való részesedésük is. Ezzel szemben az egyéb szállástípusoknál mind a férőhelyek száma (+2038), mind a teljes kínálatból való részesedésük (+10,3%) nőtt a vizsgált időszakban. A jelentős nagyságrendű és mértékű növekedés szinte kizárólagos oka Miskolc közösségi szálláshelyei (turistaszálló és ifjúsági szálló együtt) férőhely-kapacitásának bővülése. Ez a növekedés a szálloda típusú férőhelyek nagyobb arányú csökkenésével együtt vizsgálva a szálláshely-üzemeltető vállalkozások óvatosságára és az alacsonyabb állandó költségekkel járó szállástípusok beruházása és üzemeltetése felé fordulására utal.

Észak-Alföld

Az árvízveszélyes és ezeken belül a kereskedelmi szálláshellyel rendelkező települések száma is ebben a régióban a legmagasabb, ugyanakkor itt a legalacsonyabb az egy településre jutó szálloda típusú férőhelyek száma, ami ráadásul 229 férőhelynyi és 1,2%-os részesedésbeli csökkenést is mutat 2008-ról 2011-re. A szállodai kapacitásokkal (998 férőhely) rendelkező 10 településből Szolnok és Martfű az árvízveszélyben érintett kínálat több mint felével rendelkezik 2011-ben. Az árvízveszélyes településeken mindkét évben az egyéb szálláshelyekben jelent meg a férőhelyek meghatározó többsége, ami közel 80%-ot tett ki az árvízzel veszélyeztetett települések szállásférőhely kapacitásából. A növekedés a teljes kínálatból való részesedés mértékében is megjelenik (+5,7%). Ezt összevetve azzal, hogy a települések száma szerinti kiemelt árvízveszély-érintettség ellenére eggyel több településen található kereskedelmi szálláshely, továbbá azzal, hogy az egyéb szállásférőhely-kínálat háromnegyede kempingben található, arra enged következtetni, hogy a vállal-

kozások a veszély esetén a rövid időn belül alacsony járulékos költséggel kiüríthető, majd újra nyitható szálláshelyek üzemeltetését részesítik előnyben.

Tisza-tó

A régióban a legalacsonyabb az árvízveszélyes települések száma és ezeknek közel fele rendelkezett 2008-ban kereskedelmi szálláshellyel. A szállodák és a panziók nagyjából fele-fele arányban osztoznak az árvízveszélyben érintett települések szálloda típusú férőhelyein, amelyek jelentős területi koncentrációt mutatnak. Eszerint a szállodai férőhelyek 88%-a Tiszafüreden és Tiszaújvárosban, a panzióférőhelyek közel 80%-a pedig Tiszafüreden és Poroszlón található. 2011-re ezeknél a férőhelyeknél elhanyagolható mértékben ugyan, de csökkenés történt, viszont a regionális szálloda típusú férőhelyekből való részesedésük nőtt, ami azt jelenti, hogy a teljes kínálat ezekben a szállástípusokban csökkent 2008-ról 2011-re és ez a csökkenés az árvízveszélytől mentes településeken történt. Az egyéb szálláshelyek tekintetében az árvízveszélyes települések férőhelykínálata nőtt (+512 férőhely), ugyanakkor a régió teljes egyéb szállásférőhelyből való részesedésük 5,5%-kal csökkent. Ez arra enged következtetni, hogy az árvízzel nem fenyegetett települések egyéb szállásférőhely-kínálata nőtt. A kínálat összetételét tekintve az Észak-Alföld Régióival azonos jelenség tapasztalható. A kempingférőhelyek az egyéb szállásférőhelyek több mint a háromnegyedét (2008-ban 83%-át, 2011-ben 88%-át) alkotják Tiszafüred, Tiszacsege, Tiszaújváros, Sarud, Karcag, Polgár és Poroszló településeken. Ez a magas részarány a kempingférőhelyek jelentős települések közötti mozgása mellett stabilizálódott a kimutatott magas szinten, ugyanis Kisköre és Tiszacsege kempingférőhely-kapacitása az időszak során 2225-tel csökkent, míg Tiszaújváros és Tiszafüred kempingférőhely-kapacitása azonos időszakban 2803-mal nőtt.

Dél-Alföld

A szállodai és panzióbeli férőhelyek kétharmad-egyharmad arányban alkotják az árvízveszélyes települések szálloda típusú férőhelyeinek összegét. A szállodák területi koncentrációja ebben a régióban is jellemző. A szállodai férőhelyek háromnegyede Szegeden és Gyulán található. A tipikusan családi vállalkozásként működtetett panziók esetében árnyaltabb a kép. Az említett két városon kívül Baja, Hódmezővásárhely, Makó és Gyomaendrőd rendelkezik száz férőhely körüli panziókapacitással. A szálloda típusú férőhelyeknek a régió azonos típusú kínálatából való részesedése a vizsgált időszakban a 60%-ot alulról közelítő szinten gyakorlatilag stagnált. Közel 10%-kal nőtt viszont az árvízveszélyes településeknek az egyéb szállásférőhelyek viszonylatában mért részesedése. Az egyéb szállástípusok férőhelyeinek számában történt jelentős növekedés (+1990 férőhely), ami kisebb részben a kempingek, nagyobb részben az üdülőházak férőhelybővülésének köszönhető. Kiemelkedik Gyula, ahol az üdülőházak befogadóképessége 906 férőhellyel nőtt.

Közép-Dunántúl

A régióban a legalacsonyabb a kereskedelmi szálláshellyel rendelkező árvízveszélyes települések száma, az összes érintett településnek mindössze az egyharmada. A szálloda típusú és az egyéb szállásférőhelyek vonatkozásában 2008-ról 2011-re fordított arányosság figyelhető meg: nagyságrendileg pontosan annyival nőtt az egyéb férőhelykínálat, mint

amennyivel a szállodai típusú csökkent. A növekedést Dunaújváros – elsősorban szállodai – kínálatának bővülése és Rácalmás piaci megjelenése idézte elő. A csökkenés Komárom kempingkínálatának jelentős visszaesésével (–475 férőhely) magyarázható.

Dél-Dunántúl

A szálloda típusú férőhelyeknél ebben a régióban történt a legnagyobb visszaesés mind a férőhelyek száma (–492), mind az azonos típusú régiós kínálatból való részesedés (–5,2%) tekintetében. A csökkenés magyarázata elsősorban Szekszárd szállodai férőhelyeinek folyamatos csökkenésében keresendő, amit csak némileg ellensúlyozott Mohácson és Pakson a szállodák, valamint Faddon a panziók férőhelybővülése. Az egyéb szállástípusoknál az árvízveszélyes települések kínálatának növekedett (+292 férőhely), ami összevetve a régió teljes – azonos típusú – kínálatának kiemelkedően jelentős csökkenésével (–2061 férőhely) a részesedés nagyrányú (+6,6%) növekedését is magyarázza.

Nyugat-Dunántúl

A Budapest–Közép-Dunavidék Régió után ebben a régióban a legmagasabb a szálloda típusú férőhelyek száma az árvízveszélyes településeken. A szállodai és a panzióférőhelyek együttes számában a vizsgált időszakban bekövetkezett növekedés (+869) a jogszabályi okból történt átminősítéseken kívül Győr, Hegyeshalom, Sárvár és Szentgotthárd szállodái férőhely-bővülésével magyarázható, ami a panziók számának csökkenése ellenére a régió teljes szálloda típusú férőhelykínálatából való részesedés szerény emelkedését (+1,2%) eredményezte. Az egyéb szálláshelyek férőhely-kínálatának 629 férőhellyel csökkent az árvízveszélyes településeken, ami gyakorlatilag lefedi a régió teljes egyéb szállástípusban történt férőhelycsökkenését, egyben magyarázza a részesedés csökkenését. A férőhelycsökkenés Sárvár, Szentgotthárd és Vasvár üdülőház-férőhelyeinek piaci belépését (140 férőhely) leszámítva minden egyéb szállástípusnál bekövetkezett.

A szálláshelykínálat értékelése

Az árvízveszélyes településeket is magukba foglaló turisztikai régiók szállásférőhely-kínálatát együtt vizsgálva az alábbi általános következtetések vonhatók le. *Árvízveszélyes területeken a szállodák kifejezetten a városokba települnek*, ami egyébként is jellemző a városokba irányuló turisztikai kereslet összetett motivációja miatt, ám a témával összefüggésben a beruházók a telepítési hely kiválasztásának kockázatfelmérése során okkal feltételezik, hogy a városok árvízveszélynek kitett területei védelmi szempontból is kiemelt figyelmet élveznek, ideértve az adott esetben védelemre fordítandó források nagyságrendjét is.

A szállodák magas beruházási értéket képviselő, viszonylag hosszú megtérülési idejű, hosszú üzemelési időre tervezett beruházások. A telepítés helyének kiválasztásakor a vízpart egyrészt a földingatlan értékessége, másrészt a versenytársakhoz viszonyított, könnyen és előnyös módon való megkülönböztethetőség miatt fontos döntéshozó tényező. A folyóvizek megnyugtató látványa, hangja és illata, valamint a víz genetikailag kódolt életérzése *vonzóvá teszi a telepítési helye révén ilyen élményelemeket kínáló szállodát* (KÁTAY Á. 2010).

Két Tisza-parti szálloda és egy, a Dunán lehorgonyzott szállodahajó munkatársával folytatott mélyinterjú kérdéseire kapott válaszok alapján leszögezhetjük, hogy az épített száll-

lodáknak sem az árvízzel összefüggésbe hozható üzemeltetési hátrányai, sem előnyei *nem számottevőek*. A *katasztrófaturizmus*nak a hazai árvizek látványán borzongani vágyó szegmense (MICHALKÓ G. 2002) az interjúalanyok szerint azonosítható és kimutatható módon *nem jelenik meg a szállodákban*. Az árvíz-előrejelzési rendszer megbízható információkat szolgáltat és lehetővé teszi a felkészülést, ami a parti szállodáknál főként a megrendeléssel rendelkezők megnyugtatását, úszó szállodánál pedig a szálloda fizikai megközelítésére való előkészületeket (pallók) és – kiürítési helyzet esetén – a megrendelés-állománynak megfelelő, azonos mennyiségű és hasonló minőségű szálláshely foglalásáról való gondoskodást jelenti.

A panziók esetében hasonló a helyzet, azzal az eltéréssel, hogy a vendégkör motivációja csak kisebb mértékben függ össze a hivatással, jellemzően a szabadidő eltöltése az utazások indítéka. Emiatt a panziók telepítési helye legtöbbször *a vonzó természeti környezethez* – ideértve az urbánus környezet csendesebb, nyugodtabb területeit is – *kötődik* (KÁTAY Á. 2000). Az ilyen adottság – a víz-közelséggel kiegészítve – *jelentős vonzerő az üdülni vágyó turistának*, ami folyamatos működés mellett *több előnyt kínál* az üzemeltetőnek, mint az esetlegesen bekövetkező árvíz miatt szintén esetlegesen, de éves szinten viszonylag rövid időre szükségessé váló üzemzűnet okozta hátrány.

Az egyébe típusba sorolt szálláshelyek közül *a kempingek viszonylag gyorsan reagálnak az árvízveszélyre* és annak az üzletvitelre gyakorolt hatásaira, ami a többi szállástípus esetében a kínálat tárgyiasult elemeire (épületek) tekintettel csak nagyobb veszteséggel valósítható meg, így nem is jellemző.

Összességében elmondhatjuk azonban, hogy a szálláshely-üzemeltetők megalapozott döntéseket hozva választják meg a kereskedelmi szálláshelyek telepítési helyét mind a régióban, mind a településeken belül, aminek eredményeképpen Magyarország kereskedelmi szálláshellyel rendelkező árvízveszélyes településeinek száma 2008-ról 2011-re 16-tal nőtt. Ezek az árvízveszélyes településeken a szállásférőhelyek kínálata azonos időszakban a szálloda típusú létesítményekben 4081 férőhellyel, az egyéb szállásnyújtó létesítményekben 4618 férőhellyel bővült.

Vonzerő és veszélyforrás – a folyóvíz kettős szerepe a belföldi turisták utazási döntésében

A belföldi egynapos utazások leggyakoribb motivációs tényezői között ugyan csak negyedikként jelenik meg a vízparti üdülés (7,2%), a többnapos főutazásoknál – 21,4%-os részesedésével – viszont a második legtöbbször említett okként fordul elő (A magyar lakosság utazási szokásai, 2008). Noha a Magyar Turizmus Zrt. megbízásából a M.Á.S.T. Piac- és Közvéleménykutató Társaság által két évente készített, a magyar lakosságra nézve reprezentatív felmérésekben nem különítik el a folyó- és tópartokat, valamint a Balaton szerepe magasán kiemelkedik minden más hazai vízpart közül, nem hanyagolhatjuk el a folyópartokon eltöltött szabadidő rekreációs és turisztikai szerepét sem. Felmérésünkben a vízfolyások vonzerejének és az árvízveszély belföldi turisták utazási döntésére gyakorolt hatásának feltárására fókuszálunk.

Módszertan

Ahhoz, hogy az árvízveszély turisztikai hatásával kapcsolatban a keresleti oldalról is képet kapjunk, 2011 őszén kérdőíves felmérést végeztünk a Kodolányi János Főiskolán. Hallgatók segítségével 681 darab értékelhető kérdőív került kitöltésre, amelyben 17 kér-

dést tettünk fel. A minta 287 férfi és 394 nő válaszadóból állt. A kutatómunkában közreműködő hallgatók körében az adatgyűjtés során megnyilvánuló korpreferenciák miatt a válaszadók több mint egyharmada (39%) képviselte a 18-24 éves korosztályt. A 25-34 év közöttiek aránya 18,9%, a 35-44 éveseké 14,5%, a 45-59 év közöttieké pedig 20,7% volt, míg a hatvan év felettiiek részesedése 6,9%-ot tett ki. Ugyancsak túlréprezentáltak a mintában a budapesti, illetve Pest megyében élő válaszadók (50,1%), ami szintén a mintavétel sajátosságainak, a főiskolai hallgatók mint kérdezőbiztosok állandó lakhelyének, rokonai és ismeretségi kapcsolatainak köszönhető.

A válaszadók majdnem fele középfokú végzettségű, több mint negyedük főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezik, tíz százalékuk szakmai végzettséggel bír, míg az alacsony végzettségűek aránya nem volt több mint 3%. Ezek a megoszlások nem felelnek meg a magyar lakosság tényleges kor-, nem- és legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlásának, így a mintavétel nem tekinthető reprezentatívnak. Ez azt jelenti, hogy a felmérésből nyert megállapítások csak korlátozottan általánosíthatók. A megkérdezettek száma azonban viszonylag magas volt, így a kapott eredmények jó betekintést nyújtanak a magyar lakosságra, azon belül a belföldi utazók árvizekkel kapcsolatos attitűdjeibe.

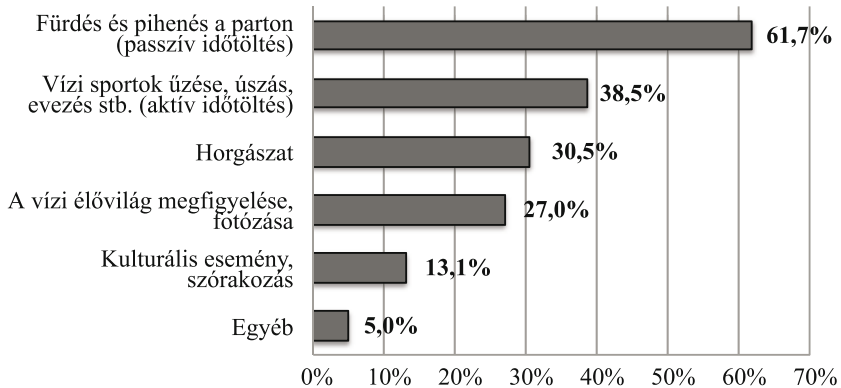
Fontosabb eredmények

A válaszadók túlnyomó többsége (97,2%) részt vesz a hazai turizmusban, vagyis legalább néhány évente utazik belföldön szabadidő eltöltési céllal. A felmérésben résztvevő hazai turisták 48%-a évente többször, 30,2%-a évente egyszer, 19%-a ennél ritkábban, de legalább 2-3 évenként útnak indul Magyarországon. Az utazások gyakorisága a kor növekedésével csökken, a 18-24 évesek közel 60%-a nyilatkozott úgy, hogy évente többször utazik, a 60 év felettiiek körében már csak egyharmad volt az évente többször utazók aránya. A legmagasabb iskolai végzettségek szerint vizsgálva jellemző, hogy a képzettség növekedésével párhuzamosan emelkedik a gyakrabban utazók aránya: amíg az általános iskolát, szakmunkásképzőt végzetek kevesebb, mint fele, addig a felsőfokú végzettségűek közel 55%-a utazik többször évente.

A kérdőív első kérdéscsoportjában a belföldi vízparti nyaralások helyszíneire, motivációira, illetve az utazás elmaradásának okaira kérdeztünk. A válaszadók 58,2%-a az elmúlt tíz évben részt vett folyóparti nyaraláson. A legtöbben, érthető módon, a Tiszát (64,2%) és a Dunát (61,5%) jelölték meg, ezeket követték a Körösök (13,4%), a Bodrog (9,6%), a Sió (9,1%), a Rába (8,6%), a Maros (5,5%) és a Dráva (5,5%). Sok válaszadó több folyópartot is megjelölt. Korcsoportok szerint vizsgálva itt is megfigyelhető, hogy az életkor növekedésével fokozatosan csökken a folyóparti nyaralásokon részt vevők aránya, amíg a 18-24 évesek közel 70%-a vett már részt folyóparti nyaraláson, addig a 45 év felettiiek kevesebb mint 45%-ára jellemző ugyanaz. Az iskolai végzettség tekintetében számottevő, illetve szignifikáns eltérések nem mutatkoztak, bár a főiskolát, egyetemet végzetek több mint 60%-a nyaralt már folyóparton, ez csak 5-10%-kal magasabb, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében mért arány.

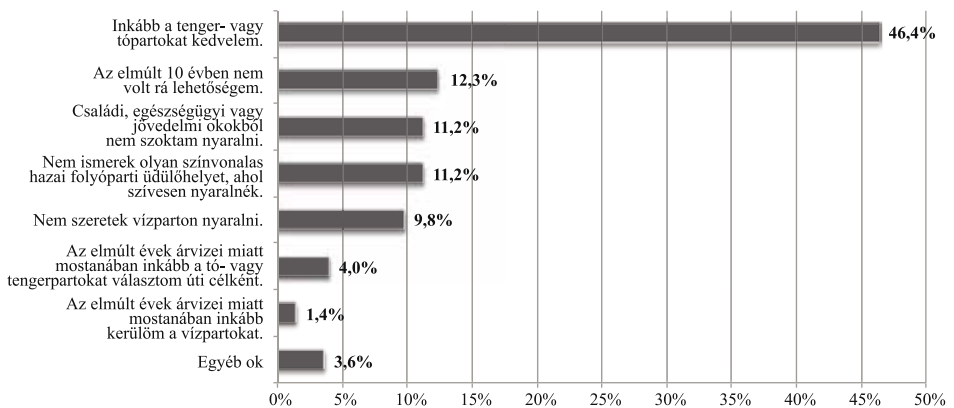
Jóllehet a folyóvizet gyakran elsősorban az aktív időtöltés, sportolás helyszínéiként említik (DÁVID L. et al. 2007), felmérésünkben lényegesen nagyobb hangsúllyal (a válaszadók több mint 60%-a körében) jelentek meg a *passzív tevékenységek* (fürdés, pihenés), amit a vízi sportok űzése követett, de kedvelt és gyakori motivációnak bizonyult a horgászat, a vízi élővilág megfigyelése, fotózása is (2. ábra). Ez megközelítőleg egybevág a fentebb említett M.Á.S.T. 2007. évi 'A magyar lakosság vízi, vízparti, valamint gyógy- és wellness turizmusával' kapcsolatban készült 1000 fős, reprezentatív felmérésének ered-

ményeivel, amelyben a hazai vízpartok mentén a strandolás-fürdőzés, a horgászat és a madármegfigyelés emelkedtek ki, míg a vízi sportok (evezős túrák, vitorlázás, egyéb) kisebb hangsúlyt kaptak (HALASSY E. 2007). Meg kell azonban jegyezni, hogy abban a felmérésben a vízfolyások és tavak partjait nem különítették el. Kutatási eredményeink tovább finomítják a képet, miszerint a folyóparti turizmusból az aktív időtöltés szerepe nagyobb, mint a tópartokon.

2. ábra A folyóparti nyaraláson részt vettek fő motivációi (több válasz megjelölhető volt)
 Figure 2 The main motivations of riverside holiday-makers (multiple answers)

Akik nem vettek részt folyóparti nyaraláson az elmúlt 10 év során, azok jellemzően jobban kedvelik a tenger- vagy tópartokat (46,4%). A folyóparti nyaralásból kimaradó válaszadók további 23,5%-ának vagy nem volt ilyen lehetősége vagy valamilyen családi, egészségügyi, illetve anyagi oknál fogva eleve nem tudott nyaralni az utóbbi időben. 11,2% nem ismer olyan színvonalas folyóparti nyaralóhelyet, ahova szívesen utazna, 9,8% pedig egyáltalán nem szereti a vízpartokat. Akiket a folyóparti szabadidő eltöltésétől az árvizek tántorítottak el, csupán 5,4%-ot, tehát a válaszadók csekély részét tették ki. Vagyis *a mintában szereplő belföldi vendégek nem az árvízi veszély miatt választottak más úti célokat* (3. ábra).

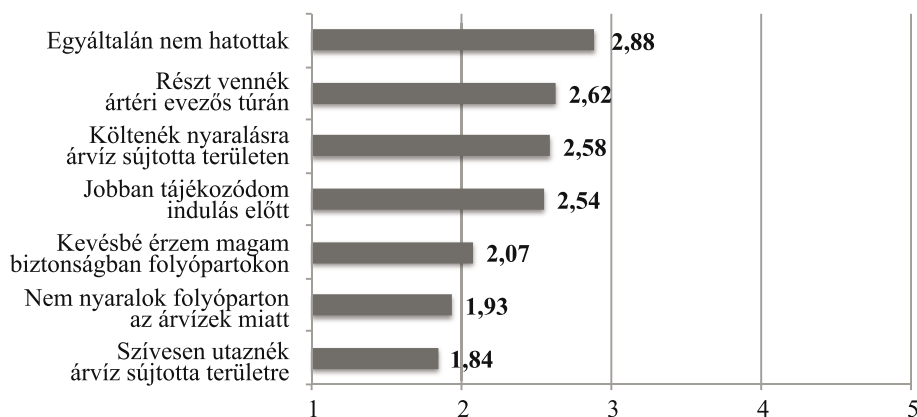
3. ábra Akik nem vettek részt folyóparti nyaraláson az elmúlt 10 év során, a fenti okoknál fogva nem utaztak vízfolyásokhoz szabadidős céllal

Figure 3 The main reasons of not making a riverside holiday in the last 10 years

A természeti katasztrófáknak az utazási döntésben való, a vártnál kisebb szerepét hangsúlyozták abban a korábbi tanulmányban is, amelyben a megkérdezettek közel fele csak akkor választana másik desztinációt, ha utazása idejére jeleznének előre valamilyen valós veszélyt. Mi több, akik átéltek valaha természeti katasztrófát, azok is valószínűleg csak az időpontot módosítanának, nem a meglátogatni kívánt céltérületen (RÁTZ T.–SZALAI K. 2007). A felmérésünkben kapott válaszok szintén ezt támasztják alá, miszerint az összes résztvevőnek csupán a 6,6%-a változtatná meg mindenképpen tervezett hazai úti célját, ha ott az elmúlt 10 évben előfordult árvíz. További 14,3% is változtatna, de csak akkor, ha az elmúlt évben történt a katasztrófa vagy még láthatók annak nyomai. 44,8% azt nyilatkozta, hogy csakis akkor döntene másik helyszín mellett, ha az utazás idejére lenne várható a folyóvízi áradás, 27,5%-nak pedig egyáltalán nem befolyásolná a döntését. Hasonló példaként lehetne említeni a 2006. évi augusztus 20-ai, tragikus kimenetelű budapesti tűzijátékot, amely nem tántorította el a látogatókat sem a következő évek tűzijátékaitól, sem más szabadtéri eseményektől (RÁTZ T.–SZALAI K. 2007).

A felmérés résztvevőit arról is megkérdeztük, hogy véleményük szerint segítheti-e a turizmus az árvíz sújtotta települések talpra állását, amire 188 esetben kaptunk pozitív és értékelhető szöveges választ. Legtöbbször a *helyreállításokra fordítható nagyobb bevételt* említették, *az adományok, segélyek szerepét* emelték ki (27,6%). A további válaszok lényegesen kisebb arányban fordultak elő, viszont megfontolandó vélemények kaptak hangot: „katasztrófaturisták jönnek”; „rekonstrukciós lehetőség – a turisztikailag frekvenciált területeket gyorsabban rekonstruálják”; „az árvízvédelmet kell kiépíteni, hogy legyen turizmus”; „fizikai segítséget nyújthatnak, akik turistaként érkeznek”; „megismerésben segít az árvíz – promóciós lehetőség”; „új munkahelyek jönnek létre”.

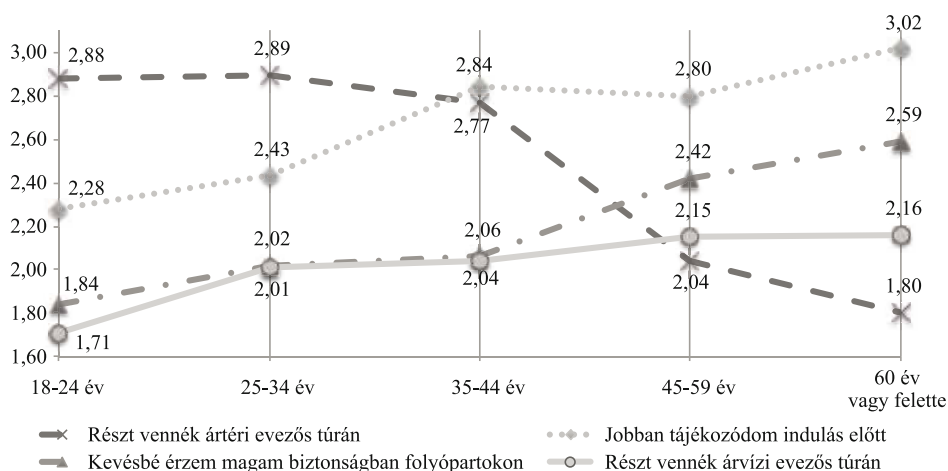
Az elmúlt évek hazai árvizeinek az utazási és szabadidő-eltöltési szokásokra gyakorolt hatását ötfokozatú Likert-skála segítségével vizsgáltuk, ahol az 1-es skálatétel az állítással való teljes egyet nem értést, az 5-ös érték pedig a teljes mértékű egyetértést fejezte ki (4. ábra). Eszerint a megkérdezettek körében a legmagasabb egyetértés „az árvizek egyáltalán nem hatottak az utazási szokásaimra” válaszlehetőség esetében alakult ki, 2,88-as átlagértékkel. Ez azt jelzi, hogy a válaszadókat *az árvizek csak mérsékelten, illetve inkább nem befolyásolják* az utazási és szabadidő-eltöltési döntéseik meghozatalában. Az „utaznék árvíz sújtotta területre” állítás megítélése világosan mutatja, hogy az árvizek nem képviselnek vonzerőt, a válaszadói megítélések átlaga mindössze 1,84-re adódott,

4. ábra Mennyiben hatottak az elmúlt évek hazai árvizei az utazási, szabadidő-eltöltési szokásokra?
 Figure 4 To what extent were travel and leisure habits affected by the floods of the past few years?

ami a „kismértékben” kategóriának felel meg az ötfokozatú skálán. Az sem igaz, hogy a válaszadók nem nyaralnának folyópartokon az árvizek miatt, összességében ezzel az állítással is csak kismértékben értettek egyet (1,93-as átlagérték), és az sem igaz, hogy a válaszadók nem érzik biztonságban magukat a folyópartokon az árvizek következtében (2,07-es érték, szintén csak kismértékű egyetértés az állítással). Az eredmények világosan mutatják, hogy a válaszadók utazási és szabadidő-eltöltési döntéseire *nem, illetve csak kis mértékben hatnak az árvizek.*

Az állításokat tovább elemezve a válaszadók életkori csoportjai szerint kiderül, hogy az idősebbek tűnnek óvatosabbnak az árvizekkel kapcsolatban, illetve az árvizek inkább az idősebbek utazási és szabadidő-eltöltési szokásaira gyakorolnak hatást (5. ábra). Az idősebb válaszadókra jellemzőbb az, hogy az árvizek hatására „jobban tájékozódna indulás előtt”: amíg a 18–24 éves korcsoport esetében az attitűdskálán mért átlag 2,28-ra adódott (kismértékben), a 60 év felettek körében 3,2 volt az állításra adott válaszok átlagértéke (közepes mértékben). Az életkor növekedésével jellemzőbb az is, hogy egyetértettek azzal az állítással, miszerint „az árvizek miatt nem nyaralnak folyóparton”, bár az egyetértés átlaga csak nagyon mérsékelten vált magasabbá: a 18–24 évesek körében 1,7-es, a 60 év felettek körében 2,16-os átlagérték alakult ki az attitűdskálán. Hasonló eltérés mutatkozik a „kevésbé érzem biztonságban magam a folyópartokon” állítás megítélése esetén: a 18–24 évesek körében 1,83-os, a 60 év felettek körében 2,59-os átlag alakult ki az attitűdskálán. A kor növekedésével csökkent a hajlandóság az árvíz sújtotta területekre történő utazásokra: a 18–44 év közötti korcsoportok 1,88–2,06-os, míg a 45 év feletti korcsoportok körében az 1,6 alatti átlagértékek voltak jellemzőek. Ártéri evezőstúrán is alacsonyabb hajlandósággal vennének részt az idősebbek: a 45 év alatti korcsoportok körében 2,76 feletti, míg a 45 év feletti korcsoportok esetében 2,03, illetve ez alatti az egyetértés (hajlandóság) átlaga. Ezek a preferenciaértékek azt jelzik, hogy korcsoportok szerint vizsgálva az árvizek szabadidő-eltöltési szokásokra gyakorolt hatását, nincsenek markáns eltérések, de az árvizek az idősebbeket teszik (enyhén) óvatosabbá. A korcsoportok között kimutatott eltérések szignifikánsak, azaz 95%-os szignifikanciaszinten nemcsak a megkérdezettek körében, hanem a teljes sokaságra is jellemzőek. Az egyes skálátételek variancia-analízissel történt

5. ábra Korcsoportok szerinti különbségek árvizek szabadidő-eltöltési szokásokra gyakorolt hatásainak megítélésben (öt-fokozatú skála: 1 = egyáltalán nem hatottak, 5 = teljes mértékben befolyásolták az árvizek a szabadidő eltöltési szokásokat)

Figure 5 Differences in the judgement of the effects of floods on leisure habits by age groups

(5-grade scale: 1 = no influence; 2 = fundamental control of floods on habits of spending leisure time)

vizsgálata során az F-próbastatisztika értékei 2,866 ('egyáltalán nem hatottak') és 12,77 ('részt vennék árvízi evezőstúrán') között változtak. A vizsgálat során az $szf_k=4$ és az $szf_b=661$ voltak, ennek megfelelően az F kritikus értéke 95%-os valószínűségi szinten 2,38. Az F kritikus értékénél mindegyik állítás F-próbastatisztikája magasabb volt, azaz a korcsoportok körében tapasztalt eltérések 95%-os valószínűségi szinten szignifikánsak. Fontos megjegyezni, hogy a mintavételi eljárás nem biztosította a teljes reprezentativitást, így az eredmények elsődlegesen a megkérdezettek körében relevánsak, megállapításaink a teljes populációra csak korlátozottan általánosíthatók.

Összefoglalás

Vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy a hazai kereskedelmi szálláshelyek telephelyének megválasztásában a folyópartok vonzó tényezőként szerepelnek és az árvízi veszélyeztetettség sem előnyt, sem jelentékeny hátrányt nem okoz számukra. Mindamelllett kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy bár az árvizek jelentős környezeti hatással járnak, lényegében nem hatnak az utazók preferenciáira, utazási szokásaira. Maguk a folyóvízi áradások és az elöntött területek nem képviselnek turisztikai vonzerőt, illetve nem jelennek meg önálló utazási motivációként és célpontként sem. Az árvizek általában nem befolyásolják lényegesen az utazók attitűdjeit, kevésbé hatnak az utazási és szabadidő eltöltési szokásokra. Azt azonban jelzik az eredmények, hogy az idősebb korosztály valamivel jobban figyel az utazási döntések meghozatalakor arra, hogy árvízzel veszélyeztetett helyre ne utazzon. Tágabban értelmezve a természeti katasztrófáknak ez, a Magyarországra is jellemző válfaja a turizmusra nem gyakorol számottevő hatást. Kutatásunk alapján nem tűnik valószínűnek, hogy az árvízi turizmus a folyami turizmus egy esetleges önálló ágaként megjelenhet hazánkban. Tekintettel azonban arra, hogy a vizsgált területeket látogatók a motivációik alapján gyakorolt tevékenységükkel nem jelennek zavaró tényezőként a helybéliekre, a turizmusban való részvételükkel viszont keresletet támasztanak, megállapíthatjuk, hogy a folyóparti turizmus alanyainak feltárt attitűdje és szabadidő-eltöltési szokásai hozzájárulnak az árvízkárok helyreállításához nélkülözhetetlen lokális források megteremtéséhez, a munkahelyek fenntartásához és ezek révén a régió fogadóképességének újratermeléséhez.

KÁTAY ÁKOS

KJF Turizmus Tanszék, Székesfehérvár
akatay@mail.kodolanyi.hu

SZALAI KATALIN

KJF Turizmus Tanszék, Székesfehérvár
szalaikaty@uranos.kodolanyi.hu

HINEK MÁTYÁS

KJF Turizmus Tanszék, Székesfehérvár
hinek@mail.kodolanyi.hu

IRODALOM

A katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény. – <http://jogszabalykereso.mhk.hu>
A magyar lakosság utazási szokásai, 2008. – Turizmus Bulletin 13 2. pp. 3–22.

- A Regionális Idegenforgalmi Bizottságok, valamint a Regionális Idegenforgalmi Bizottságok munkaszervezeteinek feladatairól szóló 28/1998. (V.13.) IKIM rendelet melléklete és függeléke: az idegenforgalmi régiók és illetékességi területük meghatározása. – <http://jogszabalykereso.mhk.hu>
- ABONYINÉ PALOTÁS J. 2011: Közlekedési infrastruktúra. – In: VERES L. (szerk.): Turizmus és közlekedés. – http://www.eturizmus.pt.e.hu/szakmai_anyagok
- ALFÖLDI L. 2011: Felszíni és felszín alatti vizek. – In: KOCSIS K.–SCHWEITZER F. (szerk.): Magyarország térképekben. MTA FKI, Budapest. pp. 52–58.
- BÁLINT G.–CZIGÁNY SZ.–PIRKHOFFER E.–SZÉL S.–SZILÁGYI J. 2009: Kisvízfolyások árvízi veszélytérképezése. – A Magyar Hidrológiai Társaság 27. Országos Vándorgyűlése. Baja.
- BÁNHIDI M. (szerk.) 2003: A vízi és vizek menti turizmus alapjai. – BGF KVIIFK, Budapest 29 p.
- BRYANT, E. 2005: Natural hazards. – Cambridge University Press. 328 p.
- BUIDOSÓ Z. 2002: A vízitúrák típusai Magyarországon. – In: DAVID L. (szerk.): Aktív turizmus. Debreceni Egyetem Lifelong Learning Központ, Debrecen. pp. 84–95.
- CZIGÁNY SZ.–PIRKHOFFER E.–BALASSA B.–BUGYA T.–BÖTKÓS T.–GYENIZSE P.–NAGYVÁRADI L.–LÓCZY D.–GERESDI I. 2010: Villámárvíz mint természeti veszélyforrása Dél-Dunántúlon. – Földrajzi Közlemények 134. 3. pp. 281–298.
- CSPÓ J.–DARABOS F. 2012: Vízi közlekedés. – In: VERES L. (szerk.): Turizmus és közlekedés. http://www.eturizmus.pt.e.hu/szakmai_anyagok
- DAVID L. (szerk.) 2002: Aktív turizmus. – Debreceni Egyetem Lifelong Learning Központ, Debrecen. 137 p.
- DAVID L.–JANCSIK A.–RÁTZ T. 2007: Turisztikai erőforrások. A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása. – Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., Budapest. 133 p.
- DONKA A. 2012: A vízi túrázás gazdasági hatásai a folyó menti településeken. – In: Kitekintés – Perspective XVI. évf. 18.sz. SZIE GAEK, Békéscsaba. pp. 253–258.
- DORMÁNY G. 2001: A természeti veszélyek és kockázatok értelmezési lehetőségei. – Geográfus Doktoranduszok IV. Országos konferenciája, Szeged. CD tanulmány, 8 p.
- DÖVÉNYI Z. 2005: Az árvizek település- és településhálózat formáló hatása a Felső-Tisza-vidéken. – Földrajzi Értesítő 54. 1–2. pp. 85–109.
- EM-DAT (Emergency Events Database): The OFDA/CRED International Database. – Université Catholique de Louvain–Brussels. www.emdat.net
- FARAGÓ T.–LÁNG I.–CSETE L. (szerk.) 2010: Climate change and Hungary: mitigating the hazard and preparing for the impacts (The „Vahava” report). Budapest.
- GYURICZA L. 2001: Az ökoturizmus lehetőségei Gemencen. – In: KOVÁCS J.–LÓCZY D. (szerk.): A vizek és az ember. Pécs. pp. 127–143.
- HALASSY E. 2007: A magyar lakosság és a vízi, a vízparti, valamint a gyógy- és wellness-turizmus kapcsolata. – Turizmus Bulletin 11. 4. pp. 2–12.
- KASPAR, C. 1992: Turisztikai alapismeretek. – KIT, Budapest. 158 p.
- KÁTAY Á. 2000: Szállodaismeret. – In: BERTA Á.–VIZI L. T. (szerk.): Idegenforgalmi Alapismeretek. Open Book, Székesfehérvár. pp. 69–113.
- KÁTAY Á. 2010: A termálvizek hasznosítási lehetőségei a szállodáiparban. – In: BOKOR L.–MARTON G.–SZELESI T.–TÓTH J. (szerk.): Földrajzi Tanulmányok a pécsi doktoriskolából VII. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. pp. 135–146.
- KÁTAY Á. 2012: Szálláshelyek Magyarországon. – In: AUBERT A. (szerk.): Magyarország idegenforgalma. Cartographia Tankönyvkiadó Kft., Budapest, pp. 56–58.
- KSH, http://www.ksh.hu/turizmus_vendeglatas
- MICHALKÓ G. 2002: Árvíz és turizmus. A szatmár-beregi térség komplex turisztikai vizsgálata a Tisza 2001. évi áradása tükrében. – Földrajzi Értesítő 51. 3–4. pp. 365–383.
- MICHALKÓ G. 2007: A turizmuselmélet alapjai. KJF, Székesfehérvár. 224 p.
- Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság: www.katasztrofavedelem.hu
- PRIDEAUX, B.–COOPER, M. (szerk.) 2009: River tourism. – CABI. 288 p.
- RÁTZ T.–SZALAI K. 2007: “The sky fell down”: perceptions and implications of extreme weather events for Hungarian tourism. – In: MATZARAKIS, A.–DE FREITAS, C. R.–SCOTT, D. (szerk.): Developments in tourism climatology. Commission Climate, Tourism and Recreation, International Society of Biometeorology. Freiburg. pp. 101–108.
- SZABÓ J.–LÓKI J.–TÓTH CS.–SZABÓ G. 2007: Természeti veszélyek Magyarországon – Földrajzi Értesítő 56. 1–2. pp. 15–37.
- SZABÓ J. 1992: A víz földrajza. – In: BORSY Z. (szerk.): Általános természetföldrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 124–250.
- SZABÓ J. 2001: A természeti veszélyek és katasztrófák földrajzi vonatkozásai. – In: DORMÁNY G.–KOVÁCS F.–PÉTI M.–RAKONCZAI J. (szerk.): A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. A Magyar Földrajzi Konferencia CD kiadványa, Szeged. 12 p.

- SZABÓ J. 2003: Természeti érték kontra természeti veszély. – In: CSORBA P. (szerk.): Környezetvédelmi mozaikok. Debreceni Egyetem Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék, Cavis-Copy Kft. Debrecen. pp. 363–371.
- SZALAI K.–RÁTZ T. 2007: Tourist perceptions of uncertainty and risk associated with extreme weather events. – In: HAMMAM, A. (szerk.): Proceedings of the 3rd International Conference on “Tourism Future Trends”. October 6 University, Giza. pp. 220–230.
- TÓTH G.–DÁVID L.–BUJDOSÓ Z. 2010: A hazai folyók által érintett települések társadalmi-gazdasági vizsgálata. – Földrajzi Közlemények 134. 2. pp. 189–202.
- URVÁRI K. 2009: A Tisza-völgy vízi turizmusának fejlesztési lehetőségei. – Modern geográfia 4. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 15 p.
- ÚMVP Irányító Hatóságának 16/2010. (IV.8.) közleménye. – <http://www.vm.gov.hu/main.php?folderID=2103&articleID=15710&ctag=articlelist&iid=1>
- Vízügyi Főigazgatóság. – www.vizugy.hu
- WTO 1998: Handbook on natural disaster reduction in tourist areas. – Madrid. 126 p.

A KEMPINGTURIZMUS VIRÁGKORA – ADALÉKOK A KESZTHELYI KEMPINGTURIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ

TÖRZSÖK ANDRÁS – GALAMBOS ISTVÁN

THE GOLDEN AGE OF CAMPING TOURISM – CONTRIBUTIONS
TO THE HISTORY OF CAMPING TOURISM IN KESZTHELY

Abstract

While the period following World War II produced an “explosive growth” of tourism in Western Europe, the Socialist Block countries – Czechoslovakia, Poland, and Bulgaria – started to develop international tourism, neglected so far, only in the mid-fifties. The domestic decision-makers regarded the establishment of *the centrally managed camping tourism*, along with the paying guest service, as the cheapest and fastest way of development of the domestic and international tourism with the least amount of investment. The implementation of different investments and the expansion of services became necessary. The boom of international tourism, especially the significant increase in the number of visitors coming from the so-called capitalist countries, presented new challenges to the Hungarian state security bodies as well.

Keszthely was a popular bathing resort already at the end of the 19th century. It offered not only the tourist services also found elsewhere, or the possibilities of the beautiful, varied landscape but also a rich cultural heritage with plenty of attractions for visitors. Therefore, it is not surprising that campsites were established also in Keszthely during the creation of the camp network around Lake Balaton.

Keywords: international tourism, camping tourism, touristic developments, campsites in Keszthely

Bevezetés

Miközben Európa nyugati felén a második világháború utáni időszak a turizmus „robbanásszerű fejlődését” hozta, a szocialista országok jó tíz évig szinte „semmilyen idegenforgalmat nem bonyolítottak még egymás között sem, nemhogy a kapitalista államokkal” (MARKOS B. – KOLACSEK A. 1961). A magyar politikai vezetés részint gazdasági előnyöket, részint – különösen az 1956-os forradalom után – kiváló, Nyugat-Európa felé irányuló propagandalehetőséget is látott a turizmusban. Az életszínvonal, a fogyasztás folyamatos növekedésével a kádári hatalom saját politikai stabilitását kívánta biztosítani (REHÁK G. 2011).

A hazai döntéshozók a belföldi és a nemzetközi turizmus fejlesztésének a legkevesebb beruházást igénylő, ezáltal a legolcsóbb és leggyorsabb módját – a fizetővendég-szolgálat mellett – a *központilag irányított kempingturizmus* megteremtésében látták (ZÁHONYI F. 1964). A határok részleges megnyitása – a szocialista tömb országaiból, sőt valamelyest a nyugatról érkező turisták előtt – a szálláshely-kapacitás rohamos bővítését tette szükségessé. A nemzetközi turizmus fellendülése új kihívások elé állította a magyar állam-biztonsági szerveket is, amelyek egyaránt tartottak a nyugatról érkező kémektől és saját állampolgáraiktól. „A kiszélesedett nemzetközi érintkezési felületek sok vonatkozásban kihasználható lehetőséget adnak az aknamunka szervezői és végrehajtói számára. A bővülő gazdasági, kulturális kapcsolatokat, a növekvő idegenforgalmat, mint behatolási lehetőségeket veszik számításba ellenfeleink” (Előadás a bűnügyi, közrendvédelmi... 1977: 2). Minthogy keletnémet állampolgárok is egyre nagyobb számban érkeztek Magyarországra, elsősorban a Balaton mellé, a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) Állambiztonsági

Minisztériuma (MfS) – a „Stasi” – a magyar állambiztonsági szervekkel együttműködve itt is ellenőrizni igyekezett saját polgárait, különös tekintettel a tiltott határátlépés előkészületére, ezért 1964-től folyamatosan Magyarországon tartózkodott az MfS egy operatív csoportja (SLACHTA K. 2010a).

A 19. század második felétől a Balaton fővárosának tartott Keszthely és a szellemi nagyjaink által divatosá tett Balatonfüred, valamint a gyógyvize miatt már ekkor népszerű Hévíz hamarosan üdülőhelyiségekké is váltak (GERTIG B.–LEHMANN A. 1985). Az olcsó és gyors közlekedést biztosító vasútvonalak kiépítésével a déli parton 1861-től, az északon 1909-től – a vendégforgalom számára jóformán ismeretlen, apróbb településeken is – beindult és fellendült a turizmus. Ha egy település nem rendelkezik számottevő ipari vagy mezőgazdasági potenciállal, a gazdasági fellendülés egyik lehetséges módja kétségkívül a turizmus felvirágoztatása (GYURICZA L. 1998). A magát városnak tekintő Keszthely már a 19. század végén kedvelt fürdőhely volt, amely nem pusztán máshol is megtalálható turisztikai szolgáltatásokat vagy csodaszép, változatos tájat, hanem gazdag kulturális örökséget is nyújtani tudott látogatóinak. A keszthelyi magisztrátus, sőt a településen működő civil egyesületek mindent megtettek a „Balaton-kultusz” és a turizmus támogatására (TÖRZSÖK A.–GALAMBOS I. 2012).

A kutatás forrásai, módszerei és céljai

A kempingturizmusra vonatkozó első munkák – amelyek természetesen az első kísérleti kempingek létrehozása után jelentek meg (SZAUER R. 1959) – még leginkább az egyes kempingek bemutatásával foglalkoztak, ugyanakkor akadt közöttük olyan is, ami a kempingturizmus sajátosságait igyekezett megragadni és ismertetni (SZAUER R. 1964a). A hazai kempingturizmus egyik legfrissebb és talán legteljesebb feldolgozása (PETYKÓ Cs. 2010) nem csupán a vonatkozó szakirodalmat, a releváns jogszabályokat, a Központi Statisztikai Hivatal adatait, hanem a kempingekről hírt adó egykorú sajtótermékeket (Természetjárás, 1955–1960; Turista, 1960–1970), valamint az idegenforgalmi szaksajtót (pl. Idegenforgalom, 1962–1979; Idegenforgalmi Közlemények, 1970–1987; Turizmus Bulletin) is feldolgozta, megszabva a kutatások további irányait. A keszthelyi kempingek történetének vizsgálata során, az előbbieken kívül ugyanakkor érdekes és értékes forrásoknak bizonyultak a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém, illetve Zala megyei levéltárában, valamint – a kempingturizmusra általánosan vonatkozóan – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, továbbá a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratok is, amelyeket jól kiegészítettek a keszthelyi kempingek vezető munkatársaival 2011-ben készített interjúk. Az interjúalanyoknak feltett kérdések egy része általánosan a kempingturizmust célozta:

- milyen tényezők vezettek a kempingek kialakulásához,
- melyik időszakot tartják a kempingezés virágkorának,
- mi a véleményük a jelenlegi helyzetről és a fejlődés lehetőségeiről?

A kérdések másik része viszont konkrétan a keszthelyi kempingekre vonatkozott:

- hogyan jellemeznék a vendégeket a küldő ország, a fogyasztási szokások, az igénybe vett szolgáltatások alapján,
- milyen volt a keszthelyi kempingek felszereltsége?

Az így nyert információk igazolták a statisztikai adatok és levéltári források alapján levont következtetéseinket. Az alkalmazott módszerek közül nem mellőzhetjük a terepbejárást sem, ennek tapasztalatai is alátámasztották a térképek alapján tett megállapítá-

sainkat. A térképek vizsgálata főként az olyan települmorfológiai kérdésekre segített választ találni, hogy változott-e és ha igen, miként alakult Keszthely településszerkezete a kempingek létesítésének és virágzásának következtében, érzékelhető-e, hogy még inkább a Balaton felé mozdult el a település súlypontja elsősorban a szolgáltatások tekintetében.

A Keszthelyen működő három kemping közül eredetileg csak kettő volt az Idegenforgalmi Hivatal kezelésében, a harmadik, ún. „kisegítő kempinget” pedig a keszthelyi Városi Tanács üzemeltette, és csak 1980-ban került át a Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatalhoz.

Jelen tanulmányunkban megkíséreltük vázlatosan áttekinteni a kempingek létesítésének körülményeit, valamint az államvédelemnek és a politikai vezetésnek a turizmushoz, főként a kempingturizmushoz való hozzáállását, kitérve a kempingturizmus támogatása mellett szóló érvekre, különös tekintettel az 1964. évi szezorra.

A statisztikai adatok elemzése során több nehézséggel – az adatközlés változásai, az anyag viszonylagos feldolgozatlansága, ami csaknem lehetetlenné teszi a részletes, mélyreható elemzést (PETYKÓ Cs. 2010) – találhatja szembe magát a kutató. A Veszprém megyei statisztikai évkönyvek csak az 1965. évi adatoknál tüntetik először fel a kempingeket I., illetve II. osztályú sátor tábor néven, ám a vendégek és a vendégéjszakák számát 1000 főre adják csak meg, bár településenkénti bontásban. Ugyanakkor a II. osztályú sátor tábor adatait összevontan közlik az iskolák és az ún. „átvonuló szállások” adataival, holott már a kortárs szakirodalom is leszögezte, hogy „az ún. »közületi táborok« a kempingezés fogalmán kívül esnek” (SZAUER R. 1964a). Mindezek mellett az osztályba sorolás feltételei, sőt a statisztikai kategóriák is változtak az évek során, így az adatok nehezen összevethetők. A keszthelyi kempingek vendégforgalmára vonatkozó adatok – részben a Központi Statisztikai Hivatal adatainak, részben a Balatontourist anyagának feldolgozatlansága miatt – 1975-ig hiányosak. A levéltári források beemelését már a statisztikai évkönyvek hiányosságai is indokolják. Ugyanakkor a Zala megyei Tanács Kereskedelmi Osztályának, továbbá Keszthely Város Tanácsának, de mindenekelőtt – 1978 végéig a Veszprém Megyei, majd 1979-től a Zala Megyei – Idegenforgalmi Hivatalnak az iratai rengeteg egyéb érdekes információt tartalmaznak a keszthelyi kempingturizmusra vonatkozóan, így ezek feldolgozása vált a kutatás egyik legfontosabb feladatává. A keszthelyi kempingturizmus – a lehetőségek, az elérhető szolgáltatások – jellemzésén kívül különösen érdekesnek találtuk a keszthelyi kempingek helyzetét a megyeváltás – 1979-től Keszthely Veszprém megyétől visszatért Zala megyéhez – során.

Eredmények

„Ráfizetünk az idegenforgalomra, vagy keresünk rajta?”

KALLÓS I. már 1934-ben az idegenforgalom központi szervezését javasolta, „akár a megfelelően átszervezhető idegenforgalmi hivatalban, akár máshol, fődolog, hogy egy helyre koncentrált munkával és egyszeri költséggel végezzék, akkor *olyan munkakeret jöhet létre, amely a legközelebbi tíz évben minden idegenforgalmi és fürdőügyi kérdésben döntő és végrehajtó erővel intézkedhet*” (KALLÓS I. 1934). A két világháború között a szakemberek az aktív turizmus pozitív hatását a nemzetgazdaságra – legszembetűnőbben a fizetési mérlegre – pontosan ismerték, és már a háború alatt szorgalmazták a felkészülést a világegés utáni időszakra, mivel az „idegenforgalom is mindinkább szervezett tömegjelenségé válik, amely az államot és társadalmat egyaránt új feladatok elé állítja” (BUD J. 1943).

Tulajdonképpen ezeket az alapelveket és szempontokat követték a szakemberek, amikor hozzáfogtak a két világháború között még virágzó, ám az ötvenes évekre már erősen

visszaszorult turizmus, akkoriban gyakrabban használt nevén az idegenforgalom központi megszervezéséhez, aminek egyik legnagyobb eredménye kétségkívül a hazai kemping-turizmus beindítása és fellendülése volt. A háborút követően a magyar politikai vezetés a korábbi időszak turizmusának „burzsoá” megbélyegzéséig jutott el. Így ideológiai okokból a turizmust tagadó, felszámoló „idegenforgalmi politikát” folytatott. 1948-ban megszüntették az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatalt, amelynek feladatkörét az államosított IBUSZ vette át. Miközben sorra szűntek meg az idegenforgalmi hivatalok, a Balatoni Intéző Bizottságot is feloszlatták (REHÁK G. 2011). Ezen a téren csak az ötvenes évek derekán történt változás. 1954-ben a hazai IBUSZ és a Német Demokratikus Köztársaságban működő Deutsches Reisebüro (DER) – amely ekkor még a nyugatnémet turistákat is képviselte – turista-megállapodást kötött, aminek értelmében 2000 vendégnapra küldtek csoportokat Magyarországra, devizafizetés ellenében. Eleinte mindkét fél részéről érezhető volt némi óvatosság. Magyarország tesztelését a DER kizárólag nyugatnémet csoportokkal kezdte, a magyar Belügyminisztérium ugyanakkor számos magyar állampolgártól – rendszeresen azoktól, akik korábban „tiltott határátlépést” kíséreltek meg – disszidálásuktól tartva tagadta meg az NDK-ba történő kiutazást. Így a tervbe vett kölcsönösség nem valósulhatott meg (DUNAI A. 2009). A politikai vezetés még egy évtizeddel később sem tartotta különösebben kívánatosnak a magyar állampolgárok külföldre utazását. Kádár János az MSZMP Politikai Bizottsága előtt egyenesen úgy fogalmazott: „Nem normális dolog, hogy egy tízmillió lakosú országból évenként másfél millió külföldre utazzon. [...] Olyan intézkedésekre van szükség, melyek ténylegesen korlátozzák a kiutazást” (Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről... 1965; p. 50).

1955-ben a közlekedési és postaügyi miniszter felügyelete alatt tárcaközi bizottságként újjraalakult az Országos Idegenforgalmi Tanács, amely a turizmus fejlesztésének egyik kulcsszereplőjévé vált, a beutazók (azaz a határt átlépők) száma pedig az előző évit megkétszerezve év végéig elérte az 50 ezer főt (REHÁK G. 2009). 1958-ban az Országos Idegenforgalmi Tanács négy üdülővezetet, azaz idegenforgalmi körzetet jelölt ki az országban, amelyek közül a „D” szektor (SZAUER R. 1964a), azaz a Balaton-part volt talán a legfontosabb, ahol a Balatoni Intéző Bizottsággal egyeztetve 14 „kísérleti” kemping jött létre (SZAUER R. 1959). Ezek egyike a keszthelyi, akkor még II. osztályú kemping volt. A Balaton fővárosának tartott Keszthely esett a legtávolabb a fővárostól, talán ez az oka annak, hogy itt egy kisebb, 200 fős kempinget alakítottak ki. Ennek során a természetközelség, a szép táj épp olyan fontos szerepet játszott, mint az infrastruktúra vagy a vízpart adottságainak (fürdőzés, vitorlázás, horgászás) kiaknázása (SZAUER R. 1964a).

A kempingek a KSH 1965. évi megyei évkönyveiben tűnnek fel először, I. és II. osztályú sátozó táborok név alatt. A sátozó tábor elnevezés ezekben az évkönyvekben 1975-ben változott camping-re, majd az 1982-ben kempingre. Az osztályba sorolás feltételei többször változtak. A kempingekre vonatkozó jogszabályi változásokat PETYKÓ CSILLA már idézett kiváló munkája (PETYKÓ Cs. 2010) rendre végigköveti, amit talán csak olyan rendeleti szintű szabályokkal lehetne történetileg némileg bővíteni, mint az idegenforgalom területi irányításáról szóló minisztertanácsi határozat (2006/1979. sz. MT. /III. 16./), a Balatoni Regionális Tervről szóló minisztertanácsi határozat (1013/1979. sz. MT. /VI. 20./), vagy a Belkereskedelmi Minisztérium és az Országos Anyag- és Árhivatal együttes rendelete „a kereskedelmi szálláshelyek áráról, illetve díjáról” (19/1979. sz. Bkm. ÁH. /X. 17./), amelyek a kempingturizmust is érintették. Az I. osztályú kempingek „közművesítve vannak, az itt felállított sátrakon kívül saját sátrat is lehet felverni. E helyeken állandó gondnok tartózkodik. A II. osztályú campinghelyek ivó- és mosdóvízzel, wc-vel és hulladékgyűjtővel vannak ellátva” (SZAUER R. 1959). A kempingezés már a kísérleti évben igen népszerűvé vált, amit az bizonyít, hogy alig több mint egy hónap alatt a kempingek-

ben 13070 fő fordult meg és összesen 130215 vendégéjszakát töltött el. A várakozásokon felüli siker logikus következményeként 1960-ban újabb 10 tábor létesült és megjelent a balatoni kempingeket népszerűsítő könyv, a Balatoni camping is (SZAUER R. 1959; 1960).

1961 fontos esztendő volt a kempingturizmus kiépítésében: egyrészt új táborok létesültek a Mátrában, a Mecsekben, a Duna-kanyarban és a Velencei-tónál, másrészt a Budapesti Ipari Vásár keretében megrendezésre került az I. Magyar Camping Kiállítás. 1961. április 27-én a 15/1961. számú kormányrendelet – a világon negyedikként – rendeleti úton szabályozta a kempingturizmust, ugyanakkor megindult a kempingcikkeket gyártó hazai ipar kiépülése is. 1962-ben a balatonföldvári és a tihanyi kempinget, majd a következő évben újabb tíz kempinget nyitottak meg hivatalosan is a külföldiek előtt (SZAUER 1964a).

A nemzetközi turizmus erősítését célozta 1963-ban a turistaforgalom vámkönnyítéséről szóló nemzetközi egyezményhez történő csatlakozás, valamint az ugyanebben az évben megkötött csehszlovák-magyar, és az 1964-ben létrejött lengyel-magyar, illetve bolgár-magyar idegenforgalmi egyezmény. Utóbbiak a szocialista tömb vonatkozásában felszámolták az útlevélkényszert, egyszerűsítették a betétlapok kiadását, valamint a turisták deviza-elszámolását. A nyugati turistáknak pedig a külképviseleteken, illetve az autósoknak a határállomáson is azonnal kiadták a vízumot, továbbá vouchert, forintcsekket vezettek be. A várt eredmények nem is maradtak el. A beutazóforgalom, amely 1958-ban még csak mintegy 153 ezer főt tett ki, 1963-ban meghaladta az 585 ezret, 1964-ben pedig több mint 1 millió háromszázezerre – azaz egyetlen év alatt több mint kétszeresére – növekedett. „Amíg 1964-ben a külföldiek elhelyezésére 41 000 férőhellyel rendelkezünk (8000 szállodai, 15 000 fizetővendég-szolgálati és turista jellegű szállás, 18 000 camping férőhely), addig 1965-ben 27 000 férőhellyel rendelkezünk, a szállodai férőhelyek száma nem növekedett, de nőtt a fizetővendég szolgálat és a turista jellegű szállás 3000 férőhellyel, a kempingek befogadóképessége 43 000-rel!” (Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről... 1965; p. 87). Számottevően növekedtek a turisztikai bevételek is (1. táblázat).

1. táblázat – Table 1

A turisztikai bevételek és kiadások egyenlege, illetve 1965. évi terve millió forintra, 1963–1965. – A Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről... (1965: p. 87.) alapján készítette TÖRZSÖK A.–GALAMBOS I. (2012)
Balance of touristic incomes and expenditures, and plan for the year 1965, in million forints 1963–1965. – Made by TÖRZSÖK, A.–GALAMBOS, I. (2012) data based on Hungarian National Archives, Digital Archives, fond 288. 5/370. audit unit, p. 87

Év	Bevétel	Kiadás	Egyenleg
<i>Tőkés országok*</i>			
1963	58,3	46,5	11,8
1964	94,4	66,6	27,8
1965 (terv)	110,0	68,0	42,0
<i>Baráti országok** (Jugoszláviával együtt)</i>			
1963	49,2	112,8	-63,6
1964	124,9	207,7	-82,8
1965 (terv)	152,0	237,0	-85,0

* A nem szocialista országok (not socialist countries).

** A szocialista tömb országai (countries of the Socialist Block).

1 Helyesen: 43000-re. – A Szerzők megjegyzése.

Ezek után nem csoda, hogy „1964 folyamán az ajándéktárgyak és a különféle magyaros élelmiszerek a szezonban hiánycikket képeztek” (KOLACSEK A. 1965). „Most kb. úgy jelentkezik az idegenforgalmi körzetek lakossága előtt a turizmus, hogy jönnek a külföldiek és felvásárolják, ami a boltokban kapható” (Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről... 1965; p. 36.). 1964-ben Magyarországra a legtöbben Csehszlovákiából érkeztek (747 846 fő), a küldő országok között a második helyen a Szovjetunió (101 365), a harmadikon az NDK (75 264), a negyedikén Románia (75 264), az ötödiken Ausztria (72 219), a hatodikon Lengyelország (57 672), míg a hetedikén az NSZK (53 447) állt. A „tőkés” országokból ugyan ötödannyian érkeztek, mint a szocialista tömbből, de a vendégforgalom növekedése érzékelhető volt ebben a viszonylatban is.

Az idegenforgalom fejlesztésével kapcsolatos javaslatok támogatásánál kétségkívül az egyik legfontosabb szempont a devizabevétel növelése, azaz a „devizaszerzés”, ami ennek az ágazatnak „lehetősége és feladata” volt, ami „javítja a nemzetközi fizetési mérleget a szolgáltatások eladása révén”, ugyanakkor „a tömegesebb idegenforgalom mellett itthon devizáért” lehetett eladni az exporttermékeket (KÖVÁRI L. 1964).

A turizmus, ezen belül a kempingturizmus fejlesztéséhez tehát az országnak komoly anyagi érdekei fűződtek: „a kiskereskedelem és a vendéglátás értékesítő tevékenysége számunkra lényegesen alacsonyabb forintráfordítással kedvezőbb dollárkitermelést jelent”, mint az exporttevékenység. Egy dollárnyi érték kitermelése a turizmus révén jóval kevesebb forintráfordítással volt lehetséges, mint az exporttevékenység során (2. táblázat).

2. táblázat – Table 2

Egy dollárnyi érték megteremtéséhez szükséges forintráfordítás az exporttevékenység, illetve a turizmus révén. – KOLACSEK A. (1965; 26. oldal) alapján összeállította TÖRZSÖK A.–GALAMBOS I. (2012)
Required expenditures of HUF through the export business and tourism to establish the value of one dollar. – Compiled by TÖRZSÖK, A.–GALAMBOS, I. (2012) data based on KOLACSEK, A. (1965. p. 26.)

	Export		Turizmus	
	A tőkés országokba	A szocialista országokba	A kiskereskedelemben	A vendéglátásban
Szalámi	36	39	20	12
Tokaji szamorodni	31	37	13	8
Barackpálinka	33	38	11	6
Csemege paprika	35	43	5	4
Alma	74	74	16	10

A turizmus kedvezőbb forint-ráfordítási aránya nyilvánvaló, egy dollárnyi érték megteremtéséhez az alma esetében kevesebb, mint hetedét kellett forintban ráfordítani tőkés viszonylatban is, mint az export esetében, a barackpálinkánál ötödét, a szaláminál harmadát, a tokaji szamorodninál pedig csaknem negyedét.

A szakembereken kívül hasonlóan értékelte a turizmus lehetőségeit a politikai vezetés is. Nyers Rezső 1965. július 30-án az MSZMP Politikai Bizottsága előtt – mintegy válaszolva Biszku Béla kérdésére: „Ráfizetünk az idegenforgalomra, vagy keresünk rajta?” – elismerte, hogy „gazdasági kihatását nem tudjuk pontosan felmérni. Olyan bonyolult gyűrűzései vannak az idegenforgalomnak, hogy csak a devizát tudjuk mérni. [...] Nem

az a 25 millió devizafortint [külföldi fizetőeszköz forintban számított értéke] pozitív, ami bejön, hanem az, hogy ez a mi belső forintgazdálkodásunkban azt jelenti, hogy a dollárt, a rubelt olcsóbban termeljük ki, mint a kivitt áruk esetében. Tehát van forint-nyereségünk az idegenforgalomból. Azonkívül az ide jövő idegenek nem azt a fogyasztási struktúrát fogyasztják, amit a magyar ember, hanem azokat, amiből az államnak nagyobb jövedelme van.” (Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről... 1965; p. 40.). A keleti blokk országai a nemzetközi turizmusban a viszonyosság elvét alkalmazták, vagyis a turizmusból eredő követeléseknek és tartozásoknak legalábbis több év átlagában ki kellett egyenlítődniük, amennyiben ez nem történt meg, akkor „a többletet az adott állam a neki szükséges termékekben levásárolta.” (REHÁK G. 2011)

A hazai kempingek ugyanakkor nem csupán a „valutaszerzésnek” és ezáltal a fizetési mérleg javításának voltak fontos kellékei, hanem a belföldi turizmus igényeit is jelentős mértékben szolgálták. A magyar állampolgárok külföldre utazásában, különösen „tőkés relációban” a politikai vezetés – az ideológiai veszélyeken túl – valutavesztést látott, ezért is szorgalmazták a szabadidő itthoni eltöltését. Az életszínvonal érezhető javulásának egyik fontos jele a belföldi turizmus megerősödése volt, amit a megyei idegenforgalmi hivatal egyik vezető munkatársa is tapasztalt. „Magyarok is voltak szép számmal, mert a Magyar Kemping és Karaván Klubnak is voltak tagjai. Főleg sátras vendégek” (TÖRZSÖK A. 2011e). 1963-ban bevezették a kettős árrendszert, ami annyit jelentett, hogy a külföldi vendégek részére a szolgáltatásokat drágábban értékesítették, mint a belföldieknek (REHÁK G. 2011).

A keszthelyi kempingek felvirágzása

A fővárostól való távolsága és a vasúti fővonal hiánya ellenére Keszthely ideális helyszínnek ígérkezett kempingek létesítésére, hiszen a településen az attraktív természeti környezet, az infrastruktúra, a sportolási, kirándulási, horgászási és természetesen a fürdési lehetőség egyaránt megvan. Mindezek mellett Keszthely a Balaton-part talán legnagyobb kulturális kínálatával rendelkezett, tehát a fürdésre kevésbé alkalmas napokra is képes volt látnivalót, szolgáltatást nyújtani vendégeinek. „A Balaton jellege itt egészen más: nyílt, hatalmas térségei tengerpartra emlékeztetnek.” – emelte ki a hazai kempingekkel foglalkozó első kiadvány (SZAUER R. 1959). Megemlítette a Helikon-könyvtárat „könyvritkaságaival és értékes műkincseivel”, a Georgikont, a Goldmark-házat, a Balatoni Múzeumot jelentős föld- és néprajzi anyagával, a Szigetfürdőt, „a régi balatoni fa fürdőházak közül az utolsót”, a számos művelhető sportágat (tenisz, lovaglás, vívás, horgászat), a szabadtéri színpadot, és természetesen Hévíz közelségét. Ugyanezeket a szempontokat tartotta fontosnak kiemelni *Lackner László*, a Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal egykori munkatársa a vele készült interjú során. „Keszthelyről elmondhatjuk, hogy a balatoni települések közül itt található a legnagyobb kulturális multiplikátor hatás, itt van a legtöbb kulturális érték. Nagymértékben erősíti ezt a vonzást Hévíz közelsége is. Nagyon sok német turista azért érkezett a keszthelyi kempingbe akár már május hónapban, mert fürdőzési igényeit ki tudta elégíteni a hévízi Tófürdőn. Kulturális kínálatként megtekinthették a Festetics kastélyt, a Georgikon Majormúzeumot vagy a Balatoni Múzeumot. Kellemes kirándulást tehettek Tapolcára vagy Tihanyba. Tehát a természeti és kulturális vonzerő olyan változottságával rendelkezett Keszthely, amelyekkel sok más balatoni település nem” (TÖRZSÖK A. 2011a). Mindeme adottságok jó lehetőséget nyújtottak a kempingturizmus számára is, amely hamarosan dinamikus növekedésnek is indult. Keszthelyen az Idegenforgalmi Hivatal kezelésében összesen három, egy II. osztályú 1958-tól, egy I. osztályú 1965-től és egy csak 1980-ban átvett – korábban a városi tanács kezelésében üzemelő –, ún. kisegítő kemping működött, és itt nyitották meg 1982-ben az ország első magánkempingjét,

a Castrumot is. (A 3–6. táblázatban közölt statisztikai adatok csupán a keszthelyi I. és II. osztályú kemping adatait tartalmazzák, mivel ilyeneket a kiegészítő kempingre és a Castrumra vonatkozóan a KSH ez ideig még nem közölt.)

Az eredetileg II. osztályú kemping egy részét 1965-ben már I. osztályúként említi a megyei Statisztikai Évkönyv. Veszprém megyében, ahova 1978 végéig Keszthely is tartozott, mind a férőhelyek száma, mind a vendégforgalom dinamikusan növekedett. 1960 és 1965 között az I. osztályú kempingben nyilvántartott férőhelyek száma 822-ről 15 100-ra emelkedett és 1965-ben már elkülönültek az iskoláktól és egyéb turistaszállásoktól a statisztikákban a II. osztályú kempingek, összesen 1700 férőhellyel. 1978-ban 9826 kempingférőhelyet tartottak nyilván a megyében; Keszthelyen összesen 900-at, 500-at az I., 400-at a II. osztályú kempingben (a kiegészítő kempingek férőhelyeit nem adták meg). A keszthelyi kempingférőhelyek alakulásáról a 3. táblázat nyújt áttekintést, amelyből kiderül, hogy 1978-ban a keszthelyi kempingek az összes magyarországi kemping férőhelyeinek 2,42%-át adták. A keszthelyi kempingférőhelyek száma tekintetében 1975-ig leginkább a kempingekkel foglalkozó szakirodalom (SZAUER R. 1959; 1960; 1965) állításaira hagyatkozhatunk.

Még inkább megragadható a növekedés ugyanezen időszakban a vendégek számának vizsgálatával. 1960-ban mintegy 6000 vendég fordult meg a hazai I. osztályú kempingekben, ami ugyan a szállodai vendégek számának (116 817) csak mintegy 5%-a, ugyanakkor a szállodai vendégek számába a korabeli statisztika a munkásszállók lakóit – Keszthelyen például a MÁV 127. számú szálláshelyét – is beleszámította, így tisztán a turisták száma tekintetében valószínűsíthetően számottevően jobb az arány a kempingek javára. 1965-ben a megyei kempingezőők száma már csaknem 61 ezer volt, míg a szállodáké 109 076, tehát a megyei kempingek vendégforgalma már majdnem elérte a szállodák – és a szállodaként nyilvántartott munkásszállók – forgalmának 60%-át. 1965-ben a keszthelyi I. osztályú kemping a hazai kempingek vendégforgalmának 1,29%-át szolgálta ki. 1965 és 1974 között 1968-ban volt a legmagasabb (2,55%) a keszthelyi I. osztályú kemping részesedése százalékosan a kempingek vendégforgalmából (4. táblázat).

1975-től megváltozott a statisztikai adatok közlésének módja, így az adatok nehezen összevethetők a korábbiakkal. Az 1975 előtti statisztikák a II. osztályú megyei kempingek adatait összevontan közölték a kiegészítő kempingek, a turistaszállások és iskolák adataival. 1978-ban Keszthelyen már három kemping működött. Az Idegenforgalmi Hivatal üzemeltetésében állt az I. osztályú, immár 500 férőhellyel, illetve a 400 férőhelyes II. osztályú, míg az 1354 vendégnek szállást nyújtó, ún. szükségkemping a Városi Tanács kezelésében volt. 1960 után az addig II. osztályú kempinget feltehetően ideiglenesen I. osztályúnak minősítették át és így került be a szakirodalomba is (SZAUER R. 1964a). 1964-ben a Horgásztanyán túl, tehát csaknem közvetlenül az eredeti kemping mellett megnyílt az új I. osztályú kemping (SÁGI K. 1978), így vélhetően a régi objektum ismét II. osztályú minősítést kapott. A kempingek – települések szerinti – adatait a KSH a megyei statisztikai évkönyvekben adta meg 1965 és 1980 között. Ugyanakkor 1965 és 1974 között a vendégek és vendégéjszakák számát 1000 főben adta meg, amit csak 1975-től követett gyakorlatként a pontos létszám közlése. A legpontosabbaknak, s emiatt a leghasználhatóbbaknak az 1975 és 1978 között közölt adatok bizonyultak. Ebben az időszakban a KSH a keszthelyi I. és II. osztályú kemping adatait (férőhelyek, vendégek, vendégéjszakák száma, ez utóbbiakon belül a külföldieket külön kiemelve) – a korábbi gyakorlatot mellőzve – az „átvonuló szállások” és iskolák adataitól leválasztva közölte. 1979-ben a KSH ismét közlési módozatot változtatott és – az 1975 és 1978 közötti idősakkal ellentétben – immár a két kemping adatait nem elkülönítve, hanem összevonva adta meg. 1981-ban, újabb változtatással, a KSH visszatért az 1965 előtti gyakorlathoz, és csupán a megye összefog-

3. táblázat – Table 3

A kempingférőhelyek száma 1958 és 1980 között, különös tekintettel a keszthelyi kempingekre. – A megyei statisztikai évkönyvek, valamint PETYKÓ Cs. (2010) alapján összeállította TÖRZSÖK A.–GALAMBOS I. (2012)
 Capacities between 1958 and 1980, particularly in the campsites of Keszthely.
 Made by TÖRZSÖK, A.–GALAMBOS, I. (2012) data based on county statistical yearbooks and PETYKÓ, Cs. (2010)

	Kempin- gek összesen	Megyei I. o. kem- pingek össze- sen**	Megyei II. o. kem- pingek össze- sen**	Keszt- hely I. o. kemping	Keszt- hely II. o. kemping	A keszt- helyi I. o. kemping %-os aránya	A keszt- helyi II. o. kemping %-os aránya	A keszthe- lyi kempin- gek %-os aránya együtt
1958					200			
1959					200			
1960	3 489				200		5,73	5,73
1961*	4 231				200		4,73	4,73
1962*	4 119				200		3,03	3,03
1963*	6 599				200		1,97	1,97
1964*	10 155			200	200	0,62	0,62	1,24
1965*	32 176	15 100	1 700	200	200	0,43	0,43	0,86
1966*#	46 679	17 000	5 400	200	200	0,44	0,44	0,88
1967*#	45 650	13 300	5 700	200	200	0,51	0,51	1,01
1968*#	39 453	10 600	6 300	200	200	0,43	0,43	0,86
1969*#	37 931	10 000	2 000	200	200	0,44	0,44	0,88
1970*#	33 738	10 500	1 100	200	200	0,51	0,51	1,01
1971*#	35 004	10 600	700	200	200	0,53	0,53	1,05
1972*#	33 612	4 000	7 300	200	200	0,59	0,59	1,19
1973*#	33 838	5 400	7 000	200	200	0,59	0,59	1,18
1974*#	32 063	5 300	6 100	200	200	0,62	0,62	1,25
1975	34 908		10 211	430	400	1,23	1,15	2,38
1976	36 401		10 450	500	400	1,37	1,10	2,47
1977	37 888		10 350	500	400	1,32	1,06	2,38
1978	37 115		9 826	500	400	1,35	1,08	2,42
1979	46 135		2 237	500	400	1,08	0,87	1,95
1980	58 931		2 468	500	400	0,85	0,68	1,53

* Az II. o. kempingre vonatkozó utolsó ismert adat (SZAUER R. 1960) szerinti férőhely-kapacitás, amely valószínűleg 1960–1974 között növekedett.

* Capacity of places in second-class campsites according to the last available data (SZAUER, R. 1960), which is likely to have increased between 1960–1974

** Keszthely 1950 és 1978 között Veszprém megyéhez tartozott, majd visszakerült Zala megyéhez, így a megyei adatok 1978-ig Veszprém, 1979-től Zala megyére vonatkoznak. A megyei adatok között a II. osztályú kempingek férőhely-kapacitását 1972-től nem különítették el a kisegítő kempingek adataitól, 1975-től pedig valamennyi megyei kemping adatát összevontan közölték.

** Keszthely belonged to County Veszprém between 1950 and 1978 and then it returned to County Zala, so the county numbers refer to Veszprém until 1978 and to Zala from 1979. Among the county data, the capacity of places in second-class campsites was not separated from the data of subsidiary campsites, and from 1975 the data of all county campsites were published additively.

Az I. o. kempingre vonatkozó utolsó ismert adat (SZAUER R. 1964b) szerinti létszámadat, amely valószínűleg 1965–1974 között növekedett.

Number of people of first-class campsites according to the last available data (SZAUER, R. 1960), which is likely to have increased between 1960–1974.

Kempingvendégek száma 1000 főben, 1965–1974, különös tekintettel a keszthelyi I. osztályú kempingre. – Veszprém Megye Statisztikai Évkönyve és PETYKÓ Cs. (2010) adatai alapján összeállította TÖRZSÖK A.–GALAMBOS I. (2012)
 Number of campers in 1000 people between 1965 and 1974, particularly in the first-class campsites of Keszthely. – Made by TÖRZSÖK, A.–GALAMBOS, I. (2012) data based on Statistical Yearbook of County Veszprém and PETYKÓ, Cs. (2010)

Év	Kempingek összesen	Megyei I. o. kempingek	Keszthely I. o. kemping	A keszthelyi I. o. kemping %-os aránya
1965	310,348	61*	4,0	1,29
1966	529,791	33,1	6,4	1,21
1967	544,418	73,0	4,1	0,75
1968	336,870	70,9	8,6	2,55
1969	300,974	65,5	4,0	1,33
1970	324,091	40,0	3,2	0,99
1971	392,266	74,8	2,7	0,69
1972	429,938	42,6	4,9	1,14
1973	476,342	38,7	3,7	0,78
1974	518,100	42,7	4,9	0,95

* Éves adat, a statisztikai évkönyvek 1966-tól 1974-ig csak az ún. nyári főidény (július 1.–augusztus 31.) adatait tartalmazzák, majd 1975-től közlik ismét az éves vendégszámot.

* Annual data, statistical yearbooks include data only from the so-called summer high season (from 1 July to 31 August) between 1966 and 1974, and then they publish the annual number of guests again from 1975.

lal adatait közölte a megyei statisztikai évkönyvekben (Veszprém Megye Statisztikai Évkönyvei, 1960–1977). A keszthelyi kempingekben is hamarosan megjelentek a külföldiek, bár ez a megyei statisztikai évkönyvekből nehezen olvasható ki, hiszen ezek csak 1978-tól közlik a kempingek külföldi vendégeinek és vendégéjszakáik számát. 1978-ban a keszthelyi I. osztályú kemping 7620 vendégéből 6390 (84%), az 57 335 vendégéjszakából pedig 52 748 (92%) volt külföldi. A keszthelyi II. osztályú kempingben 5824 vendég közül 4071 (70%), 20 702 vendégéjszakából pedig 15 829 (76,5%) volt külföldi (Veszprém Megye Statisztikai Évkönyve, 1978). „1965–70 között olyan váratlan gyorsasággal nőtt a belföldi, de különösen a külföldi vendégforgalom [...], hogy immár a férőhelyhiány gátolta a továbblépést.” (HORVÁTH J. 1979) A statisztikai adatok egybeesenek a kempingek vezető munkatársaival készített interjúkból kapott információkkal. *Kisgyörgy Barbara* kempingvezető visszaemlékezése szerint a vendégek 80%-a külföldi volt. A kempingek lehetőséget teremtettek a kettészakított Németország polgárainak a találkozásra. Keszthely fekvése a nyugatról érkező vendégek számára különösen kedvező volt, hiszen ezek a balatoni kempingek estek legközelebb a nyugati határszélhez. A külföldi vendégek zöme (40–80%) a két Németországból érkezett, s 2–3 hetet, egy hónapot töltöttek itt gyerekekkel (TÖRZSÖK A. 2011d). A már idézett *Lackner László* szerint vagyoniilag is el lehetett különíteni a szocialista és a kapitalista (tőkés, nyugati) vendégkört: a nyugatiak 6–8, az NDK-beliek és a lengyelek 2,5–3 méteres lakókocsikkal érkeztek. Csehszlovákiából,

5. táblázat – Table 5

A kempingvendégek száma 1975–1980 között, különös tekintettel a keszthelyi kempingekre. – Veszprém, illetve Zala Megye

Statistikai Évkönyve, valamint PÉTYKÓ Cs. (2010) adatai alapján összeállította TÖRZSÖK A. – GALAMBOS I. (2012)

Number of campers between 1965 and 1974, particularly in the campsites of Keszthely. – Made by TÖRZSÖK, A. – GALAMBOS, I. (2012) data based on Statistical Yearbook of County Veszprém and Statistical Yearbook of County Zala and PÉTYKÓ, Cs. (2010)

Év	Kempingek összesen	Megyei		Keszthelyi		Keszthelyi		Keszthelyi		Keszthelyi kempingek aránya %
		Összes	Külföldi	Összes	Külföldi	I. o. kemping	II. o. kemping	az I. o. kempingben %	Külföldi	
1975	5 625 989	103 096	72 064	4 542	3 805	6 978	3 926	83,77	56,26	0,20
1976	5 894 27	103 724	72 891	7 016	5 706	6 940	3 370	81,33	48,56	2,37
1977	6 627 74	105 185	70 340	6 228	4 440	5 222	2 747	71,29	52,60	1,73
1978	7 763 74	121 391	95 218	7 620	6 390	5 824	4 071	83,86	69,90	1,73
1979#	7 655 03	31 370	20 030	12 058	8 912			73,91		1,58
1980#	6 805 22	29 254	17 695	11 674	7 907			67,73		1,72

A jelzett két évben az I. és II. osztályú kempingek adatait a KSH összevontan közölte, így a táblázat I. osztályú oszlopainál közölt adat a két objektum együttes adatait jelöli.

In the two years indicated, the data of the first and second class campsites were handled aggregated by the Central Statistical Office so that the data published in the I. class columns in the table indicate the joint data of the two objects.

Romániából és Lengyelországból a németeknél jóval kevesebb vendég jött Keszthelyre (TÖRZSÖK A. 2011a). „Lengyelországból egyénileg is jöttek, Csehszlovákiából viszont elsősorban a vállalati üdültetést vették igénybe” – mondta el *Vetőné Zeke Erzsébet*, aki az Idegenforgalmi Hivatal munkatársa volt 1959-től. – „A csehszlovák vállalati üdültetés a kezdetekben úgy zajlott, hogy ők a kemping területén felépítették a sátraikat, amelyekben váltásszerűen üdültek a vendégek. Néhány kempingben saját konyhát is üzemeltettek vagy a kemping éttermét vették igénybe, később a szálláshelyet csak többlétszolgáltatásokkal (programok, a környező éttermekben beváltható étkezési jegyek, hajókirándulás) együtt kínáltuk” (TÖRZSÖK A. 2011e). A legfontosabb küldő országok szocialista viszonylatban kétségkívül Csehszlovákia, NDK, Románia és Lengyelország, tőkés viszonylatban pedig az NSZK és Ausztria voltak (TÖRZSÖK A. 2011d). *Vetőné Zeke Erzsébet* szerint például a „Kelén hajó a csehszlovák vállalati üdültetésnek köszönhette, hogy nem került partra, mivel a kötelező vállalati hajókirándulásokat ezzel bonyolítottuk le” (TÖRZSÖK A. 2011e). A csehszlovák turisták tömeges érkezésére a legfelsőbb politikai vezetés már korábban felfigyelt, Kádár János egyenesen úgy fogalmazott, hogy ez „a magyar-csehszlovák forgalom, ami tavaly volt, nem kell, erre nincs szüksége sem a magyar, sem a csehszlovák népnek. Ha uniót csinálnánk, akkor sem lenne nagyobb az utazási forgalom” (Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről... 1965; p. 50.).

A vendégek száma 1975 és 1980 között tovább növekedett; a statisztikai adatokból kiderül, hogy a keszthelyi I. osztályú kempingben igen magas volt a külföldi vendégek aránya (5. táblázat). Ezt az interjúk során a kempingek egykori vezető munkatársai is megerősítették (TÖRZSÖK A. 2011a, 2011b, 2011c, 2011d, 2011e). A keszthelyi II. osztályú kempingben a külföldiek aránya alacsonyabb volt, de 1975 és 1980 között csak egyszer (1976-ban) szállt 50% alá; 1969-ben pedig a 70%-ot is megközelítette. 1979-től a statisztikai évkönyvekben ismét megváltozott az adatok közzétételének módja, így a megyeváltás évétől már nem rendelkezünk a két kemping egymástól elkülönített adataival.

Még inkább rámutat a külföldi turisták jelentőségére a vendégforgalomban a vendégéjszakák számának tanulmányozása (6. táblázat). Az adatokból kitűnik, hogy a külföldi vendégek 1975 és 1980 között nem csupán többen voltak a hazaiaknál, hanem a keszthelyi I. osztályú kempingben rendszeresen több vendégéjszakát is töltöttek el, míg a II. osztályúban 1975-ben és 1976-ban kevesebbet, utána pedig ott is többet, ami talán a levéltári forrásokban megragadható minőségfejlesztésnek (Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal iratai) köszönhető. Az 1979. évi megyeváltással Keszthely pozíciója az új megyei vezetéssel, illetve az Idegenforgalmi Hivatallal szemben minden bizonnyal sokat javult, hiszen míg 1978-ban Veszprém megyében a kempingvendégek és -vendégéjszakák számát tekintve mintegy 6, illetve 7%-os volt a keszthelyi I. osztályú kemping részesedése, 1979-ben új megyéjében, Zalában mind a kempingvendégek, mind a kemping-vendégéjszakák száma csaknem 38%-a volt a megyei adatnak.

A turizmus ismételt fellendülése élenként hatott a város mindennapjaira, számos turisztikai célú fejlesztés indult meg. Az átépítéseknek esett áldozatul az akkor csaknem százéves, ám csak 42 „vetkőző szobával” bíró Szigetfürdő 1960-ban, amelyet azért bontottak el, hogy egy új, 110 kabinos, büfét is magába foglaló létesítménynek adja át a helyét a 2400 főt befogadni képes Városi strandon (SÁGI K. 1978). A kempingek létesítésére nem a városközpont közel eső Balatonpart-szakaszt jelölték ki, ahol korábban a szállodák is létesültek, hanem a hajóállomás és a Csókakő-patak közé eső területet, ahol korábban mindössze a Szentgály-villa, illetve a helyén létesült a „szociális turizmust” képviselő üdülő, valamint a patak torkolatánál egy horgásztanya volt.

A Horgásztanyától D-re fekvő területen 1964-ben nyílt meg az I. osztályú kemping, amelynek már saját strandja is volt. A kemping alapterülete 50 ezer m² volt és 100 fős

6. táblázat – Table 6

A kemping-vendégéjszákak száma 1975–1980. – Veszprém, illetve Zala Megye Statisztikai Évkönyve, valamint PÉTYKÓ Cs. (2010) adatai alapján összeállította TÖRZSÖK A. – GALAMBOS I. (2012)

Number of guest nights in the campsites between 1975 and 1980. – Made by TÖRZSÖK, A. – GALAMBOS, I. (2012) data based on Statistical Yearbook of County Veszprém and Statistical Yearbook of County Zala and PÉTYKÓ, Cs. (2010)

Év	Kempingek összesen	Megyei		Keszthelyi		Keszthelyi		Külföldiek aránya		Keszthelyi kempingek aránya %
		Összes	Külföldi	I. o. kemping	Összes	II. o. kemping	Összes	Külföldi	I. o. kempingben	
1975	2 342 832	645 633	508 512	45 411	42 776	31 241	16 891	94,20	54,07	3,27
1976	2 282 958	610 112	486 965	43 651	39 402	29 222	12 540	90,27	42,91	3,19
1977	2 049 587	651 918	508 274	51 452	44 128	21 346	12 129	85,77	56,82	2,92
1978*	3 119 681	847 897	733 533	57 335	57 748	20 702	15 829*	100,72	76,46	2,50
1979#	2 926 338	150 667	111 151	68 454	55 919			81,69		2,34
1980#	2 711 496	150 826	107 403	77 293	60 162			77,84		2,85

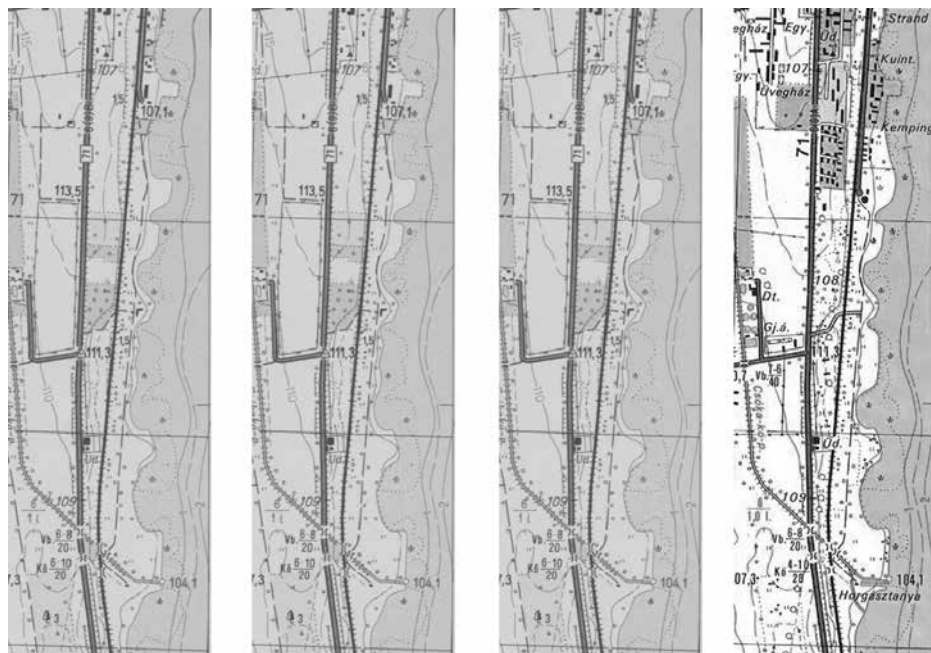
* Veszprém Megye Statisztikai Évkönyve által közölt adatok, amelyek feltehetően elírást tartalmaznak, hiszen a külföldi vendégek között száma meghaladja a vendégek összlétszámát.

* Data from the Statistical Yearbook of County Veszprém, which possibly contain errors as the published number of foreigners exceed the summarized number of guests.

A jelzett két évben az I. és II. osztályú kempingek adatait a KSH összevontan közölte, így a táblázat I. osztályú oszlopainál közölt adat a két objektum együttes adatait jelölik.

In the two years indicated, the data of the first and second class campsites were handled aggregated by the Central Statistical Office so that the data published in the I. class columns in the table indicate the joint data of the two objects

társalgóval, 1212 fedett férfi és női mosdóval, 9-9 férfi és női zuhanyozóval, 8 férfi és 14 női vécével, 28 ivóvízcappal, 30 szemétygyűjtővel, elektromos csatlakozási lehetőséggel (lakókocsik számára is), 6 fedett, gázpalackos főzőhellyel, kijelölt tűzrakóhellyel rendelkezett (Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal iratai). A keszthelyi kempingek mellett hamarosan sütődék, egyéb vendéglátóhelyek, árusbódék létesültek, így a szolgáltatások súlypontja ismét a Balaton-part irányába mozdult el. A változás az 1952 és 1986 közötti vezérkari térképeken (1. ábra) is kiválóan nyomon követhető.

1. ábra A keszthelyi kempingek területe vezérkari térképeken, 1952–1986.

Forrás: Hadtörténeti Levéltár. Térképtár, vezérkari térképek, térképszelvények: 1952, 1956, 1968, 1986. Lépték: 1:25000. Szelvényszámok: L-33-047-C-b; L-33-047-D-a; L-33-047-C-d; L-33-047-D-b

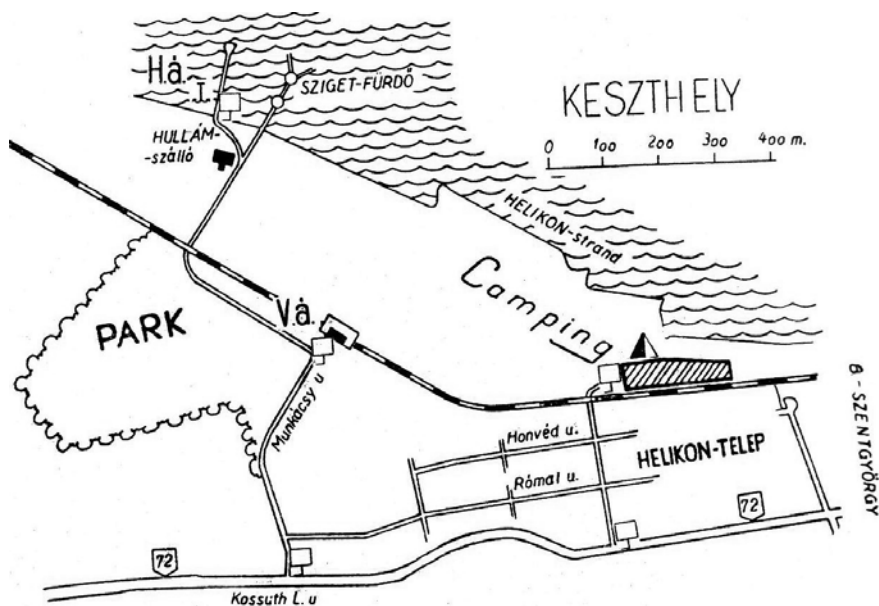
Figure 1 Area of the campsites in Keszthely on Chief of General Staff maps between 1952 and 1986

Source: Archives of Military History. Map Collection, Chief of General Staff maps, map sections: 1952, 1956, 1968, 1986. Scale: 1:25000. Map sheets: L-33-047-C-b; L-33-047-D-a; L-33-047-C-d; L-33-047-D-b

A II. osztályú kempinget (2. ábra), amely a hajóállomáshoz közelebb fekvő partszakaszt foglalhatta el, így jellemezte a Balatoni camping: „Közvetlenül a vízparton fekszik. Területe 2 kat. hold, talaja homokos és részben füves. Kevés fa borítja; szélvédett. Befogadóképessége 200 fő. Az ivóvizet kútból nyeri. A stranddal közös wc-je van...” (SZAUER R. 1959).

Az 1979-es esztendő jelentős változásokat hozott Keszthely életében, hiszen a település Veszprém megyétől átkerült Zala megyéhez, így a keszthelyi I. és II. osztályú kempingek üzemeltetését a Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal vette át. Az átadás-átvétel nem ment zökkenőmentesen.

A keszthelyi kempingeknél Zala megyében csupán a korábban rendkívüli propagandával vonzóvá tett zalakarosi Hotel hozott több bevételt. Az 1979. év tervszámaiból kiderül, hogy a szálláshelyek bevételeinek 19,5%-át várták a keszthelyi kempingektől. Még szembezőkőbb Keszthely jelentősége, amennyiben a valutaváltás számait tekintjük (7. táblázat). A valutaváltásból Keszthelytől a vétel tekintetében az összforgalom mintegy 60%-át várták.

2. ábra A keszthelyi II. osztályú kemping elhelyezkedése

Forrás: SZAUER R. (1959, 5. oldal)

Figure 2 Location of the second-class campsite of Keszthely in 1959

Source: (SZAUER, R. 1959. p. 5.)

7. táblázat – Table 7

A Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal tervszámjai, 1979. – Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal Iratai, XXIX. 208: 1–2/1979) adatai alapján összeállította TÖRZSÖK A.–GALAMBOS I. (2012)

Office of Tourism, Zala County, plan numbers, 1979. – Made by TÖRZSÖK, A. –GALAMBOS, I. (2012) data based on Office of Tourism of Zala County, fond XXIX. audit unit 208. document group: 1–2/1979

<i>Szálláshelyek forgalmi tervszámjai</i>		<i>Valutaváltás tervszámjai</i>		
Szálláshely	Éves terv, ezer forintban	Település	Vétel	Eladás
Hotel, Zalakaros	2300	Nagykanizsa	1600	
Nyarlófalva, Zalakaros	1100	Keszthely	14000	1200
Kemping, Zalakaros	1200	Hévíz	5000	
Turistaszálló, Zalaegerszeg	580	Zalakaros	1800	
Kemping, Nagykanizsa	650	Vonyarcvashegy	1000	
Turistaszálló, Egervár	300			
Kemping, Keszthely	1800			
Kemping, Vonyarcvashegy	1100			
Turistaszálló, Keszthely	200			
<i>Összesen</i>	9230		23400	1200

Az 1979. év balatoni főszezonjának tapasztalatait összefoglaló jelentés kiemelte, hogy a kempingek, „főleg a keszthelyi iránt a kereslet jóval – mintegy két, háromszorosával – meghaladja a kínálati lehetőségeinket. A napi vendégek részére a férőhelyek 20%-ának fenntartásával, a campingek teljes szezonra előfoglaltak” (Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal iratai, 167/1979).

1979-ben új osztálybesorolást vezettek be és jelentősen emelték az árakat is, így „a forgalom érzékelhetően visszaesett, ugyanakkor ez a bevételek tekintetében mégsem bizonyult drámainak, hiszen a kevesebb vendég a magasabb áraknak köszönhetően többet költött” (Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal iratai, 210/1979). A keszthelyi kemping területén bérelt 70 négyszögölnyi területet 1975-től a Magyarok Világszövetsége, a Bécsi Magyar Kultur- és Sportegyesület, a Bécsi Magyar Munkásegylet és a Bécsi Magyar Iskolaegyesület is (Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal iratai, 134-3/1979). Talán nem véletlen, hogy éppen Keszthelyen jött létre az ország első magánkempingje, a Castrum. *Dr. Réfi Antal*, a Magyar Kempingszövetség elnöke, a Castrum Camping tulajdonosa így emlékezett vissza a megnyitására. „A keszthelyi Castrum kemping úgy jött létre, hogy meghallottuk a rádióban, hogy mától kezdve lehet magán kempinget építeni. Úgy gondoltuk mi sem egyszerűbb, körbe kell keríteni és kész. Ebbe bele is fogtunk. Ha tudtuk volna, mivel jár, nyilván nem fogunk bele, de hát ez a múlté. '82-ben gyakorlatilag kinyitott az ország első magánkempingje” (TÖRZSÖK A. 2011c). Olaszországban „a tengerhez közeli városokból családok akár egész nyárra kiköltöznek a tengerpartra (anyagi helyzetüknek megfelelő szálláskategóriával, gyakori a lakókocsi, bungaló-kemping változat)” (GYURICZA L. 2008). Az 1990-es évek kempingfejlesztéseinél mérvadó volt Keszthelyen az olasz példa. „Olaszországban mindig előbb gondolkodtak, előbb értek el dolgokat.” (TÖRZSÖK A. 2011a) A keszthelyi kempingek forgalma az 1990-es évek derekáig növekedett, így a Castrumot bővítették és uszodával látták el. A forgalom azonban ezt követően 2000-ig stagnált, a későbbiekben pedig látványosan visszaesett (TÖRZSÖK A. 2011c).

Összefoglalás

A Kádár-rezsim egyik fontos legitimációs eszköze, stabilitásának biztosítója volt az életszínvonal folyamatos növelése, amely csak gazdasági paradigmaváltással volt elérhető. A korábban mellőzött turizmusnak fontos szerep jutott a népgazdaság helyzetének javításában, így a szocialista tömb egyes országainak sikeres idegenforgalmi nyitását követően Magyarországon is előtérbe került a belföldi és a valutát termelő nemzetközi aktív turizmus fejlesztése, ez utóbbi nem utolsósorban az ún. kapitalista országok viszonylatában. Az aktív nemzetközi turizmus nem csupán a fizetési mérleg javításában és a valutaszerezésben jelentett egyre komolyabb segítséget, hanem a külföldre irányuló kádári propagandának is eszköze lehetett. A hosszú időn keresztül sorvadásra ítélt turisztikai szektort azonban nem lehetett egyik napról a másikra jelentős számú vendég befogadására alkalmassá tenni, így Magyarországon a számos országban már jelentős eredményeket mutató kempingturizmus kiépítését határozta el. Az első kísérleti kempingek várakozásokon felüli sikere a kempinghálózat további bővítésére és minőségének fejlesztésére sarkallta a döntéshozókat.

Az infrastruktúra fejlesztése és a szakemberképzés viszont nem tudott kellő gyorsasággal felzárkózni ehhez az igényhez, ami minőségi problémákat eredményezett. Ezért szükségessé vált további beruházások megvalósítása, valamint a szolgáltatások kínálatának bővítése.

A növekvő vendégforgalom szállásigényeit természetesen nem csupán kempingek, hanem szállodák építésével is ki lehetett volna elégíteni, ám a leginkább költséghatékonyak a

kempingek létesítése bizonyult. „Egy korszerű, ezer személyt befogadó camping 2 millió forintba kerül. [...] Egy nyári szálloda építési költsége 16 millió forint, és abban 272 személy helyezhető el. Ebből az összegből nyolc első osztályú tábor építhető, 8000 személy befogadására” (ZÁHONYI F. 1964). 1964-ben a „Veszprém megyei Idegenforgalmi Hivatal 1500 csehszlovák levelet kapott, melyekben 15 000 személy elhelyezését kérték. A létszámnak több, mint a felét, 10 000 embert sátoztáborokban sikerült elhelyezni” (SZAUER R. 1964b). A kempingezés azonban nem csupán az állam számára volt előnyös, hiszen olcsó alternatívát jelentett a szállodákkal szemben. 1964-ben a „balatoni szállodák kihasználtsága alig közelítette meg a 60%-ot, [miközben] a campinghelyek iránt valóságos roham indult” (SZAUER R. 1965).

A kempingek Keszthelyt egy csapásra ismét forgalmas fürdőhellyé tették, a szolgáltatások súlypontja érezhetően újra a Balaton partjára helyeződött át, amit új létesítmények egész sora jelzett, nem utolsósorban a kempingek közvetlen közelében. A turizmus, ezen belül pedig a nemzetközi turizmus ilyen dinamikus fejlődését csak a kempingek révén lehetett elérni, így ezek léte fontos fejezete Keszthely és a helyi turisztika történetének.

TÖRZSÖK ANDRÁS

PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Pécs

andrastorzsok@citromail.hu

GALAMBOS ISTVÁN

PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Piliscsaba

titeemail@gmail.com

IRODALOM

1958. évi 20. tvr. törvényerejű rendelet a Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság között a polgári, családjogi és büntügyi jogsegély tárgyában Berlinben az 1957. évi október hó 30. napján aláírt szerződés kihirdetéséről.
- BUD J. 1943: Idegenforgalom és közgazdaság. – Idegenforgalmi Propaganda Munkaközösség, Budapest. 15 p.
- DUNAI A. 2009: Nyaralók megfigyelés alatt. A Stasi a Balatonnál. – In: TISCHLER J. (szerk.): Kádárizmus: mélyfúrások. 1956-os Intézet, Budapest. pp. 410–437.
- Előadás a büntügyi, közrendvédelmi és közlekedésrendészeti állományúak részére. – In: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 1. 12. 4. Szolnok megyei Rendőr Főkapitányság. 1977. 34 p.
- GERTIG B.–LEHMANN A. (szerk.) 1985: A Balaton és az idegenforgalom. – Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs. 232 p.
- GYURICZA L. 1998: Természeti és társadalmi adottságok idegenforgalmi szempontú értékelése és komplex turisztikai kiskörzetek kialakítása Nyugat-Zala példáján. – Földrajzi Értesítő, 47. pp. 173–187.
- GYURICZA L. 2008: A turizmus nemzetközi földrajza. – Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs. pp. 146–149.
- HAZLEWOOD, R.–THURMAN, J. 1960: Camping. – Penguin Books, s. l. 223 p.
- HORVÁTH J. 1979: Keszthely város 25 éves. 1954–1979. – VTBT Művelődési Osztálya, Keszthely. 23 p.
- Idegenforgalmi szótár, 1985. Camping szócikk. – Idegenforgalmi Közlemények, 15. 1. pp. 73–79.
- Jelentés az idegenforgalom fejlődéséről és helyzetéről. – In: Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága (PB) 1968. február 13-ai ülésének jegyzőkönyve. Magyar Országos Levéltár – MSZMP Központi Szervei – Politikai Bizottság – 445. ő. e. (őrzési egység). 1968. pp. 122–131.
- Jelentés idegenforgalmunk helyzetéről és fejlesztésének elveiről, továbbá az útlevelelkiadás helyzetéről. – In: Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága (PB) 1965. július 30-ai ülésének jegyzőkönyve. Magyar Országos Levéltár – MSZMP Központi Szervei – Politikai Bizottság – 370. ő. e. (őrzési egység). 1965. pp. 33–99.
- KALLÓS I. 1934: A magyar idegenforgalom új útjai. – Magyar Cobden Szövetség, Budapest. 16 p.
- Keszthely Város Tanácsa Műszaki Osztály iratai, 1958–1990. – In: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, XXIII.

- KISS K. et al. 2008: A Balaton régió turizmusa a statisztikák tükrében 1990-től napjainkig. – Turizmus Bulletin, 12. Balaton különszám. pp. 63–70.
- KOLACSEK A. 1965: Külföldi idegenforgalmunk fejlődésének legújabb statisztikai adatai. – Idegenforgalom, 2. 25. pp. 25–26.
- KÓVÁRI L. 1964: „Támogatjuk az idegenforgalom fejlesztésével kapcsolatos javaslatokat”. – Idegenforgalom, 1. 23–24. p. 15.
- MARKOS B.–KOLACSEK A. 1961: Idegenforgalom. – Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. 252 p.
- MICHALKÓ G. 2007: Magyarország modern turizmusföldrajza. – Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 275 p.
- MISLEY K. 1985: Kemping. Tervezés, építés, üzemeltetés. – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 268 p.
- MÜLLER R. (szerk.) 2005: „Keszthely tegnapelőtt... tegnap... és ma. – Nyugat-Balaton Téréségmarketing Kht., Keszthely. 178 p.
- PETKYÓ Cs. 2010: Kempingturizmus Magyarországon. – PETKYÓ Cs., Debrecen. 193 p.
- PUCZKÓ L.–RÁTZ T. 2001: A turizmus hatásai. – Aula, Budapest. pp. 399–444.
- REHÁK G. 2006: „Telespekuláció” avagy ingatlanüzlet a Balaton partján a 70-es évek fordulóján. – Belvedere Meridionale, 13. 7–8. pp. 28–38.
- REHÁK G. 2009: Fékek és kétségek a turizmus fejlesztését illetően a hatvanas évek elején. – Aetas, 24. 2. pp. 104–117.
- REHÁK G. 2011: Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a Kádár-korszak első tíz évére. – Ined., Debrecen. 247 p.
- SÁGI K. 1978: Keszthely és környéke. – Veszprém Megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala, Balatonfüred. 59 p.
- SLACHTA K. 2010a: A Stasi titkos balaton útikönyve. A kelet-német állambiztonság belső használatú útikönyve és tájékoztató iratai magyarországi operatív csoportjának tisztjei számára. – In: HORNYÁK Á.–VITÁRI Zs. (szerk.): Idegen szemmel. Magyarsággép 19–20. századi útleírásokban. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. pp. 131–152.
- SLACHTA K. 2010b: Magyarország-kép az IBUSZ kiadványaiban. – In: HORNYÁK Á.–VITÁRI Zs. (szerk.): Idegen szemmel. Magyarsággép 19–20. századi útleírásokban. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. pp. 273–294.
- SZAUER R. 1959: Balaton Camping. – Országos Idegenforgalmi Tanács, Budapest. 122 p.
- SZAUER R. 1960: Balaton Camping. – Országos Idegenforgalmi Tanács, Budapest. 152 p.
- SZAUER R. 1964a: Camping Magyarországon. – Sport, Budapest. 208 p.
- SZAUER R. 1964b: Campinghálózatunk fejlesztése. – Idegenforgalom, 1. 23–24. p. 35.
- SZAUER R. 1965: Balaton 1965. – Idegenforgalom, 2. 25. pp. 11–17.
- SZAUER R. 2008: A Balaton turizmusának fejlesztési koncepciója és programja. – Turizmus Bulletin, 12. Balaton különszám. pp. 54–58.
- TÖRZSÖK A.–GALAMBOS I. 2012: Turizmusfejlesztési koncepciók Keszthelyen a 19. és 20. század fordulóján. – Földrajzi Közlemények, 136. 2. pp. 218–225.
- Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal iratai. – In: Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, XXIV. 901.
- Veszprém Megyei Statisztikai Évkönyve 1960 és 1978 közötti számai. – Központi Statisztikai Hivatal Veszprém Megyei Igazgatósága, Veszprém.
- ZÁHONYI F. 1964: „A fizetővendég szolgálat, a campingek és motelek a szálláskapacitás tartalékai”. – Idegenforgalom, 1. 23–24. pp. 20–21.
- Zala Megyei Statisztikai Évkönyve 1979 és 1990 közötti számai. – Központi Statisztikai Hivatal Zala Megyei Igazgatósága, Zalaegerszeg.
- Zala Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztály iratai, 1979–1989. – Zala Megyei Levéltár, XXIII. 14.
- Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal iratai. – In: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, XXIX. 208.
- Zala Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság Kereskedelmi Osztály iratai, 1951–1989. – In: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, XXIII. 8.

INTERJÚK

- TÖRZSÖK A. 2011a: Interjú Lackner Lászlóval, a Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal kereskedelmi vezetőjével.
- TÖRZSÖK A. 2011b: Interjú Jankovics Tibor építésszel, a Castrum kemping tervezőjével.
- TÖRZSÖK A. 2011c: Interjú dr. Réfi Antallal, a Magyar Kempingszövetség elnökével, a CASTRUM Camping tulajdonosával.
- TÖRZSÖK A. 2011d: Interjú Kisgyörgy Barbarával, a keszthelyi Zalatour kemping vezetőjével.
- TÖRZSÖK A. 2011e: Interjú Vetőné Zeke Erzsébettel, a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal Kereskedelmi Osztály osztályvezető-helyettesével.

Kiss Éva (Szerk.)

A hazai ipari parkok különböző dimenzióban

DIALÓG CAMPUS

KISS ÉVA (szerk.):

A hazai ipari parkok különböző dimenzióban

Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2013, 320 p.

Hazai ipari parkjaink tértudományi-gazdaságtani megközelítésű és szemléletű vizsgálata több évtizedes múltra tekint vissza. Elsődleges tapasztalati adat- és ismeretállományra alapozva írta meg a 12 szerző e kötethez az önmagukban is értékes résztanulmányokat.

További információ: www.dialog-kiado.hu

KISEBB TANULMÁNYOK

A KOMÁROMI HIPERMARKETEK VERSENYE A FOGYASZTÓKÉRT

SERES HUSZÁRIK ERIKA

STRUGGLE FOR CONSUMERS BETWEEN HYPERMARKETS
IN KOMÁRNO

Abstract

In the last few decades retail trade has gone under substantial transformation. After the change of the regime, the purchasing power of the inhabitants increased dramatically. To exploit this, the first foreign retail networks broke into the market in the early 2000s and others have been settling down since then in increasing numbers. The primary reason for the concentration process in the retail sector is the necessity to stay alive in a highly competitive business environment as well as the gradual changes in consumer demand. The key to the success of these centers is the ability to keep their consumers. Central-European consumers have quickly accepted this new form of retail trade, its large shopping areas with their wide range of products and abandoned the previously preferred corner shops. In the last 10-15 years shopping habits have changed for every social class. Weekly shopping trips in hyper- and supermarkets have become popular. The goal of my research was the analysis of local hypermarket's interaction – Tesco, Kaufland, Hypernova – as well as its influence on customers. In pursuance of data acquisition I used a questionnaire on 150 – 150 quizee.

Keywords: Komarno, hypermarkets, retail trade, competition

Bevezetés

Szlovákia és Magyarország kiskereskedelme az elmúlt évtizedben jelentős fejlődésen ment keresztül. A rendszerváltozást követően a kiskereskedelem mindkét országban gyors fejlődésnek indult. A fizetőképes kereslet növekedésének köszönhetően nőtt a lakosság életszínvonala, a fogyasztók igényei differenciálódtak. Kezdetben a kiskereskedelmi boltok nem tudták kielégíteni az újonnan jelentkező vásárlói igényeket. A megváltozott kereslet arra ösztönözte a kereskedőket, hogy folyamatosan bővítsék boltjaik termék-választékát és üzleteik számát. A piaci nyitást követően a hazai szereplők mellett Szlovákiában is megjelentek a nyugati befektetők és gombamód szaporodtak az ország területén a bevásárlóközpontok, valamint a multinacionális üzletláncok részét képező hiper- és szupermarketek. A szlovákiai fogyasztók gyorsan hozzászoktak az új piaci szereplők által nyújtott kínálathoz és ennek megfelelően alakították vásárlási szokásaikat. A napi bevásárlásokat fokozatosan fel-

váltották a heti nagybevásárlások, amelynek az eredményeként természetesen nőtt az egy vásárlás alkalmával elköltött pénzösszeg nagysága. A fogyasztók kényelmi elvárásai egyre fokozódtak, a nemzetközi üzletláncok pedig igyekeznek ezen igényeknek minél magasabb szinten megfelelni. Az új kereskedelmi központok eleinte elsősorban Szlovákia nagyvárosaiban koncentráálódtak, majd fokozatosan terjeszkedtek a közép- és kisvárosok felé. Észak- és Dél-Komárom üzleti szerkezetében is jelentős változások jöttek létre. A kisebb üzleteket fokozatosan felváltották a multinacionális üzletláncok, a hipermarketek, a diszkontok, illetve a szupermarketek (HOFMEISTER T. Á. 2003; RICHTEROVÁ K. et al. 2007).

A kutatásom elsődleges célja az volt, hogy felmérjem az Észak- és Dél-Komáromban található három hipermarketet (Tesco, Kaufland, Hypernova) egymásra, valamint a fogyasztókra gyakorolt hatásait. A 2010-es kutatás eredményeit összevettem egy korábbi, 2007-ben elvégzett felmérés eredményeivel. A tanulmány során

ismertetem Észak- és Dél-Komárom kiskereskedelmi piacát, melynek az üzletláncokon kívül további fontos szereplői a bevásárlóközpontok is.

Fogalommagyarázat

SIKOS T. TAMÁS Marketingföldrajz (2000) című könyve alapján a *hipermarketek* nagy méretű (10000 m²-t meghaladó), elsősorban élelmiszert forgalmazó üzletek. Áruválasztékukra jellemző, hogy több mint tízezer féle terméket forgalmaznak, de megjelennek benne másfajta termékcsoportok is. Egy másik definíció szerint a hipermarketek élelmiszer és nem-élelmiszer jellegű termékeket kínáló nagyméretű (2500 m² – 5000 m², de akár 5000 m²-t is meghaladó) komplexumok, amelyeket a város peremén hoznak létre. A hipermarketek terjedésének legfőbb mozgatórugója egyrészt a nem élelmiszer jellegű termékek iránti igény növekedése, másrészt a belvároson belüli bérleti díjak emelkedése volt. A hipermarketek szomszédságában magas befogadóképességgel rendelkező parkoló teszi lehetővé a kényelmesebb vásárlást. Az épület belsejében általában egyéb kiegészítő szolgáltatásokat (cukrászda, bank, posta) is igénybe vehetnek a vásárlók (CIMLER, P.–ZADRAŽILOVÁ, D. 2007). Ez az üzletforma Franciaországban jelent meg először, mivel ezen a területen hiányoztak a szupermarket és a diszkontáruház üzletláncok. A nagyobb üzletek elnevezésére szigorú szabályok nincsenek, ezért gyakran a „hypermarket” és „superstore” elnevezést használják. (SIKOS T. TAMÁS, 2000)

Napjaink közkedvelt vásárlási és szórakozási szinterei a *bevásárlóközpontok*. A bevásárlóközpontok meghatározására eltérő megfogalmazások születtek, egységes értelmezés nincs. Már az 1970-es években viták folytak arról, mit is nevezhetünk bevásárlóközpontnak, mit üzletközpontnak és mit kereskedelmi területnek. A különböző iskolák más-más magyarázattal álltak elő. 1965-ben két táborra szakadt a definíciót alkotók csoportja. Az egyik tábor BERRYvel az élén azt állította, hogy mindegy, hogy milyen: régi vagy új, spontán módon szerveződött vagy meghatározott céllal épített, vagy átalakított üzletcsoportról van szó, az ilyen üzletközpont bevásárlóközpontnak nevezhető. (BERRY, B. J. L., 1963) A másik tábor ragaszkodott ahhoz a nézethez, hogy csak a kifejezetten új, tervezett központok nevezhetők bevásárlóközpontnak. Az utóbbi nézet képviselői voltak DAWSON (1983) és DAWSON–LORD (1985). Véleményük szerint

a nem tervezett üzletközpontokat kereskedelmi területnek kell nevezni. Már a két iskola közti különbség is jelzi, hogy nem egyszerű egy egységes, mindenki számára elfogadható definíció megalkotása. (DAWSON, J. A.–LORD, J. D., 1985)

A Nemzetközi Bevásárlóközpontok Szövetsége által alkotott definíció a következő: „Bevásárlóközpont azon kiskereskedelmi vagy egyéb kereskedelmi létesítmények csoportja, amelyet mint egységes ingatlant terveztek, fejlesztettek, közösen üzemeltetnek és működtetnek. Ezen központokban a helyben parkolás megoldott. A központok méretét és profilját általában a kereskedelmi vonzáskörzet jellemzői határozzák meg” (SIKOS T. T.–HOFFMANN I. 2004). A szövetség két fő típust határozott meg: a *mallt* és az *üzletsorközpontot*. A mall egy olyan üzletközpont, ahol az üzleteket légkondicionált sétány köti össze egymással. Regionális és szuperregionális formái a legelterjedtebbek, köztük nagyságrendi különbség van.

Az üzletsorközpontot nem köti össze zárt sétány. Kiskereskedelmi egységként üzemeltetett komplexum, egymáshoz csatlakozó üzletek és szolgáltató egységek összessége. A boltok L vagy U alakban kapcsolódnak egymáshoz, a parkolás az üzletek előtt történik. Az amerikai „mall” eredetileg egy „tető alatti városközpont”. Ez a forma Európában bevásárlóközpontokként terjedt el.

Vizsgálati módszerek

A tanulmány megírása során a kutatási segédanyagot a bevásárlóközpontok, illetve a multinacionális üzletláncok által közölt adatok szolgáltatták. Továbbá jelentős szekunder adatbázis származik különböző nemzetközi és hazai kereskedelemmel foglalkozó kutatóintézetektől (Cushman&Wakefield, GfK Slovakia, Terno, AC Nielsen), szaklapoktól Tovar&Predaj, Obchod). A 2007 és 2010 között végzett kutatást egy primer kérdőíves felmérés is kiegészítette.

Vizsgálatom tárgyát a térségben működő három hipermarket, a Hypernova, a Kaufland és a Tesco jelentette. A három vizsgált üzletet nagyjából egy időben nyitották meg a vásárlók előtt: Elsőként 2002-ben a Kaufland nyílt meg, egy évvel később 2003-ban a Hypernova, majd legvégül 2005-ben a Tesco. Az elemzésre került üzletek nagysága közel azonosnak tekinthető: a Kaufland 4429 m²-es 218 parkolóval, a Hypernova 3400 m²-es 277 parkolóval, a Tesco 5000 m²-es 500 parkolóval.

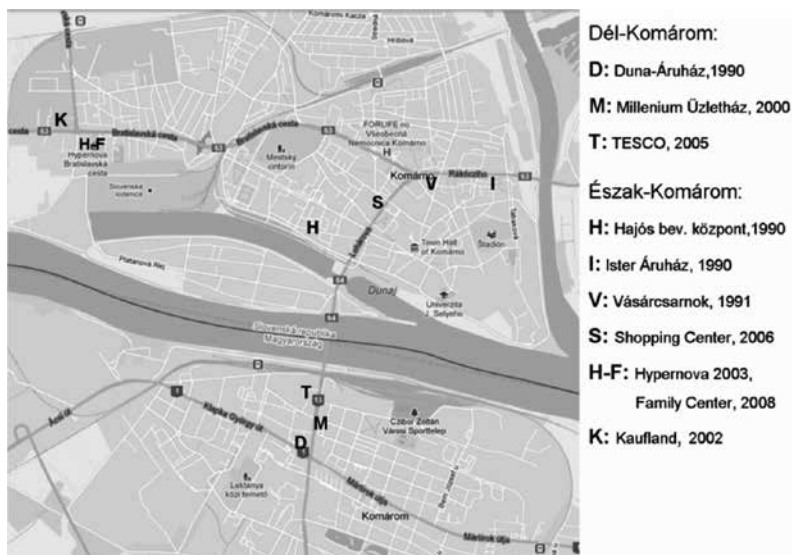
A 2007-ben elvégzett, majd a 2010-ben megismételt kérdőíves felmérésben mindhárom üzlet esetében 150 fős mintát alkalmaztunk. Mindkét alkalommal összesen 12 kérdést tettünk fel a személyes adatokra vonatkozó kérdésekkel együtt, miközben a vásárlókat véletlen mintavétel alapján választottuk ki.

Észak- és Dél-Komárom kiskereskedelmi szerkezete

Dél-Komáromban 1990-ben nyílt meg a Duna Áruház, 10 év múlva a Millenium Üzletház és az Ázsia Center, majd 2005-ben a Tesco (SIKOS T. T. – TINER T. 2007). Észak-Komárom és környékének bevásárlási lehetőségeit öt, viszonylag alacsony színvonalú bevásárlóközpont elégíti ki. Az első ezek közül az 1990-es években épült Hajós bevásárlóközpont, amelynek földszintjén a 2011-es év közepéig a Bala szupermarket üzemelt. Napjainkban az üzlethelyiség átépítés alatt áll, bérliője a továbbiakban a Billa szupermarket lesz. A második az Ister áruház (régábbi nevén Vág), amelynek földszintjén a Coop Jednota szupermarket, valamint egy kínai ruházati bolt üzemel, az emeletén pedig szaküzletek találhatóak. A harmadik a vietnámi- és kínai ruházati termékeket árusító boltokat tömörítő központ, a Vásárcsarnok. Negyedik központként megemlíthető az évek óta kihasználatlan, korábban Prior

áruházként működő épület, amelyet 2006-ban felújítottak és Shopping Center néven adták át a nagyközönség számára. A több millió eurós beruházásnak köszönhetően néhány étterem és körülbelül 20 üzlet kapott helyet, köztük olyan márkák, mint a Michael Móda, a Makyta, a Nike vagy az Adidas. A megnyitáskor nem tartottak az érdeklődés hiányától, mivel Komáromban is egyre nagyobb az igény a jó minőségű termékek iránt. Sorrendben az utolsó központ a 2008-ban megnyílt Family Center, amely a Hypernova hipermarket és a Nay áruház szomszédságában található. Az épületben ruha, cipő, játék, elektronikai, drogériai boltok találhatóak (HUSZÁRIK E. 2010)

Észak-Komárom területén igazi kereskedelmi központ nem alakult ki, a csomópontok szórطان helyezkednek el. A multinacionális üzletláncok részét képező hipermarketek a városból kivezető 63-as főút mellett helyezkednek el. Ezen központok közül a Kaufland 2002-ben épült, míg a Hypernova, a Nay elektronikai termékeket forgalmazó cég 2003-ban nyitottak meg. Ez a kereskedelmi zóna mindenképpen a hétvégi nagybevásárlások helyszíne, mind a hazai mind a határon túlról érkező bevásárló-turizmus szempontjából. Kiskereskedelmi szempontból egyértelműen a város belvárosát képező Megye és Nádor utcák, valamint a szomszédságukban található, 2000-ben felépült Európa Udvar tekinthető a legjelentősebb kereskedelmi területnek. A terület a város kulturális és történel-

1. ábra A hipermarketek elhelyezkedése Komáromban
 Figure 1 Location of hypermarkets in Komárom

mi belvárosának szerves részét képezi, amelyet mára az autós forgalom elől részlegesen elzártak.

A két város lakossága és környéke egyre több, multinacionális üzletláncok részét képező hipermarket közül választhat. Dél-Komáromban jelen vannak a brit központú Tesco, a német Penny Market élelmiszerdiszkontok, a holland Spar szupermarketek, valamint 2011-ben megjelent a város kiskereskedelmi piacán a Lidl üzletlánc is. Észak-Komáromban a nagyobb hipermarketeken kívül a piacon kisebb diszkontok, szupermarketek, az osztrák Billa, a szlovák Coop Jednota, ABC, Sama, valamint a német harddiszkont, a Lidl vannak jelen. Az előbb felsorolt diszkontok az egyes lakótelepeken, illetve a város központjában állnak a vásárlók rendelkezésére (SÍKOS T. T. 2007).

Az észak- és dél-komáromi fogyasztók vásárlási szokásai

A kutatás elején kíváncsiak voltunk a hipermarketeket látogató vásárlók kor szerinti összetételére. A vásárlók korcsoport szerinti megoszlásában 2010-ben a Kauflandnál és a Tesconál magas értéket mutat a 21-30 év közöttiek aránya. Ez összefüggésben lehet azzal, hogy a hipermarket környezetében oktatási intézmények találhatóak. A Kaufland közelében van a Hajógyári Szakközépiskola és a Selye János Egyetem kollégiuma, a Tesco közelében pedig egy gimnázium található. A fiatalok magas arányát a 2004-ben Észak-Komáromban létrejött Selye János Egyetem is magyarázza, hiszen a városban tanuló egyetemisták már potenciális vásárlóerőt is jelentenek a hipermarketekben. A 2010-es mintában a Hypernova kivételével minden komplexum esetében csökkent a 20 év alattiak aránya. A Tesconál kiemelkedően magas a 31-40 éves korosztály aránya, akiknek jelentős része a Nokia ipari park dolgozója.

2010-ben a többi korcsoport aránya a hipermarketekben csökkent a 2007. évihez képest. Megállapíthatjuk, hogy az idősebb korcsoport még ragaszkodik a lakótelepükön üzemelő kis diszkontokban lebonyolítható napi vagy a heti bevásárláshoz, mert azok könnyebben elérhető számukra. A két városban működő hipermarketek vezetői eddig még nem gondolkodtak el egy saját autóbusz üzemeltetésén.

2007-ben mindhárom központban a szakmunkások alkották a megkérdezettek legnagyobb részét. A Nokiai ipari parkban megle-

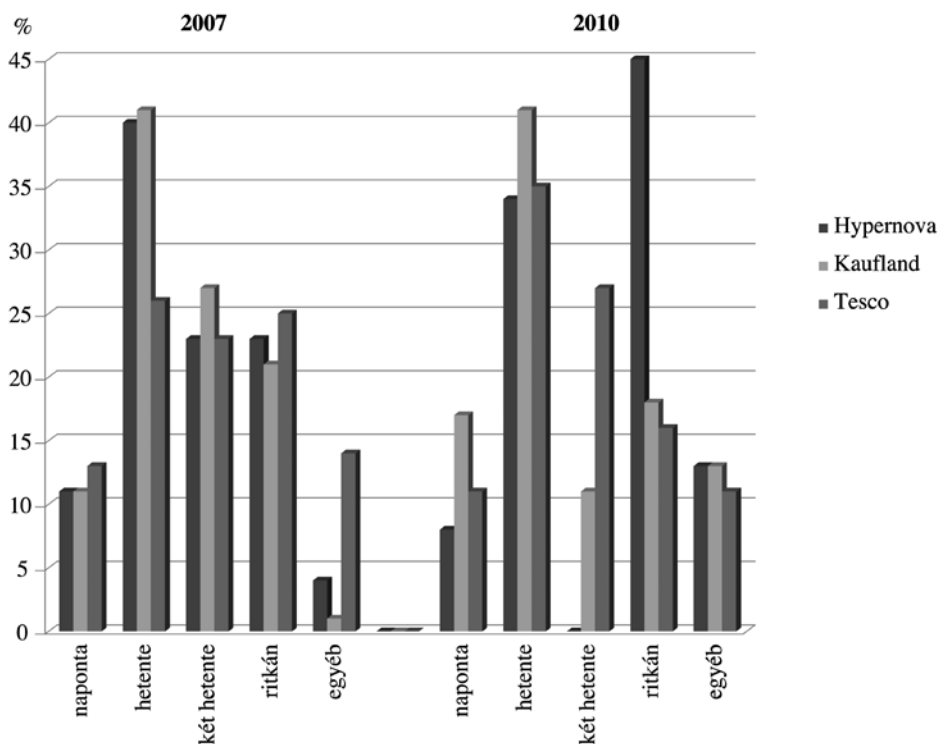
hetősen magas volt a szlovákiai munkavállalók aránya. A 2010-es felmérésnél a Tesco esetében a szakmunkások aránya majdnem a felére csökkent, a gazdasági válság hatására ugyanis az ipari parkból jelentős számú munkaerőt bocsátottak el. Az elbocsátások 2012-ben is folytatódtak: a finn Nokia gyár február elején bejelentette, hogy 4400 fős munkaerő-állományából az év folyamán további 2300 munkást tesz az utcára. A feladatkörök átszervezésével nem kizárt, hogy további elbocsátások is érintik majd a régió munkaerőpiacát, hiszen az új feladatkörök másféle képzettséget igényelnek majd (Napi Gazdaság, 2012).

Az értelmiségiek és az egyéb szellemi foglalkoztatottak aránya mindhárom üzletközpontban növekedett 2007 és 2010 között. A magasabb értéket részben magyarázza a Selye János Egyetemen végzettek jelentős száma. A 2010-es minta magasabb vállalkozószámot is mutatott. Szembetűnő volt a vállalkozók magas aránya a Hypernova üzletközpontban, amely magasabb áraival inkább a tehetősebb réteg vásárlásainak a helyszíne. Az egyéb kategóriába tartozó vásárlók aránya megközelítőleg azonos volt.

A vizsgált hipermarketeket a vásárlók első sorban élelmiszer vásárlás céljából keresték fel, annak ellenére, hogy ezek a kereskedelmi hálózatok nem élelmiszer jellegű termékeket is árúsitának. A 2010-es felmérés szerint a vásárlók közel 10 százaléka konkrét cél nélkül kereste fel ezeket a központokat, így vannak, akik hétfélig programként élik meg ezeket a bevásárlásokat. A kérdőívben nem szereplő kategóriákon kívül a vásárlók egy része ruha, drogériai cikkek, háztartási kellékek és virág vásárlása céljából kereste fel az említett hipermarketeket.

A vásárlások gyakoriságára jellemző volt, hogy a Kauflandban és a Tescoban vásárlók többsége (35-41%) heti gyakorisággal látogatta a hipermarketet. Ez megegyezett a 2007-es adatok értékével. A válaszadók 16-18%-a ritkán kereste fel a hipermarketeket. A 2. ábra azt jelzi, hogy 2007-ben egyenletesen oszlott el a naponta, kéthetente, valamint a ritkán vásárlók aránya a hipermarketekben. 2010-re a Kaufland vásárlói körében jelentősen megemelkedett a naponta, a Hypernova vásárlói közt pedig a ritkán vásárlók aránya.

ŠIMKOVÁ, M. (2011) véleménye szerint a szlovákiai vásárlók a napi bevásárlásoknál a nagy hipermarketekkel szemben kezdik előnyben részesíteni a kisebb boltokat. A vásárlási szokás változásaira már tavaly reagáltak az üzletláncok,

2. ábra A vásárlások gyakorisága a megkérdezettek körében (2007–2010). Forrás: saját szerkesztés
 Figure 2 Frequency of purchases among the respondents, 2007–2010. Source: own construction

amelyek egyre gyakrabban nyitnak meg kisebb üzleteket. „Családom van, és ezért az alap élelmiszert a kisebb üzletekben veszem meg. Ha nagyobb bevásárlásra készülünk, például egyszer-kétszer havonta, akkor az alacsonyabb árak miatt a hipermarketeket választjuk,” mondta egy fiatal anyuka. A szakemberek szerint hasonlóan kezd viselkedni több fogyasztó is. A Terno piackutató ügynökség elemzője, DRAHOVSKÝ, L. szerint a szupermarketek 36%-ban részesednek a forgalomból, míg a hipermarketek 19%-ban. Ez azt jelenti, hogy az embereknek már kevésbé fontos a hatalmas eladótér és a szupermarketek jobban megfelelnek nekik. Stratégiát változtattak az üzletláncok is, ugyanis egyre gyakrabban nyitnak meg kisebb boltokat a kisebb városokban. Például a Billa 2010-ben 10 új üzletet nyitott meg nemcsak a nagyobb városokban, hanem Partizánskéban, Pöstyénben és Nagymihályban (ŠIMKOVÁ, M. 2011). A Kaufland 2009-ben 60 millió eurós forgalomemelkedést ért el a Terno szerint azzal, hogy Szlovákiában 42 üzletet működtetett. 2010-ben nyitott üzletet

Tóketerebesen és Kézsmárkon, a következő pedig Ilaván tervezi. Más helyzetben vannak azok az értékesítők, amelyek főleg a vállalkozókra koncentrálnak. A Metro forgalma például csökkent, amit valószínűleg a hotelek és éttermek bevételének csökkenése okozott (TERNO, 2010). A lakosság körében a kisebb specializált boltok egyre népszerűbbé válnak, ennek ellenére a kereskedők számolnak további hipermarketek megnyitásával.

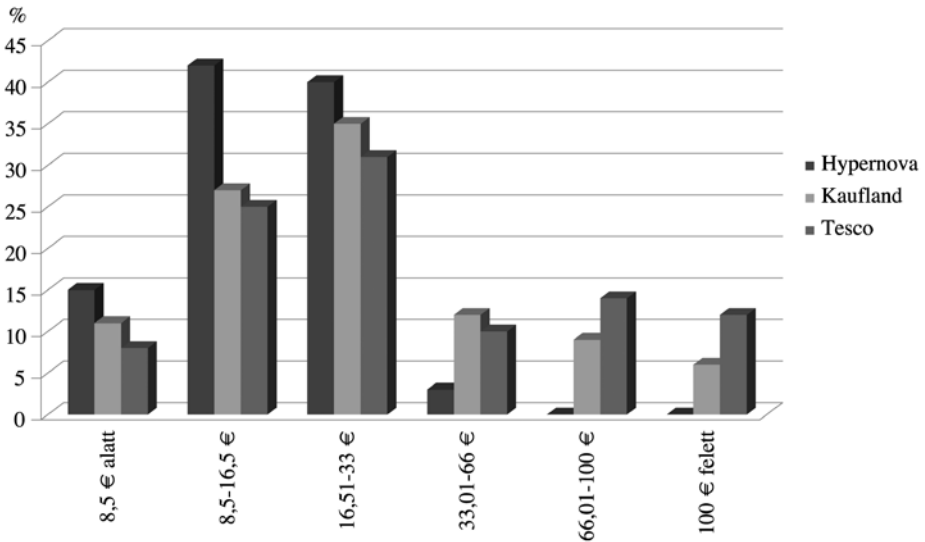
Az elemzés során azt is vizsgáltuk, hogy a vásárlók egy vásárlás alkalmával mennyi pénzt költenek el az egyes hipermarketekben. A Tesco vásárlóinak többsége 1000-5000 Ft-ot, illetve 5000-10000 Ft-ot költ el egy-egy vásárlás alkalmával. A 2007-es szlovák korona árfolyamát az egyszerűség kedvéért 7 Ft-nak vettem és így próbáltam meg összevetni a kapott eredményeket. A szlovák hipermarketekben a vásárlások zöme 500-1000 korona körül mozgott (3500-7000 Ft). Megállapíthatjuk tehát, hogy nagyságrendileg a Hypernova és a Kaufland vásárlói is azon két kategóriában költöttek, mint a Tesco vásárlóköre.

2010-ben az euró árfolyamát 270 forintnak vettem, viszont az ábrán csak eurós árakat tüntettem fel. A 3. ábráról leolvasható, hogy egy vásárló átlagosan 16,5-33 euró között költött, ami mindhárom hipermarketre érvényes.

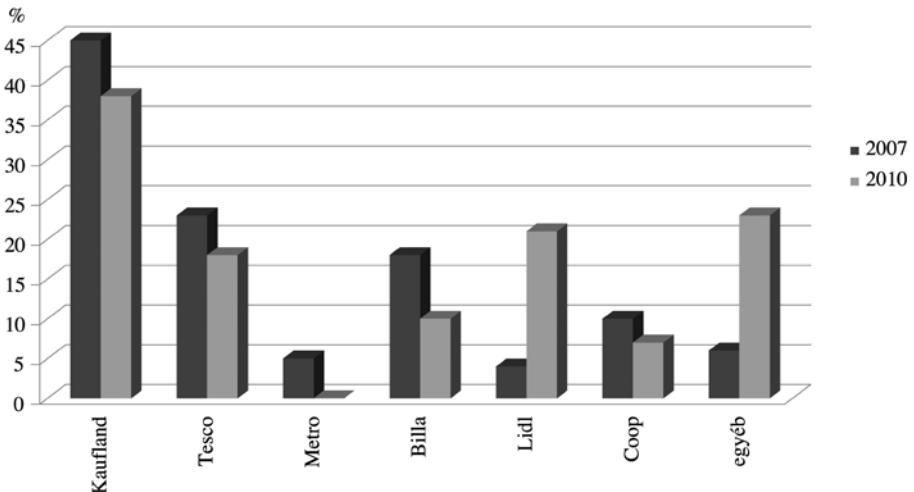
A Hypernova esetében a vásárlások nagysága az alacsonyabb költés irányába mozdult el, a fogyasztók ugyanis egy vásárlás alkalmával kevesebb pénzt hagytak a hipermarketben.

A Kaufland 2010-es értékei hasonlítottak a négy éve felmért adatokra. A válság hatására a fogyasztó eszerint sokkal inkább megfontolta, hogy havi jövedelméből mennyit költ ételmisszerre és melyik üzletláncban vásárol.

Kiemelten vizsgáltuk a három hipermarket egymásra hatását. Az elemzéshez használt kérdőívben a vásárlóktól azt kérdeztük, hogy mely más bevásárlóközpontokban szoktak még

3. ábra Az egy vásárlásra jutó átlagos költés a hipermarketekben, 2010. Forrás: saját szerkesztés
Figure 3 The average expenditure of test purchases in hypermarkets, 2010. Source: own construction

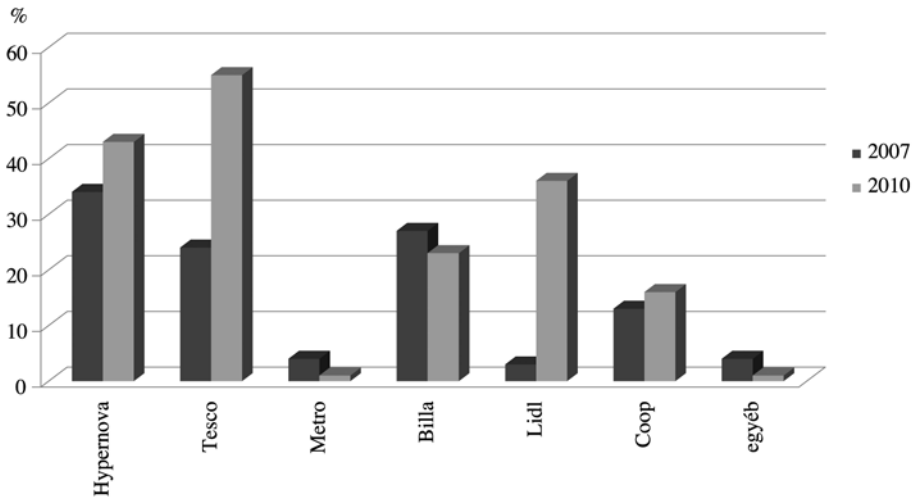
4. ábra A Hypernova vásárlói által felkeresett más bevásárlóközpont (2007–2010). Forrás: saját szerkesztés
Figure 4 Hypernova consumers visiting other shopping centers, 2007–2010. Source: own construction

megfordulni a Hypernován, a Kauflandon és a Tescon kívül (4-6. ábra).

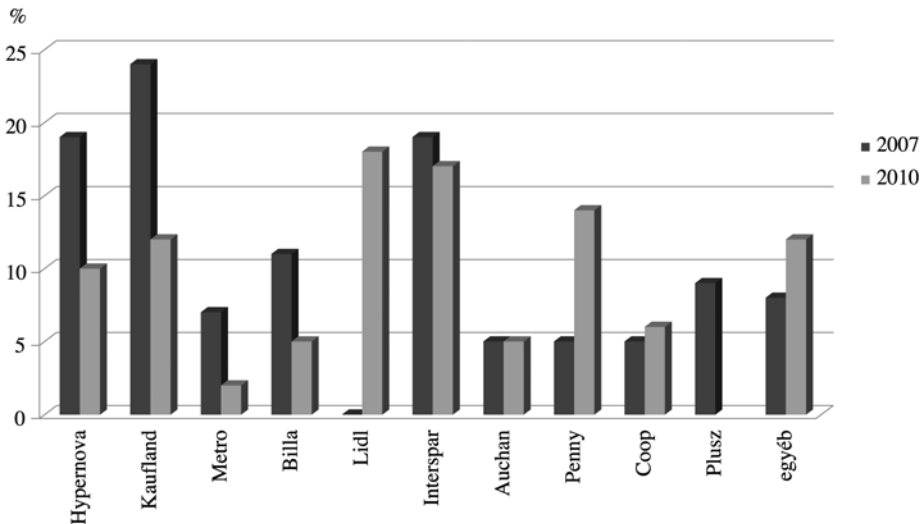
A vásárlók egy része megfelelő marketing-munkával és jól meghirdetett akciókkal könnyen átcsábítható az egyik üzletből a másikba. A heti akció ajánlatokat mindhárom hipermarket szórólapok segítségével juttatja el a vásárlóhoz. Komáromban szinte mindenhol hozzájut a lakosság heti rendszerességgel ezekhez az újságok-

hoz, ugyanez már nem mondható el a környező falvokról, oda ritkán jutnak el az üzletláncok kiadványai. A Kaufland igyekszik leginkább eljuttatni akciós ajánlatait a településekre.

A Hypernova vásárlóközönségének 77 %-a szívesen tért be az üzletközpont szomszédságában található Kaufland hipermarketbe, míg további 40 százalékuk intézte bevásárlásait a határon túli Tescoban. Mind a Hypernova, mind

5. ábra A Kaufland vásárlói által felkeresett más bevásárlóközpontok (2007–2010). Forrás: saját szerkesztés
Figure 5 Kaufland consumers visiting other shopping centers, 2007–2010. Source: own construction

6. ábra A Tesco vásárlói által felkeresett más bevásárlóközpontok (2007–2010). Forrás: saját szerkesztés
Figure 6 Tesco consumers visiting other shopping centers, 2007–2010. Source: own construction

a Kaufland esetében elenyésző volt azok száma, akik a Metroban is megfordultak. A Billa 2005 decemberében nyílt Észak-Komáromban, kedvező telephelyválasztásának köszönhetően napjainkban magához vonzza a Kaufland vásárlóinak 23 %-át, valamint a Hypernova vásárlóinak 10 %-át. A Kaufland vásárlói közül 72% szívesen járt vásárolni a Hypernovába is, továbbá a megkérdezetteknek csaknem a fele válaszolta, hogy a Tescoban is szívesen vásárol, ami a három évvel ezelőtti adatoknak több, mint a duplája volt. Leginkább a Tesco vásárlói ragaszkodtak kedvenc helyükhöz, a megkérdezettek közül itt volt a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik más bevásárlóközpontba is betértek. Az Interspar népszerűsége is jelentősen megnőtt a vásárlók körében, a korábbi 0,5%-ról 31%-ra nőtt.

Összefoglalás

A primer kutatás eredményei alapján elmondhatjuk, hogy a két Komárom vásárlóközönsége a vásárlási szokásaiban nem tér el jelentősen az országos átlagfogyasztótól. A vizsgált hipermarketek vásárlóinak körében leginkább a 20-30 éves, értelmiségi fogyasztók képviseltetik magukat.

Az idősebb korosztály továbbra is a kisboltokat részesíti előnyben vásárlásai alkalmával. A fogyasztók többsége a hipermarketeket élelmiszervásárlás céljából keresi fel, de az eltelt 3-4 évben megnőtt a cél nélkül érkező látogatók aránya. Az egy vásárlásra jutó pénzköltés csökkent az elmúlt években. Napjainkban a vizsgált hipermarketekben egy komáromi fogyasztó átlagosan 16,5-33 euró között költ egy vásárlás alkalmával.

Összegzésként megállapítható, hogy a Tesco népszerűsége töretlenül ível felfelé, s 2007-ben megnyitotta újabb szupermarketét a Komáromi járás területén, Gúta városában. Napjainkban újabb járásbeli város, Ógyalla területén készül üzletnyitásra, valamint épp a napokban zajlik a vizsgálatban szereplő Hypernova hipermarket bezárása, melynek épületében szintén egy Tesco hipermarket kap majd helyet. Ily módon a Tesco a jövőben várhatóan további vásárlóerőt szív el az észak-komáromi Kaufland kereskedelmi központtól.

SERES HUSZÁRIK ÉRIKA
Selye János Egyetem Gazdaságtudományi Kar,
Komárno
huszarik.erika@selyeuni.sk

IRODALOM

- BERRY B. J. L. 1963: Commercial structure and commercial blight. Research Paper 85. – University of Chicago, Dept. of Geography, Chicago.
- CIMLER P.–ZADRAŽILOVÁ D. 2007: Retail management. - Management Press Vyd.1., Praha, 307 p.
- DAWSON J. A.–LORD J. D. 1985: Shopping Centre Development. – Logman, London. pp. 226–242.
- HOFMEISTER T. Á. 2003: Fogyasztói magatartás. - Aula Kiadó, Budapest. 340 p.
- HUSZÁRIK E. 2010: A multinacionális vállalatok térnyerése Szlovákia kiskereskedelmében. – In. SIKOS T. T.–TINER T. (szerk.): Cégek célkeresztben. Selye János Egyetem, Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom. pp. 217–232
- RICHTEROVÁ K.–KULČÁKOVÁ M.–KLEPOCHOVÁ D.–KOPANIČOVÁ J. 2007: Spotrebiteľské správanie. – Vyd. Ekonóm, Bratislava. 258 p.
- SIKOS T. T. 2000: Marketingföldrajz. - Váti Kht., Budapest, 240 p.
- SIKOS T. T.–HOFFMANN I. 2004: A fogyasztás új katedrálisai. – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. pp. 51–74.
- SIKOS T. T. 2007: A kereskedelmi komplexumok terjedése Szlovákiában. In. SIKOS T. T. (szerk.): A bevásárlóközpontok jelene és jövője. Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom. pp. 28–48.
- SIKOS T. T.–TINER T. 2007: Egy város – két ország, Komárom – Komárno. Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom. pp. 101–116.
- ŠIMKOVÁ M. 2011: Eudia sa presúvajú do menších obchodov. – Pravda, 2011. január 18.
- Többezres elbocsátás a Nokia komáromi üzemében. – Napi Gazdaság, 2012. február 8.

Adatbázisok:

- Cushman&Wakefield piackutató ügynökség szekunder adatai
- Terno piackutató ügynökség 2010-es évkönyve [2010] Česká a slovenské odborné nakladateľstvi, spol. s.r.o.
- Tovar&Predaj, ročník 2., číslo 3. január/február 2012 – Atoz, Praha.
- Tovar&Predaj, ročník 2., číslo 5. máj/jún 2012 – Atoz, Praha.
- Obchod, ročník XVII., 2012 – Ecopress, Bratislava.

KRÓNIKA

BÉRCI KÁROLY (1952–2012)

A hazai geográfus szakma megrendülten búcsúzik a türelemmel viselt, több évi szenvedés után fájoan korán elhunyt BÉRCI KÁROLY mérnök-hőfizikustól, az ERŐTERV Zrt. kiváló szakemberétől, akivel az MTA CSFK Földrajztudományi Intézet kutatói több évtizedes, rendkívül eredményes munkakapcsolatot ápoltak. 1952-ben született Veszprémben. Szülővárosában végezte el a vegyipari technikumot, majd – hasonlóan sok műszaki beállítottságú fiatalhoz, akiknek érdeklődését felkeltette a korszak kiemelkedő jelentőségű tudománya, az atomenergetika – 18 évesen sikeresen felvételizett a Moszkvai Energetikai Egyetemre. A nukleáris technológiai tanulmányok elvégzése és a mérnöki végzettség megszerzése után 1977-ben mérnök-hőfizikusként helyezkedett el az ERŐTERV Vállalatnál, amelynek évtizedeken át kiemelkedő és megbecsült szakembere volt. Ott volt a hazai atomenergiái ipar születésénél: hőfizikus szakértőként már az 1970-es évek végétől felelősségteljes munkát végzett a paksi atomerőmű 1–4. blokkjainak üzembe helyezését megelőző biztonsági jelentés kidolgozásában, a balesetelhárítási intézkedési tervek háttérelmezéseiben. Szakmai életútja az 1990-es évektől elsősorban a hazai radioaktív hulladékok kezeléséhez kötődött. Minden olyan tevékenység, amely Magyarországon ebben a témakörben folyt, valamilyen módon az ő nevéhez is kapcsolódott. Több mint egy évtizeden át az ERŐTERV Nukleáris Iroda, majd a Paksi Atomerőmű Generáltervezői Iroda helyettes vezetőjeként nagy szakértelemmel irányította e veszélyes hulladékok kezelésének teljes folyamatát, koordinálta a vállalat fejlesztési és kutatási tevékenységét a nukleáris és sugárbiztonság műszaki kérdéseiben. Nagy szerepet vállalt a sugárvédelem munkahelyi és környezeti kérdéseinek megoldásában, továbbá a nukleáris és izotópkalkalmazás létesítmények biztonságának növelése érdekében végzett kutatómunkákban. 2003-tól az újonnan alapított Kiegészítő Üzemanyag- és Radioaktív

Hulladékkezelés Profitcenter vezetőjének nevezték ki. E minőségében nagy energiával látott neki a püspökszilágyi és bátaapáti hulladéktárolók környezeti biztonságának fokozását célzó feladatok végrehajtásához; ezek befejezését elhatalmasodó betegsége azonban már megakadályozta.

Hatalmas elméleti tudása és széleskörű gyakorlati tapasztalatai józan mérnöki gondolkodással ötvöződve az ország egyik legképzettebb nukleáris szakemberévé tették. Született intelligenciáját és kivételes felkészültségét már akkor megtapasztalhattuk, amikor az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete az 1980-as évek közepén bekapcsolódott a Paksi Atomerőműből kikerülő kis és közepes aktivitású radioaktív hulladékok végleges elhelyezésére irányuló telephelyválasztás geográfiai-geomorfológiai megalapozását célzó tudományos vizsgálatokba. Izgalmas szakmai kihívásnak tekintette a radioaktív hulladékok biztonságos hazai elhelyezését,

amelynek hosszú távú megoldását mindvégig legjobb tudásával szolgálta. Együttműködésünk évtizedei alatt mindig nagyra becsülte és értékelte azokat a tudományos eredményeket, amelyekkel a hazai földrajztudományi, azon belül különösen a geomorfológiai kutatások hozzájárultak e roppant összetett probléma megoldásához. Az Intézet akkori igazgatójához, SCHWEITZER FERENchez fűződő baráti viszonyának eredményeként a két tudományterület között „témaorientált szimbiozis” jött létre, elősegítve a tároló üzembehelyezésének és telephelybiztonságának tudományos megalapozását. A nukleáris energetika nemzetközi fórumain is szaktekintélynek számított. A bécsi székhelyű Nemzetközi Atomenergiái Ügynökség (NAÜ) vezető tisztségviselői nagyra értékelték azon törekvését, hogy a problémák megoldásában mindig a gyakorlati megközelítésre helyezte a hangsúlyt, miközben tisztában volt a feladat megoldásához szükséges elméleti megalapozottság alapvető jelentőségé-

vel. Nem véletlenül kérték fel számos nemzetközi projekt szakmai bírálataira. Szakmai tudásának folyamatos bővítése érdekében azonban maga is rendszeresen részt vett a NAÜ által szervezett különböző továbbképzésekben. Tapasztalatait számos tudományos fórumon is megjelentette, továbbá szaktanulmányok, szakkönyvfejezetek szerzőjeként is publikálta. Tudományos kvalitásait bizonyítja, hogy tagjává választotta a NAÜ Tanácsadó Bizottsága, emellett prominens tagja volt az Eötvös Loránd Fizikai Társulatnak és a Magyar Nukleáris Társaságnak.

BÉRCI KÁROLY 35 éves szakmai tevékenysége termékenyítőleg hatott a földrajztudomány mindazon ágazataira, amelyek céljai között szerepel a környezetünk biztonságának megóvására és fokozására irányuló kutatások hatékonyságának növelése és eredményesebbé tétele. Korai halála emiatt is fájó veszteség. Emlékét kegyelettel megőrizzük!

SCHWEITZER FERENC – TINER TIBOR

IRODALOM

FRISNYÁK SÁNDOR:

Tájhasználat és térszervezés. Történeti földrajzi tanulmányok.

Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete és
a szerencsi Bocskai István Gimnázium. Nyíregyháza–Szerencs 2012. 201 p.

A tanulmánygyűjtemény válogatója, GÁL ANDRÁS előszavában leszögezi, hogy hazánk történeti földrajzát (benne a tájhasználat és tértervezés folyamatát) az akkori geográfusok már a múlt század harmincas-negyvenes éveiben felvázolták monografikus munkáikban. „A témakör első, önálló kötetben megjelenő szintézise FRISNYÁK SÁNDOR alkotása (1990), melyet később az egyes történelmi régiókról (Alföld, Dunántúl és a Kisalföld, Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Délvidék stb.) szerkesztett konferenciakötetek követtek. A magyar honfoglalás 1100. és az államalapítás 1000. évfordulója alkalmából Nyíregyházán rendezett konferenciasorozat közreadott anyaga jelentősen gazdagította a Kárpát-medence történeti földrajzával kapcsolatos tudományos ismereteinket”.

A tájhasználat és a térszervezés egymással szorosan összekapcsolódó folyamatok. A tájhasználat FRISNYÁK SÁNDOR szerint „a természeti erőforrások felhasználásával a tájban folytatott emberi tevékenység összessége”. A tájhasználatot valamilyen fokon az ott élő és gazdálkodó ember szervezte. Az ezekkel a kérdéskörökkel foglalkozó gyűjteményes munka 12 tanulmányt foglal magában, amelyek különböző helyen és időben jelentek meg. Az első tanulmány, a *Tájhasználat és tájformálás* 2000-ben látott napvilágot *Az Alföld történeti földrajza* c. kötetben, és a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye honfoglalás és kora Árpád-kori földrajzi képét vetíti az olvasó elé. Az öskörnyezet, a Felső-Tisza-vidék és a Nyírség erdössztyepp tájai kedvező természetföldrajzi alapot jelentettek a nagyállattartással és ekés földműveléssel foglalkozó eleinknek. A szerző megállapítja, hogy „...megtelepedésükben a környezetigényüket kielégítő helyi energiák mellett szerepe volt a tájcsoport helyzeti energiáinak és geopolitikai tényezőknél is”.

Az erdő szerepe a Kárpát-medence gazdasági életében c. tanulmány egyik fő mondanója,

hogy „Az erdőirtás (és a vízrajzi alapstruktúra átférfalása) a terület eltartó- és értéktermelő képességének növelése érdekében történt”. A szerző ábrák segítségével részletesen foglalkozik a Kárpát-medence erdőségeivel, az erdőirtás idő- és térbeli változásaival és az erdőhasználat változásaival a Kárpát-medencében. Vallja, hogy az erdő, mint életközösség, a természetföldrajzi tényezők hatására alakult ki. A harmadik, igen érdekes tanulmány *A vízenergia használata a Kárpát-medencében a 11. századtól 1920-ig*. Bevezetőjében a szerző itt is kiemeli, hogy „Az ipari forradalmat megelőző időkben Európa más tájaihoz hasonlóan, a Kárpát-medencében is a vízenergia, a fa és a faszén volt a legfontosabb energiaforrás”. Az ábrák és fényképek segítségével (is) gazdagon illusztrált tanulmány bemutatja a vízimalmok építésének idejét és típusait, a vízenergia-potenciál felmérését és a vízenergia ipari felhasználását (pl. Mecenzéf vízenergiával működő vashámorait, vagy Kárpátalja 19. században működött fűrészmalmait).

A következő dolgozatok már kisebb, szűkebb tájegységekhez kötődnek, így *A földrajzi energiák szerepe a Zemplén-hegység védelmi rendszerében* is. A Zempléni-hegység már a kora Árpád-korban betagozódtott a Kárpát-medence védelmi rendszerébe. A hegyvidék honvédelmi objektumainak kiépítésében a helyi és helyzeti energiák fontos tényezők voltak. A várak (pl. Sárospatak, Füzér, Regéc, Szerencs, Tokaj) földrajzi erővonalakhoz (pl. közlekedési folyosó) és egyéb stratégiai fontosságú pontokhoz (pl. folyóvízi átkelőhely) kapcsolódtak. *Az Adalékok a Gömöri-medence történeti földrajzához* című tanulmányból világosan kirajzolódik a mai magyarországi olvasó előtt, hogy a Gömöri-medence tőkéletes természet- és gazdaságföldrajzi egység, változatos geológiai és geomorfológiai vidék. A felerészben magyarok lakta Gömöri-medence erdőövezetében az

évszázadok során fejlett fűrészmalmok és feldolgozó üzemek (pl. Dobsina, Csetnek, Rozsnyó, Tiszolc), üveghuták (pl. Barka, Murányhuta), papírmalmok, papírgyárak (Csetnek, Dobsina, Rozsnyó) működtek. Hasonlóképpen gazdagon illusztráltan, nagy gondossággal és szeretettel mutatja be a szerző szülővárosát, *Sziksó történeti földrajzát*. Bevezetőjében szerényen jegyzi meg, hogy „Tanulmányomban Sziksó történeti földrajzának néhány elemét vázolom fel, azzal a szándékkal, hogy a helytörténeti munkák tényleírásait egy másik szaktudomány (a geográfia) művelőjeként, másféle szemlélettel és megállapításokkal kiegészítem”. *A Tisza-kertek és ártéri legelők* c. tanulmányban Kisar 18-19. századi tájhasználatát ismerteti, majd áttér hazánk egy másik tájának, a Börzsöny-vidék 18-19. századi tájhasználatának taglalására. *Vác, a Duna-nyílás energikus helye* c. dolgozatát 2010-ben SZABÓ JÓZSEF, a Magyar Földrajzi Társaság elnökének 70. születésnapja tiszteletére írta, míg a *Gödöllő történeti földrajza* 2010-ben TÓTH JÓZSEF hasonló jubileumi születésnapja alkalmából született. Utóbbi munka Bevezetőjében a szerző kifejti, hogy Gödöllő történeti földrajzából csak néhány

kérdéssel, pl. a kultúrtáj kialakulásával és fejlődésével, a táj- és természeti erőforrások használatával és a település (épített környezet) változásaival foglalkozik, az Arpád-kortól a 20. század közepéig. A könyv 11. munkájában viszont már a Gödöllői-dombvidék 20. századi tájhasználati változásait dolgozta fel, rámutatva, hogy a közeli Budapest gazdasági és munkaerő-piaci hatása dinamizálta a Gödöllői-domság népességnövekedését, átformálta lakóinak foglalkozását és tájhasználatát. Az utolsó tanulmány, az *Adalékok Isaszeg népességföldrajzához (1784/1787–2001)* új, választott otthona népességföldrajzának alakulásáról szól. Az írásban szinte mindent meg tudhat az olvasó a település több mint 210 éves népességföldrajzi változásairól.

GÁL ANDRÁST idézve: „FRISNYÁK SÁNDOR *Tájhasználat és térszervezés* című történeti földrajzi tanulmánygyűjteménye értékes forrásbázisa mindazoknak, akik táj- és helytörténetírással, hisztogeográfiai kutatómunkával foglalkoznak, de felhasználható a felsőoktatásban (a geográfus- és földrajztanárképzésben), a terület és településfejlesztési koncepciók kimunkálásában is”.

BOROS LÁSZLÓ

GÁL ANDRÁS (szerk.):

A Zempléni-hegység tudományos feltárói és gazdaságfejlesztői.

Oktatás- és Tudománytörténeti Tanulmányok 4. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete és a szerencsi Bocskai István Gimnázium, 2012. 558 p.

Mint azt MICHALKÓ GÁBOR, a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára előszavában leszögezi, „A Zempléni-hegység titkai – ásványkincseinek és a peremtájain kialakult tokaj-hegyaljai szőlő- és borkultúrának köszönhetően – évszázadok óta foglalkoztatják a tudományművelőket és a gyakorlati szakembereket... A Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke (és jogutóda: a Turizmus és Földrajztudományi Intézet) fontos feladatának tekinti az értelmiségi szakemberképzés és a regionális jellegű földrajzi kutatómunka mellett a Nyírség, a Felső-Tisza-vidék, a Zempléni-hegység és a Csereháti-dombvidék kutatástörténetének (a régen és ma élő tudósok életének) méltatását. 2003-ban a tanszék „Tudomány- és Oktatástörténeti Tanulmányok” címmel egy kiadvány-sorozatot indított, azzal a szándékkal, hogy emléket állítson a földrajztudomány hazai művelőinek, a földrajztanítás és tanárképzés kiemelkedő egyéniségeinek”.

Az ezen sorozat keretében megjelent legújabb terjedelmes kötet 71 írást tartalmaz 40

szerző tollából. Ezen belül a *Geológusok* fejezet 7 szerző, 12 írását 74 oldalon tárja az olvasó elé; a *Geográfusok és gazdaságfejlesztők* a legterjedelmesebb fejezet, 12 szerző 173 oldalon 31 kisebb-nagyobb tanulmányt, tudományos életrajzi írást ad közre; a *Botanikusok* 4 szerző 4 írása 46 oldalon; a *Zoológia* egy szerző munkáját, a *Tanárok, múzeológusok* 73 oldalon 9 szerző 12 írását, míg az *Etnográfusok* 3 szerző 54 oldalnyi munkáját tartalmazza.

Kicsit részletezve a geológia 12 tudományos életrajzzal képviselteti magát a kötetben. ZELENKA TIBOR a Zempléni-hegység első, modern alapokon álló tudós kutatója, SZABÓ JÓZSEF munkásságát, valamint LIFFA AURÉLT, a nyersanyagkutatót mutatja be. PAPP-VÁRY ÁRPÁD *A tokaj-hegyaljai album* térképmellékletéről, egyik legkorábbi földtani térképünkéről nyújt színes, érdekes leírást. A Tokaji-hegység tudós kutatóira, SZÉKYNÉ FUX VILMÁRA és MÁTYÁS ERNŐRE KOZÁK MIKLÓS, illetve GÖÖZ LAJOS emlékszik. KOZÁK MIKLÓS a 70 éves GYARMATI

PÁL elévülhetetlen érdemeit is felidézi, míg GÁL ANDRÁS ZELENKA TIBOR, SZAKÁLL SÁNDOR, FARKAS GÉZA, GOÓZ LAJOS és SZEPESI JÁNOS zempléni kutatásairól ad számot. ENCSY GYÖRGY ásvány- és kőzetgyűjteményét SZAKÁLL SÁNDOR ismerteti.

A geográfusok és gazdaságfejlesztők terén BOROS LÁSZLÓ a Zempléni-hegység természet- és társadalomföldrajzának tudományos feltáróit sorakoztatja fel, vázlatosan elemezve munkásságukat, kiemelve az ebben vezető szerepet játszó debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem oktatóit. A geomorfológiai kutatás irányítója KADÁR LÁSZLÓ, a magyar geográfia nagy egyénisége volt, akinek *A lösz keletkezése és pusztulása* c. tanulmánya ma is eligazításul szolgál a löszmorfológia művelői számára. Munkáját rövid időn belül PINCZÉS ZOLTÁN vette át, aki 1951-ben kezdte el a Zempléni-hegység kutatását. FRISNYÁK SÁNDOR szerint „PINCZÉS ZOLTÁN és a tudományos iskolájához tartozó fiatal geográfusnemzedék munkássága révén a Zempléni-hegység ma hazánk egyik legrészletesebben feldolgozott hegyvidéke”. Tudományos kutatásai gyakorlati jelentőségűek is, pl. JUSTYÁK JÁNOS meteorológussal közösen fagykár-térképezést végeztek Hegyalja szőlőterületein, majd CSORBA PÉTERREL és MARTONNÉ ERDŐS KATALINNA a Bodrogkeresztúri-félmedencében mérte fel a fagykár területi kiterjedését; életműve kiemelkedő eredményeként értékelhető az ott 1974-től 1979-ig tartó tájökölógiai kutatómunka. Tanítványai közül jó néhányan bekapcsolódtak a Zempléni-hegység kutatásába. KERÉNYI ATTILA terepen, valamint laboratóriumban végzett munkáinak eredményeiről számos dolgozatban, értekezésben és a *Talajerózió. Térképezés, laboratóriumi és szabadföldi kísérletek* c. könyvében számolt be. CSORBA PÉTER többek között a tokaji löszön kialakult talajokat és földes kopárokat, valamint a talajok vízgazdálkodását vizsgálta.

A társadalom-földrajzi kutatók közül SÜLI-ZAKAR ISTVÁN 1978-ban Hegyalján végzett földhasznosítási térképezést, 1982-ben a szőlőtermesztés és borgazdálkodás gazdasági-társadalmi kutatásainak földrajzi vizsgálatáról készített elemző tanulmányt. Az MTA Földrajztudományi Intézete BERÉNYI ISTVÁN és ÉNYEDI GYÖRGY vezette munkacsoportja 1977–1978-ban felmérte Tokaj természeti és humán erőforrásait. FRISNYÁK SÁNDOR, a történeti földrajz megújítója, kiváló művelője számos könyvében és tudományos dolgozatában foglalkozott a Zempléni-hegység történeti földrajzi kérdéseivel, többek

között elkészítette Rátka és Tállya települések földrajzi monográfiáit. Jelentősen fellendítették a Zempléni-hegységben folyó természet-, de még inkább társadalom-földrajzi kutatásokat a FRISNYÁK SÁNDOR és GÁL ANDRÁS által szervezett, immár egy évtizede megrendezésre kerülő *szerencsi földrajzi konferenciák*, amelyek anyaga minden esetben könyv alakban, nyomtatásban is napvilágot látott. 2009-ben jelent meg FRISNYÁK SÁNDOR – GÁL ANDRÁS – HORVÁTH GERGELY szerkesztésében a „Frisnyák-iskola” egyik legnagyobb szellemi-tudományos alkotása, a 429 oldal + 32 színes fénykép terjedelmű *A Zempléni-hegység földrajzi lexikona*, amely tudomásom szerint Magyarországon az első, s mindmáig egyetlen ilyen jellegű földrajzi alkotás; amely mindent tartalmaz, ami a természet- és társadalomföldrajz, valamint a történeti földrajz tárgy-, illetve fogalomkörébe tartozik.

A Zempléni-hegység élő és elhunyt kutatói tudományos élettrajzáról 30 írás 165 oldalon számol be. A 30 életrajzi írásból kilenc FRISNYÁK SÁNDOR tollából származik, ezek foglalkoznak a Tokaj-hegyljai borvidék első térképével, HÉZSER AURÉL életművével, PEJA GYÖZŐ geomorfológiai kutatásaival, a száz éve született KISÉRY LÁSZLÓ munkásságával, a korábban említettek közül PINCZÉS ZOLTÁN, SÜLI-ZAKAR ISTVÁN és BOROS LÁSZLÓ kutatásaival, továbbá KÓKAI SÁNDOR és DOBÁNY ZOLTÁN társadalom-földrajzi, illetve VIGA GYULA néprajzi munkásságával. További kutatók – LÓKI JÓZSEF, TAR KÁROLY és H. SZABÓ BÉLA – eredményeit GÁL ANDRÁS méltatja, aki ír a hegyaljai zsidóság és a hegyaljai német falvak tudományos kutatóiról is, valamint KOZMA KATALINNA egyúttal NAGY GÁBORRÓL, Mogyoróska és környéke monográfiájáról, és JÁRÁSI LŐRINC erdőmérnök gazdaságfejlesztő és erdészettörténeti kutatómunkájáról. KOZMA KATALIN egy másik írása pedig BÁRTFAI SZABÓ GYULA szőlőművelő munkásságát idézi fel. FRISNYÁK SÁNDORRÓL *A Zempléni tájak geográfus kutatója* címmel BOROS LÁSZLÓ írt vázlatos pályaképet. A debreceni műhely kutatóiról – BORSY ZOLTÁN RÓL, KERÉNYI ATTILÁRÓL, CSORBA PÉTERRŐL, SZABÓ JÓZSEFRŐL és FÉLEGYHÁZI ENIKORŐL – LÓKI JÓZSEF nyújt részletes ismertetést. KÓKAI SÁNDOR HANUSZ ÁRPÁDOT, HANUSZ ÁRPÁD pedig BACSÓ ANDRÁST mutatja be. Végezetül HORVÁTH GERGELY összegző írása következik *A földrajztudomány szerencsi műhelye által rendezett tájfeldrajzi konferenciák szerepe a Zempléni-hegység és környéke feltárásában* címmel.

Összegzésként ismét MICHALKÓ GÁBORT érdemes idézni: „A könyv – tudomásom szerint – az első kutatástörténeti mű, mely több diszciplína eredményeit foglalja össze, hazánk méretéhez képest egy szűk területre, a Zempléni-hegységre

és környékére koncentráltan. Ennek alapján az alkotók szándéka és teljesítménye tiszteletre és követésre méltó.”

BOROS LÁSZLÓ

HARDI TAMÁS:

Duna-stratégia és területi fejlődés.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012. 294 p.

Hardi Tamás könyve az Európai Unió Duna-stratégiája apropóján megszületett, hiánypótló mű, amely a Duna-térség folyamatainak földrajzi és regionális tudományi szintézisét is adja. Az elmúlt két évtizedben magyarul nem született a vizsgált térséget ilyen összetetten taglaló mű (az MTA által kiadott *A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései I-II.* című kötet némi makrorégiós kitekintéssel ugyan, de elsősorban a magyarországi Duna szakasz térformáló folyamatait elemezte). Összefoglaló művek külföldön is születtek a Duna-térség első világháborút követő politikai átalakulását követően, de ezek a munkák döntően történeti, geopolitikai és a makrogazdasági szempontokra koncentráltak, a régió „mélyfúrásokra alapozó” vizsgálata elmaradt. HARDI könyve ezt a komplex, és egyben interdiszciplináris szemléletet igyekszik pótolni, azáltal, hogy a folyó (multi)funkcionális szerepkörét és térformáló erejét hangsúlyozva térség a földrajzi, térszerkezeti, történeti földrajzi, geopolitikai, társadalmi és gazdasági viszonyait, folyamatait elemzi. Mindehhez egyfajta rendezőelvet nyújt a Duna-régióknak, mint európai nagytérségnek az Európai Unió integrációs és szomszédosági politikájában játszott szerepe, illetve a térség komplex fejlesztési stratégiája, a Duna-stratégia. A könyv olvashatóságát számos szép kiállítású ábra, térkép és táblázat segíti.

A könyv kiemelten foglalkozik a Duna-térség európai uniós integrálódásának folyamataival, s ezt a folyamatot történeti és geopolitikai kitekintéssel alapozza meg. Kiemeli, hogy a Duna az egyetlen nagyobb európai folyó, amely nyugatról kelet felé folyik, összekötve a kontinens heterogén fejlettségű területeit. A szerző keresi e nyugat-keleti fejlettségi lejtő okait, s erre részben a térség történeti és térszerkezeti fejlődési ívének (periféria, határzóna, birodalmi integrációk) bemutatásával adja meg a választ. A megközelítés hangsúlyozza, hogy a Duna összekötő szerepe mellett a történelem során többször volt határ civilizációk, birodalmak, politikai rend-

szerek és államalakulatok között. A 15. századtól kezdve részben a Duna-menti török előrenyomulás, részben pedig a világgazdasági centrumnak az észak-atlanti térségbe áthelyeződése hatására a Duna forgalmi jelentősége átértékelődött. Jelentős része a 16. században török folyóvá vált, s itt a hajózás elsősorban lokális katonai célokat szolgált. A törököknek a Közép-Duna-medencéből való kiűzését követően az Al-Duna vonala civilizációs (kereszténység, iszlám) határvonallá vált, elválasztva a nyugati civilizáció határrégiójának számító Közép-Európát a Balkántól, ami a 19. század második feléig Európa elszigetelt gazdasági perifériája maradt. A Duna-régiót élesen kettévágta a hidegháború korának vasfüggönye is, amely a korábbi periférikus helyzethez képest egy erős politikailag is zárt határvonalként metszette ketté a térséget.

Két fejezet tárgyalja a Duna, mint szállítási folyosó szerepét, fejlődését. Az első a dunai hajózás fejlődését mutatja be. A 16. és a 20. század között a Duna mentén elhelyezkedő országok az iparosodó nyugat-európai térség agrártermékeinek szállítói voltak, a kereskedelemben eleinte a víziútnak, később a vasútnak jutott döntő szerep. Az egységes Duna-hajózás megteremtésében a 19. században Ausztria–Magyarország játszott vezető szerepet, amelynek egységes vámterülete megteremtette az iparosodás és modernizáció kedvező feltételeit. Az osztrák Első Dunagőzhajózási Társaság 1830-tól meginduló hajójáratát Regensburgtól a deltáig hosszabbították meg a személy- és teherszállítást, de a cégnek a térség bányászatának fejlesztésében, a vasútépítésekben, illetve a kulturális áramlatok kelet felé közvetítésében is jelentős szerepe volt. A Duna hajózhatóságának alapfeltétele volt – az orosz-török hatalmi vetélkedés által sokáig nehezített – szabad hajózás biztosítása, amelyet a térségben érdekelt nagyhatalmak és parti államok nemzetközi szerződésekben biztosítottak. A kereskedelmi forgalom növekedésében akadályt jelentett

az, hogy a Duna délkeleti irányban a gazdaságilag egyre elmaradottabb, iparilag fejletlen agrártérségeken keresztül a nemzetközi kereskedelem fő útvonalaitól távol eső, zárt Fekete-tengerbe torkollott. Már 1913-ban probléma volt, hogy az egész Dunán nem volt akkora forgalom, mint a Rajna alsó szakaszán. A dunai szállítás teljesítménye még inkább lecsökkent az I. világháborút követően. Ausztria–Magyarország egységes vámterülete feldarabolódott, s a gazdasági autarkiaira törekvő utóállamok immár 7 önálló vámterületen magas védővámokat vezettek be egymással szemben. A dunai szállítás első csúcsidejét a háborús nagyterg gazdaságot Délkelet-Európára kiterjesztő náci Németország gazdasági és katonai expanziója jelentette, ami egyúttal a szabad hajózás felfüggesztésével is járt. Az import élelmiszer, a román kőolaj és a hadiipari nyersanyagok szállítása nagyrészt a Dunán bonyolódott le Németország irányába, és az 1939–1940-es évek fordulóján rekordot ért el a teherforgalom. A szovjet hatalmi blokk kialakulásával leereszkedő vasfüggöny megosztotta a Duna-térséget. 1945 után Németország és Ausztria kivételével a térség államai, így a folyó hosszának 80%-a szovjet érdekszférába került, amely nemcsak a keleti irányú gazdasági-szállítási kapcsolatok erőltetését jelentette, hanem paradox módon a Duna-folyosó gazdasági alapú funkcionálását is eredményezte; a dunai hajózás ekkor élte második virágkorát. A hidegháborús hadigazdaság gerjesztette nehéziparosítás közepette mindennyik vazallus országban kiépültek a Duna menti kohászati, vegyipari központok, kőolaj-finomítók, amelyek szovjet nyersanyaggal való ellátása az 1960–1980-as években a felfelé irányuló forgalmat növelte meg.

A szerző részletesen elemzi a hajózás és a vízi szállítás szerepét, illetve a Dunához kötődő hajózási útvonalak és infrastruktúra jelentősége csökkenésének főbb okait. A folyó vízi szállításban betöltött szerepe időről-időre változó volt (az egyes Duna szakaszok a hajózás változó technikai igényeinek is különbözőképpen feleltek meg). Paradox módon a Duna-térség erősebb európai integrálódásának elmélyülésével lecsökkent a vízi szállítás jelentősége és ezzel a folyó gazdasági potenciálja is. Ezt a folyamatot csak tovább erősítette a jugoszláv háborús konfliktus, ami évekig elvágtá egymástól a folyó alsó és felső szakaszán fekvő területeket.

A gazdasági egység intenzívebb kialakulását jelenleg is több tényező hátráltatja. A Duna, mint víziút hanyatlása nemcsak a jugoszláv vál-

ság következménye, ugyanis az ipari összeomlás, szerkezetváltás következtében a vízi szállítás mennyiségének csökkenése már az 1980-as évektől megfigyelhető volt (1980–1994 között a teherforgalom 1/4-ére esett vissza), s az infrastruktúra leromlása mellett a Duna–Majna–Rajna-csatorna megnyitása csak fokozta a dunai hajózás visszaesését. Külön alfejezet vizsgálja a Duna-hidak térszerkezet-alakító szerepét, az átkelőhelyek sűrűségével és hinterlandjával kapcsolatos összefüggéseket, s bizonyítja az alsó szakasz tértextrúrájának alacsony sűrűségét. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Duna közel 1000 (pontosabban 996) km-en, a teljes hossz 36%-án országok közötti határt is képez, a dunai együttműködés tehát két- (vagy három-) oldalú határ menti együttműködés is. Ugyanakkor ezen az 1000 km-nyi határvonalon mindössze 8 híd található!

A gazdasági fejlettségben és az urbanizációban jelentkező területi különbségeket önálló fejezetben összegzi a szerző. A Duna-régió a szélsőséges gazdasági fejlettségi különbségek régiója is, hiszen e térségben vannak egyrészt Baden-Württemberg és Bajorország, amelyek a gazdag Németországon belül is annak leggazdagabb régiói, másrészt Európa legszegényebb régiói is. Felső-Bajorország és a romániai Teleorman megye között húszszoros GDP-különbség van. Az együttműködést ezek között a keretek között kell elképzelni.

A szerző a térség urbanizációs fejlődésének evolúciós folyamatát, illetve a dunai városok tipológiáját is bemutatja. Külön elemzi a városiasodottság tekintetében megfigyelhető területi eltéréseket. A városi lakosság 50-30%-os arányai az ausztriai és a magyarországi, ill. 5-10%-os arányai a bolgár és román Duna-menti régiókban az ipari fejlettség és a modernizáció tekintetében meglévő éles regionális különbségeket jelzik. A Duna „fővárosképző” funkciójáról is megemlékezik a szerző, s külön kiemeli a folyó a településfejlődésben játszott jelentős szerepet, és azt a fontos tény, hogy több jelentős főváros (Bécs, Pozsony, Budapest, Belgrád) is a folyó mentén helyezkedik el.

A könyv utolsó, a címben is megjelenített hangsúlyos része a Duna-térség európai integrációjával foglalkozik. Az 1990-es években az európai integráció kereteinek és belső regionális struktúráinak kialakítása, az Európai Unió keleti bővítése jelentős változásokat eredményeztek a Duna-régió politikai struktúrájában: a régió jelentősebb része napjainkra az Unióba

integrálódott. A 20. század történései a térség számára azt sugallják, hogy igazán látványos modernizációs fejlődés keretűl csak a nemzetállami kereteket meghaladó, a nagytérségi együttműködések alapuló struktúrák szolgálhatnak. Az első világháború előtt az ilyen típusú szupranacionális szerveződések mintájaként szolgált a „Dunai Monarchiának” is nevezett Osztrák–Magyar Monarchia, amelynek berendezkedésétől eltérő integrálódási lehetőségeket villantottak fel a Duna-menti államok konföderalista szerveződését propagáló teoretikusok, illetve a térségben gyakorta megjelenő nagyhatalmi indíttatású integrációs tervek. A Duna mentén történetileg formálódó állami-birodalmi képződmények részéről többször történt kísérlet a Duna-völgy egészének, vagy legalább jelentős részeinek integrálására. A Duna-menti térség Európa etnikailag legváltozatosabb területe, a nemzeti, nemzetiségi konfliktusok hordozója is egyben. A nemzeti rivalizálások legtöbbször az államok hatalmi szerepvállalásaival fonódtak egybe.

Az 1990-es években konfliktusoktól sem mentesen újraformálódó térség számára a nagytérségi kapcsolatok alapvető változása új történelmi helyzetet, lehetőségeket, kihívásokat és kockázatokat jelent. Amíg Nyugat-Európában a regionális együttműködés valójában egy átfogó integrációs folyamat része, a nagytérségi együttműködések a fő folyamatnak – az országok integrálódásának – részei, addig a kelet-közép-európai nagytérségi együttműködések a belső decentralizációs folyamatok és az interregionális kapcsolatok erősítésével az Európai Unió csatlakozás „gyakorlopályáinak” tekinthetők. A nagytérségi fejlesztési együttműködések csak a legutóbbi időkben nyertek elismerést az Európai Unióban. A CADSES Vision Plan az 1990-es években a programtérség egyre több országát igyekezett bevonni a transznacionális tervezés és fejlesztési együttműködések folyamatába. Ennek jegyében született meg az Unió határ menti térségeinek fejlesztését szolgáló INTERREG C program.

A Duna-stratégia tárgyalása kapcsán a szerző nemcsak a politikai kezdeményezés hátterét és a stratégia elemeit vizsgálja, de összegyűjti azokat a szempontokat is, melyek alapján a Duna-térség európai nagyrégióként jelenhet meg. Emellett azonban az akadályozó tényezőkről sem feledkezik meg a mű. Az Európa 14 országát érintő Duna-völgy fejlődési potenciálja, gazdasági szerkezete jelentős térbeli differenciákat mutat, a folyó hasznosításában, a környezet állapo-

tában is jelentős különbségek tapasztalhatók; emellett az érdekartikulációk összehangolását és az egység valódi megteremtését a gazdasági heterogenitás mellett számos politikai, illetve az együttműködést serkentő tényező hiánya hátráltatja. A könyv nem szentelt elég teret az elmúlt néhány évtized nagytérségi kohéziót erősítő folyamatainak. Ezt vizsgálva külön kell választani az együttműködés potenciálisan elősegítő, a térség országait, régióit összekötő (uniiformizáló) tényezőknél (korábban a hasonló politikai, gazdasági rendszerek közös történelmi tapasztalata, szellemi vasfüggönyön belüli szolidaritás, egymás megismerése, értelmiségi párbeszéd), amelyek közül napjainkban a legerősebb az európai integráció kohéziós ereje. Ugyanakkor a törésvonalakat mélyítő (megosztó) tényezők is jelentkeztek az elmúlt évtizedekben, pl. az EU- és a NATO-tagságért folytatott verseny, az egységesítő nyugati blokk szemlélet, a Duna-völgyi térséget jellemző erős gazdasági és szociális egyenlőtlenségek, a térségben zajló jelentős fegyveres és politikai konfliktusok, a decentralizáció alacsonyabb szintje, és az átfogó integrációs folyamat hiánya.

A szerző a Duna-régióra vonatkozó uniós stratégia céljait egyfajta „policy” szemléletben foglalja össze. A stratégia legfőbb célja, hogy lendületet adjon a legkülönbözőbb helyi problémák kezelését, a gazdasági fejlődés ösztönzését, a közlekedés és szállítás, valamint az energia-hálózatok javítását, a környezet védelmét és a biztonság növelését célzó hosszú távú együttműködésnek. A Duna menti területek eltérő fejlettsége, társadalmi-gazdasági szerkezete nem zárja ki a szélesebb körű nagytérségi együttműködés lehetőségét, de minden bizonnyal megnehezíti azt. A Duna-stratégia hatékonyságát korlátozza az a tény, hogy a stratégiához nem rendelődik új intézmény, új jogszabály, vagy pótlólagos új forrás, ami nehezíti az együttműködések gyakorlati megvalósulását.

A könyv címéből következik, hogy a szerző hangsúlyos szerepet szán a Duna-stratégiának, ugyanakkor a műnek csak kisebb része tárgyalja ezt a kérdéskört. Nem pusztán egy stratégia bemutatásáról van szó, hanem a Duna-régió geográfiai, integrációs és fejlesztéspolitikai jellegzetességeit, múltbeli és jelenkori folyamatait komplex módon bemutató kismonográfiát tarthat kezében az olvasó. A szerző ráértett arra a kérdéskör szempontjából meghatározó sajátosságra, hogy a Duna és régiója nemcsak geográfiai fogalom, de közlekedési folyosó, számtalan ökológiai,

politikai és gazdasági konfliktus ütközőpontja is. A Duna-stratégia eredményességéről ma még korai nyilatkozni, s erre a könyv sem vállalkozhatott, de elolvasásával az olvasó szakavatott

szerző tollából ismerheti meg a stratégia hátterét és a stratégia névadójával szolgáló folyó régióját.

GÁL ZOLTÁN

ILLÉS SÁNDOR:

Időskori nemzetközi migráció – magyar eset.

Tullius Kiadó, Budapest, 2013. 240 p.

Néhány évvel ezelőtt Hollandiában jártam vendégségben egy idős házaspárnál. A látogatás kettős érzéseket váltott ki belőlem, mert a házaspár egy olyan faluban lakott, amelyet kifejezetten az időskorúaknak és az esetlegesen ápolásra szorulóknak terveztek és építettek. Nekem „gettónak” tűnt, bár azt is észleltem, hogy az ott lakók kifejezetten jól érezték magukat és elégedetten száguldoztak elektromos mopedjeiken. Liebergenben minden szolgáltatás a nyugdíjasok igényei szerinti volt, kissé emlékeztetett az óvodai környezetre, amit a kisgyermekek számára alakítanak ki. ILLÉS SÁNDOR tudományos és rendszerező művét olvasva, amely több éves, átfogó kutatási eredmények összegzése, újra elgondolkoztam az időskori léten, az egyre hosszabb és remélhetőleg egészséges nyugdíjas életszakaszon, amelyre ajánlott tudatosan felkészülni. A migráció és cirkuláció kutatási körén belül az időskori vándorlás még mindig a viszonylag kevésbé kutatott területek közé tartozik, annak ellenére, hogy a posztmodern társadalmakat érintő népességelöregedési problémák és kihívások sürgetővé váltak. A nemzetállamok általi „kivánatos vándor” megálmodott ideáltípusának leginkább a nyugdíjas migráns felel meg, hiszen a szerző szerint a saját jövedelemmel, teljes körű egészségbiztosítással rendelkező inaktív egyének és párok fogyasztásaikkal és beruházásaikkal egyértelműen hasznot hajtanak a fogadó ország számára.

A gazdag külföldi és hazai szakirodalomra építő monográfia a fogalmak és elméletek tisztázásán túl hat fejezetben (1. Túlnépesség, időszedés, vándorlás; 2. Öregedés és nyugdíjas évek; 3. A nyugdíjasok áramlása; 4. Magyarországot érintő időskori nemzetközi migrációs áramlások; 5. Magyar hallgatók elképzelései saját sikeres öregedésükről; 6. Migrációs elméletek és politikák időskori vonatkozásai; 7. Összefoglalás) elemzi az időskori migráció, elsősorban európai és magyarországi térbeli és időbeli vetületeit, valamint e szegmens vándorlási sajátosságait. Részletesen és kritikusán elemzi a migrációs

elméleteket és politikákat (restriktív irányú vagy ösztönző vándorlási politikák), továbbá kifejti ezek időskori vándorlással kapcsolatos sajátos következményeit. A gazdag statisztikai adatfeldolgozás, táblázatok és ábrák, valamint az egy-egy kérdést részletesebben elemző szövegdobozok lehetőséget adnak a téma mélyebb megértésére, valamint az időskori migráció átfogó hatásainak felismerésére.

A szerző a kötetben kitér az öregedés társadalmi kihívásainak területi jellegzetességeire, a településhálózati és térszerkezeti gondok számbavételére, az alapszintű szolgáltatási anomáliákra (pl. társadalombiztosítási feszültségek), a nyugdíjas vándorok általi ingatlanpiaci keresleti és kínálati sajátosságokra, a fogyasztás szerkezetének megváltozására, a népesség területi átrendeződésének (pl. a centrumból a periféria felé történő mozgások) felgyorsulására. Ugyanakkor az időskori migrációval kapcsolatos újdonságként megemlíti az igény szerinti települések kialakítását (pl. Hollandiában), a csökkentett jövedelem által indukált könnyebb megélhetés keresését, az alternatív életformák kipróbálását, valamint a tényt, hogy a nyugdíjas vándorok magas fokú tudatossággal érvényesítik jogaikat a fogadó országban.

A kötetben elemzésre kerül Magyarországnak mind a kibocsátó, mind a fogadó állam szerepe. A hazánkban élő külföldi nyugdíjas migránsok (2010-ben 14,2%-ban voltak időskorúak az összes bevándorló között), valamint a világ minden táján fellelhető magyar nyugdíjat is igénylő időskorúak eltérő gazdasági hatást gyakorolnak az egészségügyi és társadalombiztosítási rendszerre. A könyv ugyanakkor lebontja a téma zszurnalisztikus sztereotípiáit, és a valós helyzetet illetően statisztikai adatokkal alátámasztva tiszta vizet önt a pohárba. A „jól-lélet és kellemet kereső” nyugdíjas vándor típusa a magyar esetet illetően, sem mint fogadó, sem mint küldő fél egyelőre nem jellemző, ugyanakkor olyan csábító lehetőség, amelyet az időskorra tudatosan készülőknek már érdemes

távoli célként felvázolni. Ez a migráns típus szezonális vándorlásait éves ciklusban szervezi, leginkább a napfényes tengerparton, saját ingatlanában tölti idejét, az idegen környezetben és kultúrában is jól megérteti magát, annak ellenére, hogy beilleszkedésre nemigen törekszik, hiszen szerettei és barátai társaságát élvezzi, és anyagilag független.

ILLÉS SÁNDOR monográfiáját rendszerezettség, kritikai éleslátása folytán ajánlom a migráció minden kutatójának, továbbá minden olvasónak, aki érdeklődik a vándorlások területi, gazdasági és társadalmi hátterének mélyebb megértése iránt.

IRIMIÁS ANNA

SALLAI JÁNOS:

Egy idejét múlt korszak lenyomata: a vasfüggöny története.

Hanns Seidel Alapítvány. 329+20 p.

Ma már teljesen természetesnek vesszük, hogy „átruccanunk” Bécsbe az adventi vásárra, átautózunk Ausztriába a munkahelyünkre, vagy épp hétvégi bevásárlásunkat ejtjük meg nyugati szomszédunknál, úgy, hogy meg sem kell állnunk az osztrák-magyar határnál. Alig egy negyed évszázada azonban mindez elképzelhetetlen lett volna, ugyanis hazánk nyugati határai mentén húzódott az a vasfüggöny, mely természetellenes módon választott el családokat, barátokat vagy épp hitgyülekezeteket. Az a vasfüggöny, mely a nyugati világot és a keleti szocialista blokkot volt hivatott elszigetelni egymástól.

A szerző 3 nyelven (magyarul, angolul, németül) megjelent munkája több mint 300 oldalon keresztül ismerteti az olvasóval a vasfüggöny történetét. Értelmezésében a vasfüggöny a nyugati határszakaszon megvalósított totális határőrizeti rendszert jelentette, amelyet 1948–1956 és 1957–1965 között aknamezővel (műszaki zárral), 1965–1989 között egy humánusabb elektromos jelzőrendszer (EJR) telepítésével biztosítottak. A szerző – aki nyugalmazott határőr ezredes – maga is csaknem harminc évet szolgált a határőrségnél, melyből két évet az említett elektromos jelzőrendszer mentén töltött. Így saját tapasztalataiból, élményeiből is merítve, valóságosan írja le az olvasónak az adott korszak történéseit.

A rövidebb bevezetők után a kötet négy főbb részre oszlik. Az első részben a vasfüggöny kialakulásának előzményeiről, annak történelmi és politikai hátteréről kaphatunk átfogó leírást. Részletesen megismerkedhetünk azzal a veszélyes és fáradtságos munkával, ami a vasfüggöny telepítésének, működtetésének, majd bontásának folyamatával járt együtt. A szerző a műben közzétett határőrségi jelentések segítségével mutatja be az olvasónak azokat a gondokat,

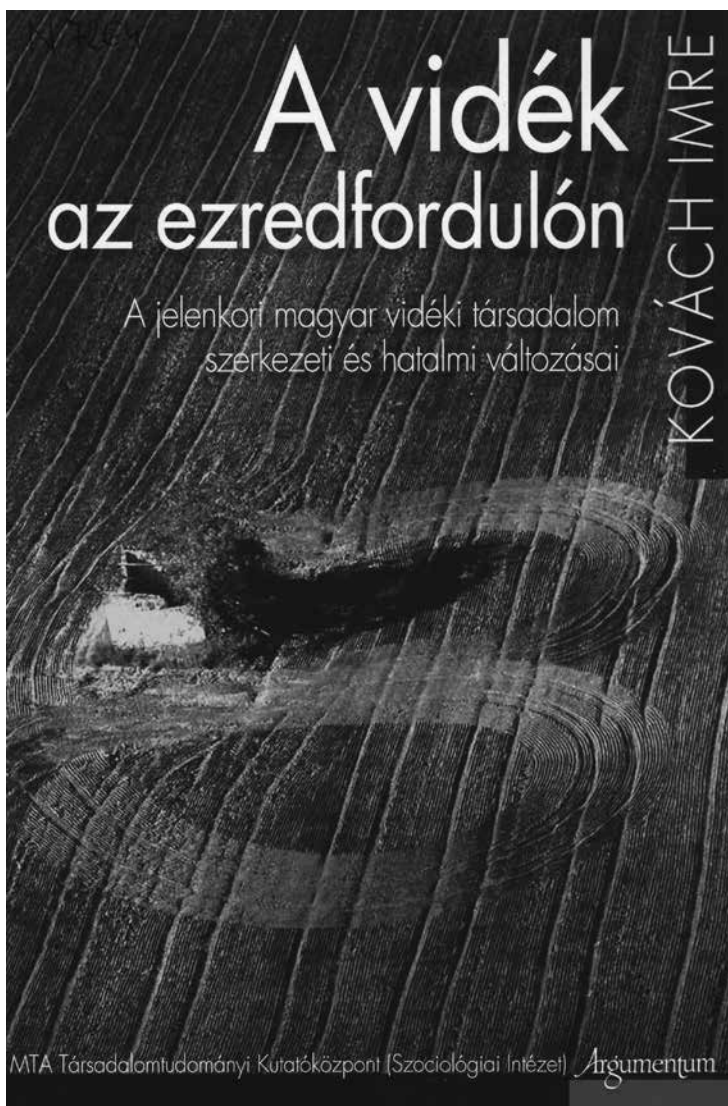
amelyek nehezítették a határőrök mindennapjait, érzékelteti, hogy milyen fizikai és morális megterhelést okozott a nyugati határszakasz őrzése. Megtudhatjuk, hogy a rendszerváltásig fennálló, óriási anyagi ráfordítással épült és fenntartott létesítmények hogyan befolyásolták az ország életét és kapcsolatainak alakulását a szomszédos országokkal. A további részekben az aknamezők elektromos jelzőrendszerrel való felváltásáról olvashatunk, annak minden kihívásával és nehézségével együtt. Tanúi lehetünk az akkori kormány tanácstalanságának a jelzőrendszer megszüntetésének kérdésével kapcsolatban. Noha a határőrség folyamatosan próbálta tudatosítani a politikai vezetésben azt a tényt, hogy a vasfüggöny működtetésének határvédelmi szempontból már igen csekély a jelentősége, mégis hezitáltak annak felszámolásával kapcsolatban, félve a szovjetek reakcióitól. Hiszen a vasfüggöny likvidálása nem csak egyszerűen Magyarország kapuit nyitotta meg nyugat felé, de egy új korszak kezdetét, az egyesített Európa időszakát irányozta elő.

Az írás stílusát tekintve élvezhető, könnyen olvasható munka. Sajnálatos azonban, hogy a szövegben gyakorta találunk kisebb helyesírási, illetve szövegszedési hibákat. Ezekre érdemes lett volna gondosabban odafigyelni, főleg annak fényében, hogy a kötet értékes és érdekes olvasmányt jelent a tudományos művek sorában. A könyv számos melléklettel és a szerző saját fotóival gazdagon illusztrált, és olyan részletességgel és alaposan dolgozza fel a vasfüggöny történetét, hogy az méltán ajánlható nemcsak a szűkebb tudósközösségnek, hanem a történelem iránt kevésbé elkötelezett olvasóknak is. Talán érdemes lett volna egy mellékletet szentelni a műben előforduló rövidítéseknek is (pl. HM, SZEB tb.), tekintettel azok gyakori előfordulására.

Egy idejét múlt korszak lenyomata, állítja a mű címe. De vajon tényleg olyan idejét múlt-e az a korszak? Tény, hogy a nyugati határszakasz nyitottá vált, megélénkültek a települések közötti, lakossági és gazdasági kapcsolatok. Ám ha kelet felé vesszük az irányt, a határátlépesi procedúra már korántsem olyan egyszerű. Magyarország európai uniós csatlakozása után az ország keleti határszakasza az EU schengeni normák szerint őrzött külső határa lett. Az adott határszakaszon ma is életben lévő szigorú vámügyi eljárások kísértetiesen hasonlítanak arra az időszakra, amikor magyar honfitársainknak is órákat kellett várakozniuk a határon, ha osztrák sógorainkhoz igyekeztek egy-egy színes televízióért vagy műszaki cikkért. A keleti határhoz érve gyakran ma is több tíz méteren át kigyózó kocsisor fogad minket. A határátlépés nem ritkán több órát vesz igénybe, melynek során az

útlevelek ellenőrzése mellett alapos vámvizsgálat élményével is gazdagodhatunk. A schengeni övezeten belül élők számára talán úgy tűnhet, hogy a határok jelentősége egyre csökken, egyre könnyebben átjárhatóvá válnak, jelentőségüket veszítik, azonban ennek éppen ellenkezője az igaz. A határok nem szűntek meg, csak áthelyeződtek a külső határszakaszokra. Azért is ajánlom ezt a könyvet nemcsak a „vasfüggöny korszakában” élt generációnak, de azoknak a fiataloknak is, akik természetesnek veszik a szabadságot, akik számára a „határ” és a „vasfüggöny” csak egy távoli fikciót jelent, mert – mint ahogy ULRICH KLEPPMAN a kötethez írt előszóban fogalmaz – *a mai kor szabadságát csak az tudja értékelni, aki a tegnap korlátait ismeri és emlékeiben megőrzi!*

KOVÁLY KATALIN

KOVÁCH IMRE:

A vidék az ezredfordulón – A jelenkor magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argenteum Kiadó, Budapest, 2012, 244 p.

A könyv nemzetközi összehasonlításban mutatja be a vidék fogalmát, a város és falu kapcsolatát, a mezőgazdaság két évtizedes történetét, a vidéki társadalmat, a vidékpolitika hatalmi rendszerét, a parasztság végső hanyatlását és az új magyar(közép-európai) vidék jellegzetességeit.

További információ: ikovach@socio.mta.hu

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: SZABÓ JÓZSEF ny. egyetemi tanár

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Alelnökök: DUSEK LÁSZLÓ ny. tanár; KOVÁCS ZOLTÁN tudományos tanácsadó, egyetemi tanár;

GÁBRIS GYULA ny. egyetemi tanár; SCHWEITZER FERENC ny. egyetemi tanár

Főtitkár: MICHALKÓ GÁBOR tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

Titkár: ERŐSS ÁGNES geográfus

Titkárságvezető: SEKOULOPOULU MÁRTA

Könyv- és térképtáros: PÉTERVÁRI LÁSZLÓ

Felügyelőbizottság elnöke: ÜTÓNÉ VISI JUDIT főiskolai docens, OKI főmunkatárs

Választmány

ARDAY ISTVÁN középiskolai tanár

AUBERT ANTAL szakosztályelnök,
intézetigazgató

BAKOS MÁRIA középiskolai tanár

BÓDIS BERTALAN iskolaigazgató

CSAPÓ TAMÁS osztályelnök, tszv. főiskolai
tanár

DÁVID ÁRPÁD osztályelnök, főiskolai docens

DÁVID LÓRÁNT osztályelnök, tszv. főiskolai
tanár

DOROGI LÁSZLÓNÉ középiskolai tanár

EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs

FRISNYÁK SÁNDOR ny. egyetemi tanár,
osztályelnök

GADÁNYI PÉTER egyetemi docens

GÁL ANDRÁS iskolaigazgató

GERHARDTNÉ RUGLI ILONA szerkesztő

GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár

GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi
docens

HANUSZ ÁRPÁD egyetemi tanár

HEVESI ATTILA osztályelnök, egyetemi tanár

HORVÁTH GERGELY főiskolai tanár

HUSZTI ZSOLT osztályelnök, intézetigazgató

JANKÓ ANNAMÁRIA térképész, igazgató

KARANCSI ZOLTÁN tszv. főiskolai docens

KIS ÉVA tudományos főmunkatárs

KIS JÁNOS középiskolai tanár

KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó,
egyetemi tanár

KLINGHAMMER ISTVÁN szakosztályelnök,
akadémikus

KOCSIS KÁROLY intézetigazgató, akadémikus

KÓKAI SÁNDOR tszv. főiskolai tanár

KOROMPAI ATTILA egyetemi docens

KOZMA GÁBOR tszv. egyetemi docens

KUBA GÁBOR iskolaigazgató

KUBASSEK JÁNOS múzeumigazgató

KUNOS GÁBOR szakosztályelnök,
villamosmérnök

KÜRTI GYÖRGY iskolaigazgató

LÓCZY DÉNES tszv. egyetemi docens

MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök,
főiskolai docens

MARI LÁSZLÓ szakosztályelnök, egyetemi
docens

MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi docens

NAGY BALÁZS szakosztálytitkár, egyetemi
adjunktus

NAGY GÁBOR tudományos főmunkatárs

NYÍRI ZSOLT középiskolai tanár

PAP NORBERT osztályelnök, tszv. egyetemi
docens

PÁL VIKTOR egyetemi adjunktus

PETE JÓZSEF középiskolai tanár

SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA egyetemi docens

SMIGERNÉ HUBER GABRIELLA középiskolai tanár

SUBA JÁNOS szakosztályelnök, térképész

SÜTŐ LÁSZLÓ főiskolai adjunktus

SZABÓ GYÖRGY egyetemi docens

SZŐRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök,
tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

TÁTRAI PATRIK szakosztálytitkár, tudományos
főmunkatárs

TEPERICS KÁROLY osztályelnök, egyetemi
adjunktus

TIMÁR JUDIT osztályelnök, tudományos
főmunkatárs

TÓTH ANTAL szakosztálytitkár, főiskolai docens

TRÓCSÁNYI ANDRÁS szakosztályelnök,
egyetemi docens

VIZI ISTVÁN osztályelnök

WILHELM ZOLTÁN osztályelnök, tszv. egyetemi
docens

**A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság
Választmányának örökös tagjai.**

Krónika

Bérci Károly (1952–2012) – SCHWEITZER FERENC–TINER TIBOR 209

Irodalom

Frisnyák Sándor: Tájhasználat és térszervezés. Történeti földrajzi tanulmányok. – BOROS LÁSZLÓ ... 211
Gál András (szerk.): A Zempléni-hegység tudományos feltárói és gazdaságfejlesztői.
– BOROS LÁSZLÓ 212
Hardi Tamás: Duna-stratégia és területi fejlődés. – GÁL ZOLTÁN 214
Illés Sándor: Időskori nemzetközi migráció – magyar eset. – IRIMIÁS ANNA 217
Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata: a vasfüggöny története. – KOVÁLY KATALIN 218

TÁMOGATÓINK:

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával
A kiadásért felel: Michalkó Gábor
Tördelés és nyomdai előkészítés: Graphisto Kft.
Borítóterv: Liszi János
Telefon: (20) 971-6922, e-mail: bela.graphisto@gmail.com
Készült 600 példányban
Nyomdai kivitelezés: Heiling Media Kiadó Kft.
Telefon: (06-1) 231-4040
HU ISSN 0015-5411